

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT
VƏ İNCƏSƏNƏT UNİVERSİTETİ

TƏLƏBƏ ELMİ CƏMİYYƏTİ

ELMİ MƏQALƏLƏR TOPLUSU

İKİNCİ BURAXILIŞ

BAKI - 2001

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT
VƏ İNCƏSƏNƏT UNİVERSİTETİ
TƏLƏBƏ ELMİ CƏMİYYƏTİ

ELMİ MƏQALƏLƏR TOPLUSU
İKİNCİ BURAXILIŞ

TOPLU ABDULLA ŞAIQIN
120 İLLİK YUBİLEYİNƏ HƏSR EDİLİR

A Ş M
Fənduna qəbul olundu

ØK 1535
BYXK 898

REDAKSIYA HEYƏTİ:

KAMAL TALIBZADƏ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ

filologiya elmləri doktoru, professor

NİZAMƏDDİN ŞƏMSİZADƏ

filologiya elmləri doktoru, professor

VAQİF SULTANLI

filologiya elmləri doktoru, professor

TƏRTİB EDƏN:

MÜBARİZ SÜLEYMANLI

sənətşünaslıq namizədi

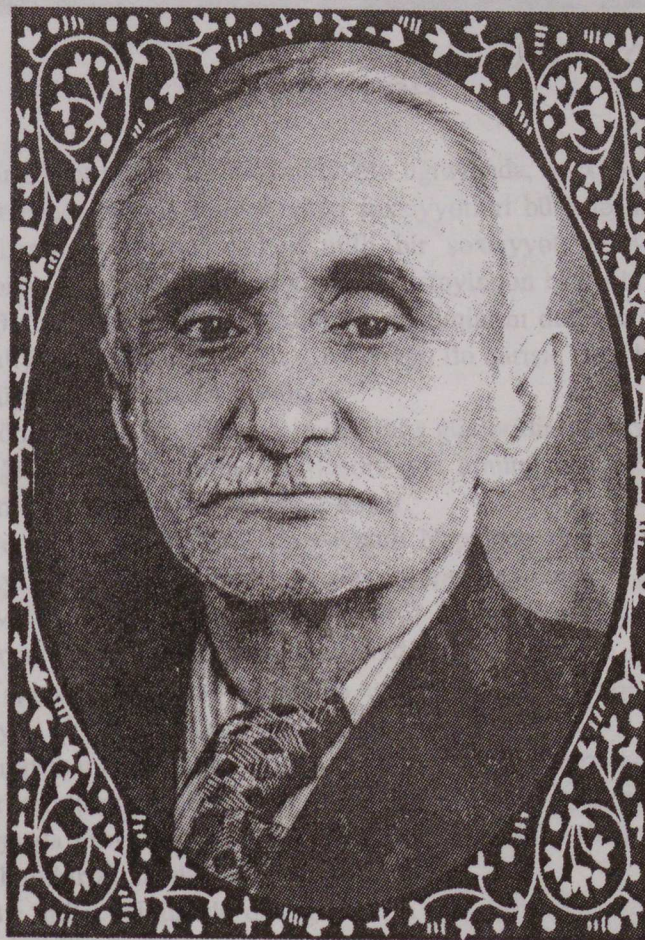
Topluda A.Şaiqin XX əsr türk böyükrlərlə münasibətlərinə toxunulmuş, onun bu vaxta qədər tədqiqatdan kənarda qalmış 1918-1920-ci illər və 1937-ci il repressiyası dövrü yaradıcılığından nümunələr verilmişdir. A.Şaiqin vətən sevgisi, milli təəssübkeşlik hissləri və türkçülük ruhu topluya daxil edilmiş yazıların əsas qayəsini təşkil edir.

1401000000 – 08

115 – 2001

Qrifli nəşr

© «Xaqan» nəşriyyatı, 2001

ZİYA GÖKALP

MƏFKURƏ

Bir millət böyük bir məğlubiyyətə uğrayanda, qorxunc bir təhlükə qarşısında olanda fərdlərindəki şəxsiyyətləri bütövləşdirir. O zaman hamının ruhunda yalnız milli bir şəxsiyyət yaşayır. Bütün qəlblərdə bu milli şəxsiyyəti yaşatmaq istəyindən başqa bir hiss qalmır. Bu qarışıqlıq zamanı fərdlər öz azadlıqlarını deyil, millətlərinin istiqlaliyyətini düşünürlər. Bax, bu duyğu ilə qarışıq olan bu müqəddəs düşüncəyə məfkurə deyilir...

Böhranlı anlar məfkurələrin yaradılış günləridir. Məfkurələr milli məğlubiyyətlərin qəlbləri birləşdirərək, ümumi bir qəlb yaratdığı zamanlarda bütünləşmiş qəlbədən doğar.

Germanlıq məfkurəsi Prussiyanın Napoleon ordusu tərəfindən əzildiyi böyük məğlubiyyəti zamanı coşaraq üzə çıxdı. O zamana kimi "Millətim insanlıq, yurdum yer üzü" deyən filosof Fixte o anda iliklərinə qədər german olduğunu duydu və bunu yaydı.

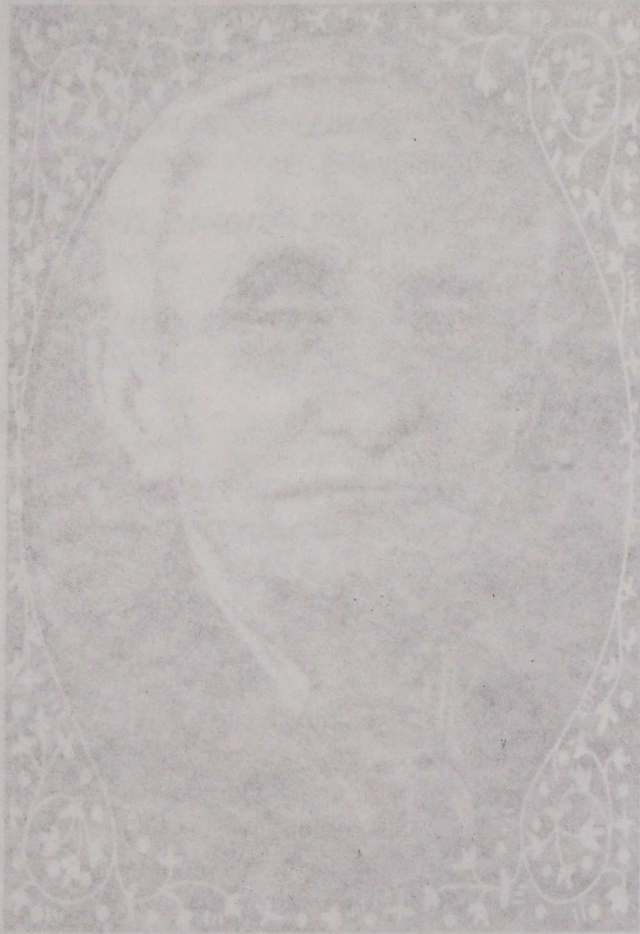
Yaponluq məfkurəsi Yaponiya amerikalıların təhlükəli və təhqirli təzyiği altında qaldığı zaman birdən-birə ortaya çıxdı.

Fransız milləti ingilis istilasından yox olmaq üzrə ikən milli şüur bir kəndli qızından fısqıraraq onu özünə bir xilaskar etdi. İslamın doğuşu da Ərəbistanın üç tərəfdən siyasi və dini istilalara uğradığı təhlükəli bir zamanda olmuşdu.

Bir millət təhlükədə qaldığı zaman onu ayrı-ayrı fərdlər qurtara bilməz: millət özü-özünün xilaskarı olur. O anda fərdlərin fəvqəlnsan bir ruhla sehlənmiş olduğunu, fərdi iradələrin susduğunu, ümumi bir iradənin bütün şüurlarda eyni olduğunu görürük.

Millət fərdlərə səmavi, ya da ictimai bir məfkurə şəklində görünərək, onları vəd edilən zəfərə, müjdələnməmiş gür cənnətə çağırır.

Milləti təşkil edən qurumlar inkişaflarına yarayan mükəmməl idarəetməni məfkurədən alırlar. Bir millətin özünəməxsus mədəniyyət

və sivilizasiyalığı ancaq beləcə təşəkkül tapa bilər.

Məğlubiyyət zamanı fərdlərini öz ruhunda bütünləşdirən bir millətin böhranlı hissələrindən birdən-birə çıxan gerçək məfkurlər gələcəyin yaradıcılarıdır. Gələcəyi izləmək üçün əlimizdə maddi vasitələr yoxdur, fəqət bu mövzu üçün mə'nəvi nəzarət vasitələrimiz var ki, o da məfkurələrdir.

Məfkürəsiz dövlətlər hər an qopacaq bir qiyaməti gözləyir, məfkürəli millətlər isə siyasi baxımdan o biri dünyaya getmiş olsalar belə, yüz faiz "ölümdən sonra dirilmə"ylə müjdələnmişlər.

Uşaq üçün "mənlilik" duyğusunu hiss etmək nədirsə, millət üçün də məfkürəsini qavramaq odur. Fəqət millət mənliliyini ancaq böyük məğlubiyyətlər vaxtı duya bilər. Məğlubiyyətlər vaxtı ortaya çıxan milli böhran dağınıq bir xalqa bir milliyət ruhu, bir ailə şüuru qazandırır. Millətə bu ruh qazandırıldıqdan sonra o, kim olduğunu, haradan gəldiyini, haraya gedəcəyini, necə bir tarixi borc yerinə yetirməyi sezməyə, anlamağa başlayır.

ƏNVƏR PAŞA

Türkiyənin Hərbiyyə Naziri Ənvər Paşanın Bakının xilas haqqında Şərq Orduları qrupunun komandanı Xəlil Paşaya təbrik teleqramı

16 sentyabr 1918

Bakıdakı uğurlarınıza görə sizi gözlərinizdən öpür və təbrik edirəm. Bakının xilasından sonra Azərbaycanda hələlik bir diviziya saxlayaraq, qalan qoşunları 9-cu Ordunun sərəncamına vermək istəyirəm. Nuri Paşaya Dərbənd, Petrovski şəhərlərinin ələ keçirilməsi üçün Şimali Qafqaza bir alay, iki batareya və bir pulemyot dəstəsindən ibarət qoşun göndərməyi tapşırıdım, digər tərəfdən, Ənzəli və Rəşt şəhərlərinin işğalı üçün qoşunların cənuba göndərilməsinə sərəncam verdim və Təbriz-Qəzvin istiqamətində irəliləyən qoşun dəstəsinin Kiçik xana yardım etməsini və bu məsələ ilə əlaqədar sizin ilə görüşməsini tövsiyə etdim. Tapşırıqların qısa bir vaxtda yerinə yetirilməsini rica edirəm.

Nuri Paşa öz qüvvələrini toplayaraq yalnız bolşeviklərin irəliləməsinin qarşısını almaqla kifayətlənməlidir.

***Şamistan Nəzirinin
"Qarxunlu Əşraf bəy" əsərindən.
"Elm və həyat" nəşriyyatı,
Bakı, 1998, s.80.***

***Qayət məhrem və zate məhsustur
2.10.334 (15.10.1918)***

Nuri'ye,

Düşmanlarla bütün müttəfiklərimiz, müştəreken sülh etmək məcburiyyətinə girdik. Binaenaleyh, yakında sülh müzakərələri başlayacaqdır. Sülhü bizim aradığımızı görə, oytunu kaybettik demektir. Bizim vaziyette, Azərbaycan'ın istiklalini təmin qayət mühimdir. Bir tərəftən Ermənilərlə iyi keçinməklə bərabər, digər tərəftən Amerika və İngilizlərlə doğrudan doğruya anlaşmaq, bu hususa yardım edəcəkdir.

Binaenaleyh Hükümet, doğruca, Təhran'a bir Delege göndərsin. Oradaki Amerika və İngiliz Səfirələrinə müracaatla, kəndələrinin istiklalələrini tanımalarını rica etsinlər. Kəndələriylə iyi münasəbette bulunacaklarını söylesinlər və tarafsız kəlmək istediklərini ilavə etsinlər...

Enver

***Şark Orduları Qrupu Kumandanı Halil Paşaya
və İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşaya***

***Zate məhsustur
10 təşrinievvel 334(23 ekim 1918)***

Belki zahiren (yani, öylə görünerek) Azərbaycan'dan və Şimali Kafkasyadan çekileceğiz. Kuvvetlərimizi çekmiş görünməyə məcbur olacağız. Ve böyle bir halde, Azərbaycan və Şimali Kafkasyanın ken-

di kuvvetlerine istinat etmesi lazım gelecektir. Binaenaleyh, şimdiden, Kafkasyada kalacak kuvvetler, Azərbaycan və Şimali Kafkas kuvvetləri olaraq kalmak için, şimdiden bu kuvvetləri esas sayaraq hem bunları genişlətmək, hem de yeni təşkilat yaparək bu suretlə orada kuvvetlənməyə bəkməlidir. Ermenilərlə kavka etməyərək, artıq iyi gəçinməyə bəkməlidir. Sülh müzakerəsində, onlarla bərabər istiklalləri için çalıışmaq mühimdir. Orada çalıışacaq zabitan və saire, Azərbaycan tēbası olaraq kalsın. Və hūkūmet, çəkilmək emri verirsə bilə, orada kalmak üzərə tērtibat alınsın.

Rus silahlı və cəbhəsinəndən olmaq üzərə Azərbaycana mümkün olduğu kadar çok silah və cəbhə gəndərləsin. Nuri'nin (Nuri Paşanın) oradakı adlı, maarif və saire təşkilatı için, silah altındaki bu cins mēmurlardan, Şark Ordular Qrubu, kafi miktarda oraya gəndərməlidir”.

Şifreyə çəvrildi
N. 480 Enver

Şevket Süreyya Aydemir
“Makedoniyadan ortaasiyaya
ENVER PAŞA” əsərindən,
İstanbul, 1999, s. 442-445

Türkistan üçün mücadilə lazım. Zətən haqq olan ölümdən qorxarsan, köpək kimi yaşamağı ixtiyar edərsən. Həm keçmişimizin, həm də gələcəyimizin lənətlərinə mustahak oluru. Halbuki qurtuluş üçün ölməyi gözə alırsa, bizdən sonrakıların, hür və bəxtiyar olmasını təmin etmiş oluru.

Ənvər Paşanın yavəri Muhiddin Bəyin
İstanbulda “Vakit” qəzetinin 25.11.1923 tarixli
nüsxəsində yayınlanmış xatirələrindən

Şərqi Buxaraya keçməyə qərar verdim. Qazanırsa qazi, qazan-

mazsaq şəhid olacağı. Müvəffəq olmazsaq heç olmazsa cəsədimi burada burakmaqla Türklüyün istiqbalinə xizmət etmiş olurum.

Zəki Vəlidi Toğanın
“Haturalar” əsərindən,
İstanbul, 1969, s.457

MUSTAFA KAMAL ATATÜRKÜN GƏNCLİYƏ XİTABI

Ey Türk gənçliyi!

Birinci vəzifən Türk-istiklalini, Türk Cumhuriyetini iləl'ebet muhafaza və müdafaə etməkdir.

Mevcudiyətinin və istiklalinin yegane təməli budur. Bu təməl, sənin ən kıymətli hazinədir. İstikbalde dahi səni bu hazinədən məhrum etmək istəyəcək dahili və harici bəthəhlərin olacaqdır. Bu gün İstiklal və Cumhuriyət müdafaə məcburiyətine düşərsən, vəzifəyə atılmək için içinde bulunacağın vəziyyətin imkan və şəraitini düşünməyəcəksən. Bu imkan və şərait çok namüsaıt bir mahiyətdə təzahür edə bilər. İstiklal və Cumhuriyətə kastedəcək düşmənlər bütün dünyada əmsali görülməmiş bir qalibiyyətin müməssili olabirlər.

Cəbrən və hile ilə aziz vatanın bütün kal'aları zapt edilmiş, bütün tərsənelərinə girilmiş, bütün orduları dağıtılmış və məmləkətin hər köşəsi bilfiil işğal edilmiş olabılır. Bütün bu şəraitdən daha elim və daha vahim olmaq üzərə məmləkətin dahilində iktidare sahip olanlar qaflet, zalalet və hətta hiyanət içinde bulunabirlər. Hətta bu iktidar sahipləri şahsi mənfəətlərini müstəvlilərin siyasi əməllərilə təvhit edə birlər. Məmlət fakir və zaruret içinde harap və bitap düşmüş olabılır.

Ey Türk istikbalinin evladı!

İşte bu əhval və şərait içinde dahi vəzifən Türk İstiklal və Cumhuriyətini kurtarmaktır.

Mühtəç olduğun kudrət damarlarındakı esil kanda mevcuttur!

İSTİQLAL MƏFKURƏSİ

Azərbaycan məclisi-məb'usanının ilk cələsəsini açan natiq, məclisi təzyin edən bayrağa xitabən "Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!" - demişdi.

Bayraq əgər yalnız müxtəlif rəngli qumaşlardan ibarətse, Azərbaycan istiqlal bayrağı enmiş, parlaman cadəsindəki məclisi-məb'usan binasının üstündə mavi, al və yaşıl rəngli və hilal-sitarəli bir qumaş yoxdur. Yox, əgər maddətən ələl'adə bir qumaşdan başqa bir şey olmayan bayraqlar mə'nən bir millətin hüriyyət və istiqlalını tərmiş edən bir timsal isə, o halda, hal-hazırda Bakı binalarının üstündə çəkiclə oraç əlamətini göstərən qırmızı qumaş Rusiya əsarətini örtməkdən başqa bir şey deyildir.

Əvət, bu kitabın qabında siyah çərçivə içərisində görükən Azərbaycan bayrağı - Azərbaycan hüriyyət və istiqlalının bu müqəddəs timsalı bu gün Bakının, Gəncənin və sair Azərbaycan biladının üstündən enmiş, fəqət, nəreyə?..

Eşqi-istiqlal ilə yanan və həsrəti-hüriyyətlə sızlayan Azəri gəncliyinin ürəyi yarılsa, bu bayrağın orada mənquş olduğu görülər. Əvət, heç bir zaman Azərbaycan xalqı bu qədər həzin bir həsrət duymamışdı. Hənkə köylüyü, hənkə əmələyi, hənkə münəvvər və ya əsnafı dinləsəniz "AZƏRBAYCAN"dan yana-yaxıla bəhs edər. Azərbaycan dövrü-istiqlalına bolşeviklər - Müsavat dövrü deyirlər. Fəqət, xalq bu dövrə AZƏRBAYCAN dövrü deyir. O, şimdiki rejimi, Azərbaycan - deyə qəbul etmiyor. Xalqın düşüncəsində AZƏRBAYCAN məfhumu coğrafi bir mə'nadan ziyadə fikir və əməl şəklində təcəssüm ediyor. İstiqlal xaricində onun üçün bir AZƏRBAYCAN yoxdur.

Bolşevkilər tərəfindən sıxı bir sansor altında nəşr olunan mətbu-

atdan xalqın hissiyyatını tədqiq və tə'qib etmək qabil deyildir. Bilxəssə ki, bu mətbuat ələmi-mədəniyyətinin bildiyi mətbuat kibi deyildir. Həkim firqənin kontrolu xaricində bir qəzetə çıxmadığından xəlqin duyğusunu bolşeviklikdə çıxan qəzetlərlə ölçmək olmaz. Mə'mafih, ara-sıra çıxan və bir-iki nüsxə nəşr edildiyindən sonra təkrar qapanan məcmuələrdə görülən bir taqım ədəbi parçaların ruhu təhlil olunursa, şairin nə kibi qeyri-məmnun, həsrətzədə və müntəzir bir mühitdən mühləm olduğunu görürsünüz. Burada vəziyyətindən məmnun, inqilab ilə müftəxir bir kommünizm ilhamına təsadüf edəməzsiz. Çünki AZƏRBAYCAN KOMMUNİZMİ yoxdur. Buradakı kommünizm istilakar bir qüvvətdir. O, qətiyyəni xəliq bir qüvvət olmaz. O, yalnız uçurar, yıxar, e'dam edər. Zehniyyəti, tərbiyyəsi və inkişafı-ictimaiyyəsi e'tibar ilə milli və demokrat bir inqilab üçün hazır bulunan bu mühitə milliyyəti-münkiri, demokrasi müxərribi bir qüvvətin təsəllütü, bittəb nıkbın bir ruh inkişaf verəməz!

Kommünizm nə yaparsa-yapsın, Rusiya imperializmi hənkə rəngə girirsə-girsın meydanda bir həqiqət var: Millətlər kəndilərini tanımışlar. Azərbaycan türk olduğunu idrak eyləmiş, sənələrdən bəri axan qanları mən bir göldən ziyadə, vəz'i-həmlədə axan qanlara bənzətmək istərəm. Zətən, dünya inqilabat və müharibələrində axan qanlar daima yeni məfkurələrin tövlidinə səbəb olmuş deyilmidir? Bütün əlam və iztirabına təhəmmül etdiyimiz bu fəcayə içərisində böyük bir fikir doğmuşdur. Fikri-istiqlal!

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN - bu gün maddətən Rusiya qüyudatı ilə dərəcəncir olsa da, mə'nən mövcuddur. Azərbaycan istiqlalı bir fikir olaraq vaqə'dir. Bolşeviklərə Qafqasiyada rəyi-ammə müraciət təklif edilsə, qətiyyəni razi olmazlar. Çünki bütün xalqın həman istiqlalı-idarə lehinə rə'y verəcəklərini bilirlər.

Azərbaycanın bu qədər fəlakətlər nəticəsində əldə etdiyi bir qazanc varsa, o da bu istiqlal fikrinin rüsuxidir.

Şimdi istiqlal və həkimiyyyəti-milliyə sevdasılə yaşayan bir Azərbaycan gəncliyi vardır ki, ÇK-nın amansız e'damlarına rəğməni, gecə-

gündüz çalışıyor, ilk fürsət və imkanı bəkləyib duruyor. Bu fürsət gəlincə o, meydanə çıxacaq və o zaman yanıq könlündə atəşin cizgilerlə mə'nən mənəuş bulunan bayrağı maddətən yüksəldərək deyəcək ki:

- Əvət, bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!

Ey gənclik!

Sənin öhdəndə böyük bir vəzifə var: səndən əvvəlki nəsil yoxdan bir bayraq, müqəddəs bir ideal rəmzi yaratdı, onu min müşkülətlə ucaldaraq dedi ki:

Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz!

Əlbəttə ki, sən onun ümidini qırmaıyacaq, bu gün parlament binası üzərindən azərilərin yanıq üreklərinə enmiş bu bayrağı təkrar o bina üzərinə dikəcəksən və bu yolda ya qazi və ya şəhid olacaqsən!

MÜHACİRƏT ƏDƏBİYYATINDA A.ŞAIQLƏ BAĞLI DEYİMLƏRDƏN SEÇMƏLƏR

MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ

Milli Azərbaycan Respublikasının qurulduğu 1917-ci və 1918-ci illərdə Azərbaycan xalqı tarixinin ən həyəcanlı günlərini yaşayırdı. Ədəbiyyat bu həyəcana tərçüman olur, milli istiqlal günlərinə yaxınlaşmanın şövq və sevinci içində yaşayır, böyük ümidini bütün həssaslığı ilə tərənnüm edirdi... Az zamanda bir çox ədəbi məclislər açılır və jurnallar çap edilir. Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi, Abdulla Şaiq və başqaları bir çox yeni əsərlər nəşr edirlər.

"Çağdaş Azərbaycan edebiyatı" əsərindən

Ankara 1950

✓ Gərək Cavadın, cərəksə Cavidin şe'rlərində qullandıkları lisan İstanbul təkamül etməkdə bulunan ədəbi və sadə lisanıdır. Bu iki şairlə bərabər, şimdi mərhum olan Abbas Səhhət ismini də zikr etməliyiz. Çocuklara məxsus hekayələri ilə məşhur olan Abdulla Şaiqi də unutmayalım.

"Kafkasya Türkləri" əsərindən. İstanbul 1993

MİRZƏ BALA MƏHƏMMƏDZADƏ

Azərbaycan Misaki-Millisinin belə ümumiləşməsində Azərbaycan mətbuat və ədəbiyyatının da böyük rolu olmuşdur. Şaiq, Müznib, Cavad onun, Azərbaycanın gözəlliyini, bayrağını, hürriyyətini idealləşdirdilər. Qəzetlər onun haqqını və hüququnu, istiqlal və hürriyyəti-

ni müdafiə etdilər, ümumiləşdirdilər. Mühərrirlər, dramaturqlar istiqlal mübarizəsinə aid dramlar yazdılar. Azərbaycanın tarixi, ədəbiyyat tarixi, məktəb kitabları milli istiqlal ruhunda yazıldı. "Müntəxabat", "Türk çələngi", "Türk ədəbiyyatı" və sairləri istiqlal dövründə, milli istiqlal ruhunda olaraq çıxdı.

*"Azərbaycan Misaki - Millisi" əsərindən.
İstanbul 1927*

1918-dəki qanlı mart hadisələri ilə ədəbiyyatın durdurulmuş olan bu müzəffər yürüşü Bakının istixlası və hakimiyyəti-milliyənin ehvasından sonra yeni bir ruh və yeni əzm ilə davam etmişdi: Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Salman Mümtaz, Cavad, Əli Yusif, Cəfər Cabbarzadə, Hadi hürr Azəri sənətinin canlı amalları idi.

Bu günkü ədəb meydanının şahsuvarları yenə dünənki milliyyət dövrünün qəhrəmanlarıdır. Ədəbiyyat dünyasını titrədən "hadisə"lər yenə Hüseyn Cavidin əsərləridir. Mətbuatı şənledən şe'r yenə Cavidin nəşidələri, məktəb kitablarını canlandıran yazı yenə Şaiqin yazılarıdır.

*"Azəri türk edebiyatının diənəni ve bu günü" əsərindən
"Yeni Kafkasya", İstanbul, 1924, sayı 20, 21*

ƏHMƏD CƏFƏROĞLU

✓ Firudin Köçərli ilə başlayan çocuklara məxsus ədəbiyyat, ağır tempo ilə ileriləməsinə rəğmən Abdulla Şaiqdə ən iyi bir hamisini bulmuşdur.

*"Modern Azərbaycan edebiyatına toplu bir bakiş" əsərindən
"Azərbaycan yurt bilgisi", İstanbul, şubat, 1954, sayı 37, s.46*

Şaiq məfkurə baxımından təmamən milliyyətçi, türkcü, hətta turançı bir münəvvərdi. Sovet hökumətinin ilk sənələrində qələmə almış bulunduğu mütəəddid dərslər kitablarından belə bu türkcülüyü və turançılığı gözə çarpmaqdadır.

Şaiqi Şaiq yapan Axund Yusifdir. Ağabəyisinə qarşı dərindən sevgisi bulunan Şaiq məfkurə xəzinəsini ondan irs almışdı. Axund Yusifin türkcülüyündə və turançılığında isə kimsənin şübhəsi olmasa gərəkdir.

*"Abdulla Şaiq vəfat etdi" məqaləsindən.
"Azərbaycan", Ankara 1959, sayı 4-5*

ZƏKİ VƏLİDİ TOĞAN

Axund Yusif Talıbzadə Azərbaycanın fikir həyatında mühüm yer alan bir mütəfəkkir və yazardı. Onun türkcə əsərləri və liberal fikirləri ehtiva edən qısa Quran təfsiri vardı. Rusca pək az biliyordu. Fəqət ərəbcə və farscası çox mükəmməldi. O kəlimənin tam mə'nasilə bir pan-islamist və pan-türkist idi. Bu bakımdan Ənvər Paşaya fazla bağlı, hətta onun müridi kibi idi.

"Hatıralar" əsərindən, İstanbul 1969

ABDULLA ŞAIQ VƏFAT ETDİ

Moskvada çıxan "Literaturnaya"nın 30.VII.1959-cu il tarixli sayısında verilən bir xəbərə görə tanınmış Azərbaycan şairi Abdulla Şaiq Talibzadə 78 yaşında olduğu halda Bakıda vəfat etmişdir.

Abdulla Şaiq Azərbaycanın ən əski öyrətmənlərindən olub çarlıq dövrü və müstəqil Azərbaycan hökuməti zamanında Bakı lisələrində türk ədəbiyyatı dərsləri oxumuşdur. Eyni zamanda təbiətən şair olduğundan milli mənliliyimizi tanıdan şe'rlər yazardı. Bilxassə mənzum çocuq hekayələri yazmaqda ün salan mərhum Azərbaycanın aydın çevrələrindən çalışqanlığı və dürüst əxlaqı ilə çox sevilməkdə idi. Xarakterinin uysallığı e'tibarilə hər növ siyasi həyatdan uzaq duran Şaiq məfkurə baxımından təmamən milliyətçi, türkçü, hətta turançı bir münəvvərdi. Sovyet hökumətinin ilk sənələrində qələmə almış bulduğı mütəəddid dərslər kitablarından belə bu türkçülüğü və turançılığı gözə çarpmışdır. Ayrıca bir çox şe'rlərində Abdulla Şaiqin fikri siması üzərində mərhum ağabəyisi Axund Yusif (Yusif Ziya) Talibzadənin (bu məfkurəyə bağlılığını sərəhətən isbat etmişdir) böyük tə'siri olmuşdur. Axund Yusifin türkçüyündə və turançılığında isə kimsənin şübhəsi olmasa gərəkdir. Xarakter e'tibarı ilə Şaiqin təmamən xilafına olaraq fəal bir siyasət adamı və usanmaz bir mücadiləçi bulunan Axund Yusif çarlıq dövründə bir müddət Bakı real lisəsində türkçə və şəriət öyrətmənliliyini yapıqdan sonra, Balkan hərblərində Türkiyəyə gedərək, orduya könüllü qeyd olmuş və rəşadəti sayəsində çabuc ilərililərək, kəndi iradəsinə görə minbaşı rütbəsinə qədər yüksəlmişdir. İstiqlal dövrümüzdə Axund Yusif Azərbaycana dönərək könüllü yardım alayının komutəsini kəndi üzərinə almışdı. Axund Yusif qayət hərəkətli və fəal bir mücadilə adamı idi. Hətta deyilə bilir ki, qabına sığmayan xarakterdə bir insandı. Eyni zamanda "Müsəvat" partisinin ən əski əzalarındandı. Mərhum Ənvər Paşa Türküstanda müstəvli (işğalçı) sovyet rejiminə qarşı milli ayaqlaşmaya öndərlik edərək Axund Yusif onun yanbaşında idi. Ənvər Paşa şəhid düşdükdən

sonra basmaçı qüvvətlərilə birlikdə ric'ət etməyə məcbur qalan Axund Yusif Ceyhun nəhrini keçərəkən boğulmuşdu.

Şaiqi Şaiq yapan Axund Yusifdir. Ağabəyisinə qarşı dərindən sevgisi bulunan Şaiq məfkurə xəzinəsini ondan irs almışdı. İki qardaş bir tək ailə kimi eyni evdə oturuyordu. Və Axund Yusif daima səfərdə bulduğı üçün qalabalıq ailəsinə hər zaman Şaiq baxardı.

Gerçək durum böylə ikən, baxınız sovyet "Literaturnaya qazeta"sı bir mütəvli həqiqətləri təmamən təhrif edərək şairin ölüm xəbəri ilə ilgililə olaraq nə yazıyor. Qəzetə eyni sayısında şöylə deməkdədir: "Abdulla Şaiq Azərbaycanda Sovyet idarəsinin qurulmasını sevinclə qarşılayan və kəndi ədəbi yaradıcılıq qüdrətini və ictimai çalışmalarını yeni həyat tərzinin müzəffər olmasına, mücadiləçi və hallak sovyet vətəndaşının yetişdirilməsinə həsrət bulunan 20-ci əsr başlanğıcının şanlı demokrat ədiblər silsiləsinə mənsub bulunmaqda idi..."

Hər halda, qəzetədə bu sətirləri qələmə alan Sovyetlər Birliqi ədəbiyyat cəmiyyəti idarə hey'əti və Azərbaycan Ədiblər Birliqi Başkanlığı ünvanı "20-ci əsr başlanğıcının məhsulu bulunan şanlı demokrat ədiblər silsiləsindən" Hüseyn Cavid və Əhməd Cavad kimi müstəvli sovyet rejiminin sonradan imha (məhv) etdirdiyi Azərbaycan qələmə orbabını qəsd etməkdədir. Mərhum Abdulla Şaiq onlar qədər fəal mücadilə adamı deyildi. Və bunun üçündür ki, istər-istəməz mövcud şərtlərə bir parça intibak (uyğunlaşma) edərək 78 yaşına qədər yaşaya bilməmiş və əcəli ilə ölmüşdür. Əks təqdirdə o da Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad və digər millətçi ədiblərimiz kimi Sibiryanın buzlu çöllərində can vermiş olacaqdı.

Şaiq Şekspirin "Maqbet" tragedisini və Nizaminin "İsgəndərnamə"sini Azərbaycan türkcəsinə çevirmişdir. Ayrıca rus klassikləri: Krilov, Puşkin, Nekrasov və Qorkidən bir çox tərcümələr yapmışdır. Şaiqin şübhəsiz, Azərbaycan ədəbiyyat tarixində mühüm bir yeri vardır. Kəndisi dəyişən şərtlər daxilində daima vətəninə və millətine xeyrli xidmətlərdə bulunmağa çalışmış və bu uğurda əlindən gələni yapmışdır. Ədəbiyyat tariximiz onu bu surətdə anacaqdır. Cənabi haqqdan kəndisinə rəhmətlər diləriz.

"Azerbaijan" yıl: 8, sayı: 4-5
Temmuz-ağustos. Ankara 1959

ŞAIQ ƏFƏNDİ

Biz, ondakı uşaq-muşaq, böyük hörmət və ehtiramla, gözəl uşaq şe'rlərinin müəllifi, yazıçı, dramaturq, alim Abdulla Şaiqi belə adlandırardıq, ona məhz belə müraciət edərdik. Bir də Azərbaycan tarixi romanının korifeyi, ağsaqqalı Məmməd Səid Ordubadını belə adlandırardıq, belə müraciət edərdik: "Səid əfəndi".

Biz nəsl Abdulla Şaiqin şe'rləriylə, oynaq, incə, uşaq anlayışına olduqca yaxın şe'rləriylə dil açmışdıq. Hamısını analarımız, 20-ci illərdən əvvəl təhsil almış, "Dəbistan", "Məktəb" və s. kimi uşaq jurnalları, "Bəsirətül-ətfal", "Uşaq gözlüyü", "İkinci il", "Gülzar" kimi Şaiq pedaqoqun dərsliklərindən həyata qədəm qoymuş analarımız öyrətmişdi bu şe'rləri bizə. Anam onun "Tülkü Həccə gedir", "Tıq-tıq xanım" kimi əsərlərini bizə yaddaşdan söylər, əzbərlətdirər, dilimizin qüsurlu olmamasına çalışdı, Şaiq əfəndinin e'cazkar misralarıyla.

Sonradan məktəbliyə o zamankı "Gənc tamaşaçılar teatrına" ayaq açıqdan sonra Şaiq əfəndinin "Xasay", "El oğlu", "Vətən", "Qaraca qız", "Fitnə" və başqa dramalarının tamaşasına gedir, dönə-dönə tamaşa etdiyimiz bu əsərlər bizə vətəni sevməyi, igid, düzgün olmağı öyrədirdi. Uşaqlığımızdan başlayaraq Şaiq əfəndi gənclik illərimizəcən bizim müəllimimiz idi. Biz nəslin.

Sonralar Yazıçılar İttifaqına getdikdə və orada mehriban, gülüş simalı, incə hərəkətli Abdulla Şaiqi gördükdə ona böyük ehtiramla, üsulluca salam verir, məhəbbətlə baxırdıq. O elə insan idi ki, onu gördə, seyr edəndə adam özü də qeyri-ixtiayri üsullaşır, zərifləşirdi. Əlbəttə bizim, o zamankı gənclik arasında milli xüsusiyyətimiz olan böyüyə hörmət, Şaiq əfəndiyə qarşı xüsusi əhəmiyyət alırdı. Biz ona

təkcə salam verə bilirdik; danışmağa, nəsə soruşmağa cür'ət etmirdik. Qorxudan deyil, dedim ki, o bizə şəfqətlə elə baxırdı ki, qeyri-ixtiayri ona hörmətimizdən inanın ki, dilimiz tutulurdu bəlkə.

Şaiq əfəndigillə bir məhəllədə olurduq. İndi həmin o "Yuxarı dağlıq küçəsi" Adbulla Şaiq adını daşımaq şərəfinə nail olub. Amma bir məhəllədə yaşasaq da, böyük - kiçik hörməti o tərəfə baxmağıma da mane olurdu. Bilirdim ki, qibləm o tərəfədi. Onun qızı Gülbəniz, oğlu akademik Kamal Təhbzadə ilə xeyli sonra yaxınlaşdım. Şairin ömrünün son illərində demək olar ki, mən Azərbaycanda olmamışam və sevdiyim ŞAIRİN və İNSANIN vəfatından qayıdandan sonra xəbər tutmuşam. Allahın rəhmətinə qovuşmuş ən gözəl insanlardandı Şaiq əfəndi.

Rəhmət deməzdən əvvəl bir hadisəni xatırlayıram. Qonşumuzda bir müəllimə yaşayırdı; cavandı, o zaman həyat ağır olduğundan qiya-bi oxumağa məcbur olmuşdu. Ailəliydi. Bir dəfə imtahandan qayıdan da mənə şikayətləndi ki, "mənə elə yaxşı sual düşmüşdü ki, bilmirəm niyə karıxdım, cavab verə bilmədim". "Nə düşmüşdü?" sualıma "Abdulla Şaiqin uşaq yaradıcılığı" dedi. Yaxınımızda oynayan qızcıqazı döyükmüş gözlərlə bizə baxıb soruşdu: "Mama, "Ay pipiyi qan xoruz"u da bilmədin? Lətifəyə bənzəyir. Amma Abdulla Şaiqin uşaq şe'rləri bütün azəri türk balalarının həmişə dilinin əzbəri olub; onda - öz sağlığında da, indi, o dünyasını dəyişəndən sonra da.

Böyük yaradanımız, ulu tanrımız sənə qəni-qəni rəhmət eləsin. Sevdiyin ana torpaq, bizə sevdirdiyin *VƏTƏN* pərqu olsun Sənə Şaiq əfəndi.

ABDULLA ŞAIQ YARADICILIĞINDAN NÜMUNƏLƏR

HƏPİMİZ BİR GÜNƏŞİN ZƏRRƏSİYİZ

Əsrlərdən bəri zülmə alışan,
Qan içən, qan qusan, ey şər insan!
Aldımı qəlbini qisvəti-şum?¹
Yakdımı ruhunuzu badi-səmun?
Görünürmü sizə xoş qanlı həyat?
Unudulmuş bəşəriyyət, heyhat!
Həpimiz bir yuva pərvərdəsiyiz!
Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz!
Ayıramaz bizləri təğyiri-lisan,
Ayıramaz bizləri təbdili-məkan.
Ayıramaz bizləri incil, qur'an,
Ayıramaz bizləri sərhəddi-şəhan.²
Ayıramaz bizləri ümmanü mühit,
Ayıramaz bizləri səhrayı-bəsit.³
Ayıramaz bizləri həşmətli cibəl
Ayıramaz: şərq, cənub, qərb, şimal.
Yetişər kinü ədavət daşımaq,
Qoxumuş məzbəhlərdə yaşamaq.
Uzadın dəsti-üxcüvvət' sıxalım.
Rişeyi-zülmü, nifaqı yıxalım!
Qəlbimizdə yaşasın möhrü vəfa.
Verəlim bir-birinə dəsti-vəfa.⁵

1910

1. Pis, bəd, sərtlik.
2. Şahların sərhəddi.
3. Geniş səhralar.
4. Dostluq əli.
5. Vəfa əli.

Bu şe'r Abdulla Şaiq yaradıcılığının manifestidir.

Kamal Talıbzadə

Azərbaycanın görkəmli şairi Abdulla Şaiqin bu misralarında bütöv bir xalqın, Azərbaycan xalqının qardaşlıq və sülh arzuları, istəkləri özünün parlaq təzahürünü tapmışdır.

Poulo Lembo

*BMT-nin İnkişaf Proqramının
Azərbaycandakı nümayəndəsi, 1995*

İNTİZAR QARŞISINDA

1918-ci il 28 may tarixli Bəyannamə ilə İstiqlaliyyətini e'lan etmiş Azərbaycan türklərinin sonrakı müqəddəratında 4 iyunda imzalanmış "Osmanlı imperatorluğu hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası arasında dostluq müqaviləsi"nin tarixi rolu olmuşdur. Müqavilənin dördüncü maddəsində göstərilirdi ki, dinclik və asayiş möhkəmləndirmək, ölkənin təhlükəsizliyini tə'min etmək üçün əgər ehtiyac olarsa, Osmanlı hökuməti Azərbaycan Respublikasına hərbi yardım göstərməyi öz üzərinə götürür. Bu məqsədlə yaradılmış "Qafqaz İslam Ordusu"nun iyunun əvvəllərindən e'tibarən Gəncədən Bakıya doğru hərəkəti 15 sentyabr tarixdə Bakının azad olunması ilə nəticələndi. Bu yolda minlərlə şəhid vermiş türk ordusunun Bakı uğrunda 5 avqustda başladığı birinci hücumu hərbi sursat qıtlığından uğursuz olmuşdu. Türk hücumunun dəf edilməsi düşmənin cəbhəsində ruh yüksəkliyinə səbəb oldu. 6 avqustdan e'tibarən Bakıda əli silah tutan 15-65 yaşlar arasında olan kişilər əsgəri xidmətə çağrılaraq məcburən silahlandırıldı. Buna qarşı çıxıb əsgər getmək istəməyən türklərdən 600 nəfər e'dam edildi. Dəhşətlər, iztirblər içərisində inləyən Bakı türkləri əsgərlərin ruh yüksəkliyini qaldırmaq və onları daha da cəsarətləndirmək məqsədilə 10 avqust 1918-ci ildə mətni aşağıda verilmiş müraci-

eti hazırlamış və “Qafqaz İslam Ordusu” içərisində yaymışlar.

Milyonlar şəhəri adlanan Bakının qapıları önündə neçə gündür qələbə quşunun qanadlarını tutmaq istəyən Türk Ordusuna!

Bu gözəl şəhəri əgər siz zəbt edə bilməseniz, Türkün və onun ordusunun şərəfini indi dayandığınızı xəndəklərin içində basdırmış olacaqsınız.

Əgər siz bu sərvət və qızıl şəhərini zəbt edə bilməseniz, doğma vətənimizə gözəl bir hədiyyə təqdim etmək imkanını əldən qaçırmış olacaqsınız.

Əgər siz yaşıl dənizin bu məşhur şəhərini zəbt elə bilməseniz, Qafqaz Türkləri və Türküstan Müsəlmanlarının ürəyinə sancılmış xəncərin üzərinə “Heyif ki, Türk bizə köməyə gəlmədi” cümləsi yazılacaq. Qafqaz fəryad edəcək, Türküstan ağlayacaq. Əgər siz bu böyük İslam şəhərini zəbt edə bilməseniz, Allah deyənləri aradan qaldırmaq istəyən düşmənlər qabaqdan və arxadan sizi əhatə edəcək və qıcanmış dişlər yeni zülmələr üçün qılovlanmış olacaqdır.

Əgər siz, dəmir quyulardan dünyaya sərvət axıdan bu hərbi şəhərini zəbt edə bilməseniz, tarix qarşısında utanaraq yerə baxacaqsınız. Və bütün dost düşmən ölkələrində, ən kiçik bir evdə, ən işsiz adamların belə dillərinin əzbəri olan Bakı şəhəri hadisə və pərişanlıq Türklərin pərişanlıq ilə sona çatacaqdır. Düşmənlər böyük və çox böyük bir zəfərin açarını ələ keçirdiklərini, bəlkə də bir az haqlı olaraq e'lan edəcəklər.

Dostlar belə bir itki üçün peşimanlıqlarını gizlətməyəcəklər və bizi qəmləriylə məhv edəcəklər.

Ey türk əsgəri!

Əgər sən bu şəhəri almazsan, Bakıda sənin üçün hazırlanan süfrələr qonaqsız qalacaq, sənin üçün tikilən geyimi düşmənin geyəcək. Sənin üçün verilən qurbanlar qəbul edilməyəcək, sənin üçün kəsilən qurbanlar düşməne qalacaqdır. Sənin üçün hazırlanan qızıl kisələrini düşmən ələ keçirəcəkdir. Əgər sən bu şəhəri ala bilməsen, İslam gə-

linlərinin duvaqlarını kafirlər yırtacaq, yenə mübarək İslam qanı qırımızı şərablar kimi vəhşi işgəncələrin yolunda axacaqdır. Sən zəfərin üçün dua edən əlləri zalımlar kəsəcəkdir.

Əgər sən bu sarı işıqlı qızıl şəhəri ala bilməzsən, qadınlar saçlarını yolacaq, ağlıni itirəcəkdir. İndiyə qədər axan qanlar, boş yerə axmış, sən də bu toz-torpaqlı yerlərdə pərişan və səfil olacaqsan. Türkün gözlərini çıxarıb iplərə düzən düşmənləri şənləndirəcəksən.

Fəqət sən ey Türk əsgəri!

İngilislərin gücünü öz gücünlə Çanaqqalada darmadağın etdin. Ən böyük döyüş gəmilərinin böyük mərmilərinə sinə gərdin. Quttuləmmarədə 14000 əsir götürdün. Qarşındakı düşmənin çoxunu, erməniləri Azərbaycandan, Qarsdan bəri qarşına qatararaq bu şəhərə qədər sıxışdırdın. Türk adını yüksəldən Çanaqqala, Quttuləmmarə, Kaliçiya, Rumnıyadan sonra Qafqaz gələcək və Bakı şəhəri də igidlik tacının bir almaz qaş olacaqdır. ***Al Bakını! Vətənə bir almaz ərmağan et!***

Belə bir vaxtda Bakıda olan Azərbaycan ziyalıları Türk Ordusuna ünvanlanmış bu mürəciətlə yanaşı dövrü mətbuat səhifələrində də Türk əsgərlərini ruhlandırmaq, xalqımızın istək və arzularını əks etdirən yazılarla çıxış edirdilər. Belə yazılardan biri də təməli 1915-ci ildə M.Ə.Rəsulzadə tərəfindən qoyulmuş və Bakının alınması ərəfəsində gizli şəkildə nəşr olunan “Açıq söz” qəzetinin redaktoru Abdulla Şaiqin “İntizar qarşısında” şe'ridir. Həmin şe'ri olduq kimi oxuculara təqdim edirik.

Mübariz Süleymanlı

NEÇİN BÖYLƏ GECİKDİN?

*Sənsiz qəlbim qırıq, sönük, çeynənmiş, xırpalanmış,
Ömür şüşəm daşa dəymiş, həyatım parçalanmış,
Qırıq bir saz kimi sızlar qanlı, yorğun telləri,
Yakılar da, yakar bütün qayğı vurmuş elləri.
Şu vətənin öksüzləri, gəlinləri, dulları,*

Göz yaşıyla sulanmış həp keçdiyiniz yolları.
Yolunuzu bəkləməkdən bənizləri saralmış,
Heç gəlmədin. O şən, gülər ürəkləri qəm almış,
Sən gəlməsən, dolumsanmış ürəklər heç şad olmaz.
Sən gəlməsən, xərəbaya dönən qəlb abad olmaz.
Sən gəlməsən günəş doğmaz, ümid güliüm açılmaz,
Dodaqlarım gülməz, söniük baxtımın nur saçılmaz.
Başqasını istəməm də, ey türk, çabuk sən gəl, sən,
Bəkləməkdən yoruldu, eh, iştə gec qaldın, nədən?
Yollarına daşımı qalanmış? Ya azğın quldurlar
Buraxmıyor? Daş, dəmir, ya polad olsa da onlar,
Ürəyində şö'lənən mətin, qızğın atəşlə
Yak onları, ərit, söndür, çeynə, boğ, əz, xırpala,
Xain, alçaq düşmənlərə qol gücünü həp göstər.
Aç yolları, çabuk gəl ki, qəlbim səni pək islər.

“Açıq söz” qəzeti, 13 zilhicce
1336 /20 iyul 1918/

VƏTƏNİN YANIQ SƏSİ

Uca, qarlı dağlarımın başından
Altaylara bakar, bakar, durardım.
Çəmənindən, çölündən, dağ-daşından,
Qızğın ürəklə sizləri sorardım.

Qısqaırdım sizi hər bir toprağa,
Zira sizdə vətən eşqi var idi.
Bakdıqca o doqquz tuğlu bayrağa,
Könlüm sevgi, təsəlliylə dolardı.

O gün tufan kibi Elxan ordusu
Ki - “Güc” deyər qımıldandı yerindən.

O tufanı salamlamaq duyğusu,
Əksilmiyor, azalmıyordu bəndən.

Yürüyürdü sarsılmaz altun ordu,
Yürüyürdü ləkəsiz bayraqıyla,
Yürüyürdü günəşə, şərqa doğru,
Altun oxu, qarğısı, mizrağıyla.

Yürüyürdü, çarpınan bir ürəklə,
Ün, şən, zəfər arxasına düşərək.
Yürüyürdü, o bükülməz biləklə,
“Altun ordu” türküsü söyləyərək.

Əyilirdi qarşısında sərt dağlar,
Bir düzən yer onlar üçün dağ, dərə.
Qıvrılırdı dəniz, nəhr, ırmaqlar,
Əzilirdi ayaq bassa hər yerə.

Altun ordu ilərlədi bu qərar,
Şərqa, Qərbə, Cənuba yol açıldı.
Büküldü həp zalım və məğrur başlar,
Hər ölkəyə feyz, rəhmət saçıldı.

Alp, Himalay və Karpat həp şənləndi,
Çobanları dadlı türkü çağırdı.
İrmaqları coşdu, dağlar gülləndi,
Bülbülləri “sevgi” - deyər bağırdı.

Bən uzaqdan seyr edincə həsrətlə
Taleyimə küsdüm, saraldım, soldum
Ana qəlbində çarpınan şəfqətlə
Altun ordu fəraqında saç yoldum.

Bağırardım ki, ey dəliqanlı ərlər!
Sizlər üçün qollarımı açmışam,
Oralardan əksikmuya bu yerlər?
Yolunuzda bənöfşələr saçmışam.

Ən sonunda çiçəkləndi diləyim,
Xatirimdən heç silinməz o günlər.
Ey yaradan, puç olmasın əməyim,
Yasa batsın şimdi bana gülənlər.

Xatırlarım, yaz idi, həp dağ, daşım:
Tazə gəlin kibi pək süslənmişdi.
Sevincimdən göyə dəyirdi başım,
Üzərimdə dilək qanatlanmışdı.

Əldə kəskin saldırcı qılıncı,
Üç dünyanı tiril-tiril titrədən,
Qəlbə iman, ümid, sevgi, sevinclə
Düşmənləri intiqamla inlətən.

Üzü dönməz, qorxu duymaz ərlərin,
Səsləri ildırım kibi gurladı.
Haqq üçün çırpınan bahadirlərin
Gözləri həp şimşək kibi parladı.

Dırmanurdu onlar həp dağ-daşına,
O qüvvətlə dolmuşdu hər bir yerim.
Altundan tac takınmışdım başıma,
Uçmuşdu həp fəlakətim, kədərim.

Başlarına gül səpərdi dağlarım,
Ağaclarım salan üçün durmuşdu.
Şən-şən axardı coşqun irmaqlarım,
Bülbüllərim keyf məclisi qurmuşdu.

Qurlarımda¹ bitən pənbə çiçəklər
Əllərini öpmək üçün açardı.
Altun qanat bəzəkli kələbəklər.²
Onlar üçün daldan-dala³ uçardı.

1. qır - çöl

2. kələbək - kəpənək

3. dal - budaq

Könül açan türküləri dinlərkən,
Qırlanğıclar yeni dillər söylərdi.
Quzuları yanacımda mələrkən,
Otlaqlarım yaşarardı, gülərdi.

Ulu, əski, ruhsuz, hissiz yazıq bən,
Artıq yeni ruh ilə canlanurdım.
Alqış sizə diyordum yüz bin bəndən
Güvənərdim, qürurla şadlanurdım.

Şəfasınız, deyərdim hər ağrım...
Ürəyimdə alov saçan atəşlə.
Övlad, deyə basdım həpsin bağırma,
Sevincimdən gözlərim dolu yaşla.

Torpağımın qartallı dağ-daşına
"Uğurlar olsun!" - deyərək qondular.
Ağ alınla yeni yurdun eşqinə
Köpüklü və dadlı qımız sondular.¹

O dualı qılıncları öpərək,
Etdilər də dayanıqlı bir yəmin.
Vətən deyə həpsi dizə çökərək
Dedilər ki: Annəciyim, ol əmin!

Aramızda yoxdur alçaq və qorxaq,
Bundan sonra törətməsin nəslimiz.
İştə şahid başda gəzən şu bayraq,
Şan, zəfərdir tariximiz, əslimiz.

Haram olsun qanımızı daşıyan,
O övlada ki, xor baxar vətənə.
Heç uğurlar bulmasın da, qussun qan,
Yurdumuzu tərk edərsə düşməne.

1. sonmaq - içmək

*Şimdi siz ey Altayları andıran
Dəmir ürəkli bir nəslin övladı.
Ey qəlbində iman, zəfər daşıyan
Oğuzların, Elxanların əhfadı!*

*Ananız bak, sürüklənir yerlərdə,
Hər yanına nəstər, xəncər saplanmış.
Düşmüş də pək təhlükəli bir dərdə,
Sızlar, ağlar, bağı qan, xırpalanmış.*

*Babanızdan üzülincə əllərim
Gözlərimi sizə dikmişdim yalnız.
“Bu qanda o qandan süzülmüş”, derdim, -
“Yaman günümdə imdadım olursuz”.*

*Nədən şimdi fəryadıma qayqusuz?
Dəyişdimi damarlarda əski qan?
Nədən şimdi bu halıma sayğısız,
Qəlbinizdə söndümü sevgi, iman?*

*Babanızın etdiyi bir yəminə¹,
Yoxmudur ya, sizdə sevgi və hörmət?
Onlardakı şə'nə, imana, dinə,
Çarpımıyormu qəlbinizdə məhəbbət?*

*Rəvamidir o bəxtiyar günlərim,
O dəbdəbəm, o şövkətim alınsın.
Al duvaqlı, şə'n, parlaq düyünlərim,
Yasa batsın, başına qara bağlasın?*

*O qəhrəman ata-baba yurduna,
Yazıq, qalsa sizin kibi övlada,
Daşısın bin fəlakəti ardında,
Başlamasın çırpınmağa, fəryada.*

1. əhfad - nəvələr

2. yəmin - and

*Didinməsin, zülümləri boğmasın,
O arslanlar yurdu olan torağım.
Böylə namussuz övladı doğmasın,
Alçalmasın başda gəzən bayrağım.*

*O şə'n, o bəxtiyar könlüm dolu qan,
Böylə səfaləti artıq çəkəməm.
Sönməz məndə əski sevgi və iman,
Uca başımı alçaqlara əyəməm.*

*İldırımlar gurlasın!
Bulutlarım hazırlansın tufana:
Dağım, daşım boyansın hər al qana,
Şimşəklərim parlansın!*

*Annəciğim, qanımız hər əski qan,
Elxan nəslə hər bir zaman xələfdir.
Ürəyimizdə hər o duyğu, o iman,
Taleyimiz ün, zəfərdir, şərəfdir.*

*Şu vətənin dağlarında, daşında,
Qurtarıcı qəhrəmanlar az deyil!
Hər obanın, hər ocağın başında,
Bin qəhrəman fürsət bəklər, əmin ol!*

*Beş dünyanın vəhşiləri toplansa,
“Ölüm” deyər, “Vətən” deyər qoşarız.
Bu topraqlar qanımızla boyansa,
Nəfəsimiz qalınca öc alarız.*

*O əllər ki, bu gün səni qurtarmaz,
O dillər ki, səni bu gündə anmaz,
O ürək ki, sənin üçün çarpamaz,
O ayaq ki, “Vətən” deyərək qoşmaz,*

*Al qana boyansın,
Sevdiyi başı ucunda yas qursun,
Anaları ağı desin, saç yolsun,
Sənin kimi ağlasın!*

“İstiqlal” qəzeti,

4 şubat /fevral/1334/ 1918/ N1,6,4-5

TÜRK ƏDƏMİ-MƏRKƏZİYYƏT FİRQƏSİ “MÜSAFAT”A İTHAF

M A R Ş

*Birləşəlim türk oğlu, bu yol millət yoludur,
Ünlə, zəfərlə, şanlı tariximiz doludur.
Yürüyəlim irəli, haydı millət əsgəri,
Keçmişimiz şən, zəfər, durmuyalım biz geri.
Yıldırımli gözünüz qan ağladır düşməyə.
Qorxaq, alçaq, xainin bu meydanda işi nə?!
Dəniz kibi coşalım, dalğa kibi qoşalım.
Altun ordu, irəli! Dağlar, daşlar aşalım!
Türk qafasında qorxu yuvalamaz, düşmənim!
Həp dəmirdən yapılmış ruhum, qəlbim, bədənim.
Süngümüzün ucundan damar qətrə-qətrə qan,
Hürriyyətdən, vətəndən ölüncə keçməm, düşman!
Dalğalanır üstümdə şanlı Turan bayrağı,
Alovlanır qəlbimdə “Ərkənəqon” ocağı.
Haydı, yola çıxalım, haqsızlığı yıxalım.
Turanda gün doğunca zülmətlə çarpışalım!
Arş irəli, irəlidə cənnət kimi cahan var!
Günəş orda həp doğar, səadət orda parlar!*

1. “Ərkənəqon” - türklərin azadlığına, qurtuluşuna həsr olunmuş əfsanəvi xalq dastanı

*Türk firqəsi Müsavat,
Açalım quş tək qanad.
Sarılib hürriyyətə,
Bulalım şanlı həyat.*

“Açıq söz” qəzeti, 6 fevral 1918, N 674

ARAZDAN TURANA

120 il bundan əvvəl Zaqafqaziya Şeyxülislamının müavini Axund Mustafa Talibzadənin ailəsində bir körpə dünyaya gəldi. Başqa körpələr kimi o da həyata ağlaya-ağlaya göz açdı. Amma bu göz yaşları tanrının ona əta etdiyi həsrət, yanğı, nur yaşları idi... O, varlığı ilə kö-nülləri oxşayacaq, işığı ilə qəlbləri isindirəcək, “Qəmlərini ver mənə, ah, ey Vətən” deyəcək balaca Abdulla idi... Körpələrin dilindən düş-məyən, gəncliyin arkadaşı, ziyalıların ilham mənbəyi böyük müəllim Abdulla Şaiq idi. O, Azərbaycan pedaqogika elminin əsasını qoyanlardan, “Uşaq gözlüyü”, “Gülzar”, “Türk çələngi”, “Türk ədə-biyyatı”, “Müntəxabat”, “Milli qıraət”, “Ədəbiyyat dərsləri” kimi dərslərlərin müəllifi, uşaq dramaturgiyasının banisidir. Şaiq hər bir azərbaycanlının uşaqıq yaddaşında “Dovşan”ı, “Xoruz”u, “Keçi”ni yazan Şaiq baba kimi həkk olunub. Bu mə'nada Şaiqlə müqayisəyə gələcək ikinci bir şəxsiyyət yoxdur.

Onun amalı bütün türk elini birgə görmək idi. Bütün janrlarda ya-ratdığı əsərlərin qayəsində insanlığın müdafiəsi dururdu. Şe'rində, nəsrində, elmi mühakimlərində olduğu kimi dramaturgiyasında, qey-ri-milli dramaturqlardan etdiyi təbdillərdə, dram əsərlərində də Vətə-nə məhəbbət, hürriyyət, türk xalqlarının birliyinə, azadlığına olan eh-tiyac və susuzluq hiss olunmaqdadır. Hələ Sovet dövründə milli te-atrların repertuarında özünəməxsus yeri olan “Vətən”, “Ana”, “Eloğ-lu”, “Nüşabə” kimi pyeslərində vətənə məhəbbətini, azad yaşamaq həsrətini tərənnüm etmiş, millətini əsarətdən qurtarmaq üçün yollar

aramışdır. “Qafqaz çiçəkləri”, orijinalı hələ bizə məlum olmayan “İldırım” pyesi ruslaşdırma siyasətinə qarşı yönəlmiş, gənclərin milli ruhda tərbiyə olunmasına xidmət etmişdir. A.Şaiqin pedaqoji fəaliyyətinin 20 illik yubileyi münasibətilə keçirilən müsəmirədə onun sevimli tələbələrindən biri Atababa Musaxanlı demişdir: “Şaiq bəyin ən böyük məziyyətlərindən biri işlə bu Şimalın soyuq ruzgarları qarşısında donmaq üzrə bulunan türk qanını coşdurmaq, ölməkdə olan türkcəni diriltməkdir. Şaiq yazılarını adi qələmlə kağızlara yazmamış, qüdsi bir əlilə qələblərə qazmışdır”. Z.Göyalp, Ə.Hüseynzadə, M.Ə.Rəsulzadənin Turançılıq ideyaları ilə həmfikir olan A.Şaiq

“Sözümü dinlə, dinlə, ey qəhhar,

Bu qışı ya gözəl bahar eylə,

Ya məni gözsüz eylə, kar eylə,

Ya ki, azad bir diyara çıxar

- deyərək daim azadlıq carçısı olmuşdur.

A.Şaiqin milli Azərbaycan fikri tarixində mühüm yer tutmasında böyük qardaşı Yusif Ziya Talıbzadənin son dərəcə güclü təsiri olmuşdur. Uzun müddət Türkiyədə yaşamış, Türkiyə dövləti ilə lap gənc yaşlarından əlaqədə olmuş, orada çalışmış bu Azərbaycan ziyalısı kiçik qardaşı A.Şaiqin bir türkçü kimi yetişməsinə təmin etmişdi. 1923-cü ildə Orta Asiya çöllərində Qızıl Rus ordusu işğalına qarşı döyüşlərdə həlak olmuş, daha doğrusu şəhid olmuş Yusif Ziya kiçik qardaşı Abdulla Şaiqin əsl mülləimi idi. Türkiyədə uzun müddət mühacirətdə olan Ə.Yurdsevər doğru yazmışdı ki, A.Şaiqin türkçü kimi inkişafında onun müstəsna xidmətləri olmuşdur. Lakin sonralar adının bütün mətbuat yazılarında çəkilməsi belə qadağan olunan M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Hüseynzadə ilə yanaşı Yusif Ziyanın da adı olmuşdur. Bəlkə elə bu səbəbdəndir ki, Abdulla Şaiqin yaradıcılığının demokratik ziyalılarla əlaqəsi, onun cümhuriyyət dövrü fəaliyyəti gizli saxlanılmışdır. Əsərləri də təhrif edilmiş, “sovetləşdirilmişdir”. Onun istiqlal tərənnümlü şe’rləri hələ də küll halında oxuculara çatdırılmamışdır. Cümhuriyyət dövründə yazılmış “Ülkər”, “O sən idin”, “Həyat-sevmək

dir”, “İki mücahid”, “İntizar qarşısında”, “Arazdan Turana” bu qəbilədən olan şe’rlərdəndir. Əldə etdiyimiz bu şe’rlərdən birini “Arazdan Turana” mənzuməsini əlyazması əsasında oxuculara təqdim edirik.

Minaxanim Əsədli

ARAZDAN TURANA

Bingöl ətəklərindən coşğun Araz axaraq,

Yıldırımli, qartallı qayalara çarparaq,

Qaplan kibi kükrəyib, dəniz kibi qabardı,

Məmləkətlər aşaraq dalğa kibi yol aldı.

Turan, İran dolaşdı, döndü Qafqaz elinə,

Yaklaşınca o daşqın, acıqlı Kür nəhrinə

Haykırdı: “Ox, qardaşım, dinlə bəni bir zaman,

İztirablar içində çırpınur şimdi Turan.

Girmiş sehirlı divlər qızıl alma bağına,

Qara quzğun uşuşmuş¹ soluna və sağına.

Dərlər, dünya gözəlinin dizində yad başlar var.

Süzgün, bayğın gözündə qan köpürən yaşlar var,

Bərələnmış² gül kibi gündən-günə soluyor,

Qara, gur saçlarını əlləriylə yoluyor,

Gülümsərkən ağzından güllər saçan o gözəl

Şimdi ağlar gözündən inci damlar, xain əl

Girmiş məsum qoynuna, yaralayır köksünü

İnlər: “Yoxmu Turanda qurtaracaq ər bəni?

Nərdə o trük nişanlım, o qoç igit, qəhrəman?

Yolunu pək özlədim³, yol ver ona yaradan!

Yel atına binsin də gəlsin bəni qurtarsın!

Yağı olan bu xain başları həp qoparsın!

Su sehirlı tilsimi qursın namus eşqinə.

1. uşuşmuş - daraşmış

2. bərələnmış - çürümüş

3. özlədim - arzu etdim

*Quruntulu' bir kədər çökmüş Turan yurduna.
 Qızıl İrmaq, Süd gölü bu anda qan köpürür,
 Qoç igitlər Turanda bığ çeyniyəyib də durur
 Bəni daim inlətən bax şu acı duyğudur
 Çağlayanlar dağımda köpüklü qan qusdurur".
 Coşğun Araz sözünü hıçqırıqla bitirdi.
 Kür nəhrini bu xəbər həyəcana gətirdi
 "Əvət, qara bulutlar almış yurdu, qardaşım,
 Nə yaşarız, nə gülər çəmənlərim, dağ-daşım.
 Böyük türkün sevdiyi yekta dünya gözəli
 Qan ağlasın, qoynuna girsin yabançı əli.
 Turanda yüz milyonluq türklük buna qızmazmı?
 Qızmazsa bu xain əl yasamızı' pozmazmı?
 Gəl qardaşım, boynuna keçirəyim qolumu,
 Annəmiz "Quzğun dəniz" bəklər bənim yolumu.
 Gedəlim dərdimizi annəmizə açalım.
 Əski Turan yurduna ildırımlar saçalım".*

* * *

*Kür və Araz coşaraq bir-birinə qarşdı,
 Sahilləri çeynəyib iki aşıq qovuşdu.
 Axın-axın axaraq, fırtınalı dənizə
 Tökülincə anladı hər ikisi diz-dizə:
 Annə, Turan elindən quruntulu bir xəbər
 Gətirmişiz, şu tasa' ürəyimizi həp dələ*

*Girmiş sehirlı divlər qızıl alma bağına,
 Qara quzğun uşuşmuş soluna və sağına.
 Dərlər, dünya gözəlinin dizində yad başlar var,
 Süzgün, baygın gözündə qan köpürən yaşlar var.
 Bərələnmış gül kibi gündən-günə soluyor.*

1. quruntulu - narahat
2. yasa - qanun-qayda
3. tasa - qəm, qüssə, kədər

*Qara, gur saçlarını əlləriylə yoluyor:
 Gülümsərkən ağzından güllər saçan o gözəl,
 Şimdi ağlar gözündən inci damlar, xain əl
 Girmiş mə'sum qoynuna, yaralayır köksünü.
 İnlər: "Yoxmu Turanda qurtaracaq ər bəni?
 Nərdə o türk nişanlım, o qoç igit? Yol alsın!
 Şu sehirlı tilsimi qursın, bəni qurtarsın!"*

* * *

*Quzğun dəniz bu qara xəbərləri dinlədi,
 Yara almış dişi bir arslan kibi inlədi.
 Basdı Kürü, Arazı dalğaların selinə
 Birdən-birə köprüdü, daşdı Turan elinə.
 O dağ kibi yüksələn dalğaları yürüdü
 Yüz milyonluq Turanı başdan-başa büürdü.
 Hər kiçik dalğasında bir ildırım patladı,
 Almas kipriklərində birər şimşək oynadı,
 Hər bir öksüz bucaqda qopdu yeni bir tufan,
 Coşğun sellər qaldırdı əngəlləri aradan.
 Artıq sehirlı divlər yediyini həp qusdu,
 Sonra Turan da susdu, dəniz də, göy də susdu.*

* * *

*Yenə dalğacıqlarla oynar Quzğun dənizi
 Güzgü kibi parıldar ay, yıldıztı bənizi.
 Göbəyində görünür yaşıl zümrüd bir ada,
 Altun kərpicli bir köşk adanın ortasında.
 Köşkün qarşı tərəfi qızıl alma bağıdır,
 Ayaq bassa daş olur hər kəs ona yağıdır.
 Qızıl alma bağında gəzər dünya gözəli,
 Güllər coşğun sevinclə türkün əlində əli.*

MİLLİLƏŞDİRMƏK MƏSƏLƏSİNƏ DAİR

Abdulla Şaiqin “Milliləşdirmək məsələsinə aid” adlı məqaləsi /“Azərbaycan” qəzeti, 1919, 9 iyun N198/ XX əsrin əvvəllərində ərəb əlifbasının islahı məsələlərinə həsr olunmuşdur. Əsrin əvvəllərində kiçik yaşlı məktəblilər üçün bir neçə dərslik nəşr etdirmiş A.Şaiqin “Uşaq gözlüyü” /Bakı, 1915/ dərsliyinə dövrün müəllimlərindən olan Tofiq Nurəddin əfəndi tənqidi məqalə yazmışdır.

Bu yazıya cavab olaraq A.Şaiq, “Milliləşdirmək məsələsinə aid” adlı məqalə ilə çıxış etmiş və dövrün əsas ərəb qrafikasının yazı qanunlarına məxsus yeni təkliflər irəli sürmüşdür.

Ümumiyyətlə, ərəb qrafikasının islahı problemi əsrin əvvəllərində bir çox müəllimləri xeyli narahat etmiş və dəfələrlə bu mövzuda mətbuatda müxtəlif təkliflərlə çıxışlar olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, 1908-ci ildə bir neçə müəllim-müəllif tərəfindən nəşr olunmuş “İkinci il” dərsliyi /Onun müəlliflərindən biri A.Şaiq özü idi/ geniş, uzunmüddətli müzakirəyə səbəb olmuşdu.

“Uşaq gözlüyü”nün nəşri ətrafında başlanan bu müzakirə də həmin mübahisələrin davamı idi. Məqalədən aydın görünür ki, A.Şaiq dərsliklərin nəşrində ərəb əlifbasında müəyyən fonetik dəyişikliklər aparılmasını lazım bilməmişdir. A.Şaiq dövrün tənqidinin bu mühüm sahəyə biganə qaldığını da göstərmiş və öz müasirlərini zamanın ərəb əlifbasının bir çox səhv və xatalarını tənqid etməyə çağırmışdır. Məqaləni ərəb əlifbasından müasir yazı qrafikasına çevirərək eyni ilə təqdim edirik.

Kamal Talıbzadə

MİLLİLƏŞDİRMƏK MƏSƏLƏSİNƏ AID

“Azərbaycan” qəzetəsinin 193-cü sayısında Tofiq Nurəddin əfəndinin “Milliləşdirmək məsələsi” sərlövhəli intiqadını oxudum, mətbuatımızda görünən bir çox qərəid xətalarını göstərdikləri kimi, təlil

etdiyim “Uşaq gözlüyü”nün xətt və imlası haqqında də bir kaç söz söyləmişdir.

İntiqad mətbuatın ələyidir. İntiqadın lisan və ədəbiyyata nə qədər fəidəsi olduğunu bildiyimdən təqdir edərəm, lakin intiqad həqli, yerli və nəzakət dairəsində olmalıdır ki, qarelərə fəidəsi toxunduğu kimi mühərrirlər də səhv və xətalarında qənaət hasil edərək, istifadədə bulunsunlar.

“Uşaq gözlüyü”nün xətt və imlası haqqında yürüdükləri fikir və mühakiməsini bir dürlü qane edəmədigindən cavaba məcbur oldum.

“Uşaq gözlüyü”nün xətt və imlası haqqında yazıyorlar ki: “Rus üsulu təqlid edilərək cizgilər içində türk yazısı öyrədilmək istənmiş, fəqət müəllif türk xütutuna vaqif olmadığından, yazı üsuluna, zövqi-səlimə və bədie-fənnə o qədər zidd bir şəkildə tərtib etmiş ki, qəruni vəsti yazıları halını almış”.

Əfəndim! Qafqasiyada şimdüyədək işlənən xəttin nə üsulda yazıldığını bilsəniz, bu e'tirazınızı “Uşaq gözlüyü”nün yazı üsuluna deyil, bütün Azərbaycanda hala yazılmaqda olan ümumi xəttə qarşı etməli idiniz. Əlavə, bu xəttin nə sizin zövqi-səlim və hissi-bədiənizi oxşamadığını bir dürlü anlamıyorum.

Kəlmələrin cizgilər içində yazılmasına gəldikdə, hənuz sol, sağ, yuxarı, aşağı bilməyən və əlləri yazarkən titrəyərək sadə / / şəklini belə doğru, müstəqim yazmağa qadir olmayan kiçik çocuqlarımız, “Uşaq gözlüyü”ndə olduğu kibi cizgili dəftərlərdə qolaylıqla yaza bilmələri sənələrdən bəri hasil etdiyim təcrübənin nəticəsidir. “Uşaq gözlüyü” ilə tədris edən müəllim əfəndilərin bir çoxu bunu təsdiq edə bilər. Qolaylıqda əldə edilə bilən bir istək ruslara, fransızlara təqlid olsa böylə, sizcə qəbahətmi sayılır? Zatən tərəqqinin hər addımı birər təqliddən ibarət deyilmi?

Bir də sait hərfələrin üzərindəki işarətlərə e'tiraz edərək, yazıyorsunuz: ... “sonra üsuli-sövtiyyə xətaları: / e / səsi / ئيم / ilə, / بش / / بيش / şəkildə yazılıyor. / او / yaxud / ئو / بو / surətində mə'lum gözəl türkcənin layətgəyyər bir qaidəsini bilməli idi. Heç bir müstəsnaı olmadan türkcədən kəlmənin ibtidasında saitlər yazılmamış bir qeyri-sait hərf məftuh oxunur: beş, səs, yemək, gəlmək i.a. kibi.

Bəncə, bu iddiamızda yanılırsınız: Zira ki, bu qaidə ümumi olamaz: bir, biz, siz, bülbül, sünbül və bunlar kimi bir çox kəlmə saitsiz yazılıqları halda məftuh oxunmuyor zənn edərsəm. Siz bu qaidəyi dimək istiyorsunuz: kəlmənin başındakı saədətın hərəkəsi / **Ö** / olursa, bu / **Ö** / əksər ya yazılmaz: kimi səs, gəlmək, dərsə, kəmal, zəban və i.a. kibi.

İmlamızın çətinliyi inkar olunamaz bir həqiqətdir / **و** / **او** / hərfi /yüz, söz, quş, qoç/ kəlmələrində dörd sədaya işarət olduğu kimi / **یا** / hərfi də /yer, diş, qış, keçi/ kəlmələrində dörd sədayı yazar.

İnsaf edəlim, elimsiz bir ailədə böyümüş, zəhnü-dimağı çalışmamış kiçik məktəblilərimizin zəhnini qarışdırmadan bu səkkiz hərfi iki hərflə nasıl öyrətə bilərsiniz?

Pedaqoji nöteyi-nəzərindən bu doğrumu? İlk dəfədə bu hərfləri yek-digərindən ayırmaq və qolaylıqla çocuqlara öyrətmək üçün hər birinin üzərində ayrı-ayrı işarətlər qoyulmasının nəsinə e'tiraz edirsiniz, əfəndim? Bu hal lisan və ədəbiyyatımıza cahil olduğumuzdan deyil, ehtiyac və zərurətin şiddətindən doğuyor. Bəndəniz son sadə osmanlı türkcəsinin Azərbaycanımızda qəbulu tərəfdarlarındanam. Bir zaman maarif nəzarəti tərəfindən üzərimizə mühəvvəl olunan "kitab komissiyası"nda çalışarkən, qiraət kitablarımız həp osmanlı sadə türkcəsi ilə yazılmasını, yalnız birinci ibtidai sinifin qiraət kitabları pedaqoji nöqteyi-nəzərindən Azərbaycan türkcəsində olmasını söyləmişlər. Zira ki, bir Azərbaycan çocuğu / **او** / **ایش** / **ایش** / **ایش** / deyəmədiği üçün biz də bu kəlmələri "Uşaq gözlüyü"ndə / **ایش** / sürətində yazmaq məcburiyyətindəyiz.

Talibzadə Abdulla Şaiq

"Azərbaycan" qəzeti, 9 iyun 1919, N 198

XALQ DÜŞMƏNİNƏ

Dayan, dayan, cahil me'mar, bina, otaq əyridir,

Çünkü o əl, o göz, qulaq, o baş, ayaq əyridir.

Bacarıqsız bir me'marsan yeni bina qurmaqda,

Ancaq məharətin vardır dağıtmaqda, qırmaqda.

Rəyasətə iştahan var, budur səni qudurdan,

Bu rütbəyə bir təsadüf atdı səni çıxurdan.

Yoxsa səndə nə bilik var, nə şüur, nə bacarıq,

İşlətdiyin o hiylələr verdi sənə koxalıq.

Sən də bunu duyduğuncun tutdun yanlış bu yolu,

Dost adına qırdın, yaxdın, taladın sağt-solu.

Rəyasətdə qalmaq üçün yürütdüyün siyasət,

Hər addımda, hər sınaqda verdi min-bir fəlakət.

Tarix bunu göstərəcək, nələr, nələr yapdın sən!...

Ölkəmizdə qulaq batdı acı matəm səsindən.

Cahil, məğrur insanlarda nə ürək, nə vicdan var,

Təbii, boş təbillərin səsi şiddətlə gurlar.

Yaxın-uzaq hər bir dövrü axtardım tarix boyu,

Hər qanlı tac, hər sancığı, hər bir soyu, hər soppu,

Belə vəhşi bir qatılə təsadüf etmədim mən,

Xalqın bilikli oğlunu məhv edirsən kökündən...

Dayan, yetər, cahil sərxoş, zülmün də ölçüsü var.

Uçurumdan sıçramazlar, onun da körpüsü var.

Xaqanlarda görünməmiş bu mənəmlik, bu mənlik,

Xalqın qanlı göz yaşları sənə oldu toy, şənlik.

Cəhalətdən, dayazlıqdan doğar qürur və inad,

Boz dalğalar sahillərdə açar ancaq qol-qanad

Şahin yerin tutmaq üçün çırpındın ey yapalmaq,

İstəyirdin boş baş ilə tarixdə ad qazanmaq.

Bunu sənin hər addımın, hərəkətin göstərdi.

Tarlasında tikan əkən nə zaman sünbül dərdi?

Göz yaşıyla suvarıldı bu göy tarla, bu xırman,

Yetimlərin ahı ilə işlədi hər dəyirman.

Ziyafətsiz, mey-məzəsiz bir günün varmaz başa,

Sür şüursuz eşşəyini hər enişə-yoxuşa.

Qəhqəhəylə gülər sənə qədəhlərə axan mey,

Dövlət nədir, millət nədir sənin kimi sərxoşa.

1937

Hey xəyanətlə oynayan kölgə,
Dolaşır şübhəli qiyafətlə,
Sürünüür izlərində qanlı ləkə,
Oynayır ən sevimli afətlə.
Dağıdır hər yana ölüm rəngi,
Göy də təqlid edir bu ahəngi.

Yenə dəhşətlə sarsılır afaq,
Məhvərindənmi oynamış bu cahan!
Yenə qan fışqırır dəniz, torpaq,
Bağlıdır dil, fikir, qələm, vicdan.
Danğalanmış ağıl, düşüncə, ürək,
Sehr, tilsimlə oynayır bu fələk.

Yenə hər yanda qorxu, kin, həyəcan,
Yenə təhkimçilik, yenə zəncir.
Yenə qırğın, talan, soyuq zindan,
Söylə bu macərə, bu fitnə nədir?
Həm də bu xislətinlə sən kimsən?
Ki bu azadə yurda hakimsən!

Saçma kin toxmunu bu torpaqda,
Ey inadla qürur satan sərxoş.
Nə hüünər var yıxıb dağıtmaqda,
Səndə insan təbiəti yoxmuş.
Vətənim inləyir o pəncəndə,
Yurtcu iştahası var səndə.
Bu qürurlu boyun burulmazmı?
Bu bulanq sular durulmazmı?
Söylə, ey kinli, qan içən xain,
Zülmə, səbrə nəhayət olmazmı?
Şam ki, pərvanəni yaxar, özü də,
Öz odunda yanub kül olmazmı?

Ey arı, səndə yox laçın qanadı,
Bu fəzalarda o yorulmazmı?
Üzgüçü olmayan dərin dənizə
Girsə ey "qəhrəman", boğulmazmı?
Kin ilə çapdığı zülüm atına
Bir çidarlı yüyən vurulmazmı?
Gecə-gündüz axan bu al qanlar
Dəniz olsa, yenə soğulmazmı?
Bir zaman haq-hesab çəkərkən el,
Bu cinayətlərin sorulmazmı?
Verdiyini bu cəzalara qarşı
Sənə də məhkəmə qurulmazmı?
Bu qoyun-cildinə girən qurdun,
Fitnəsi, hiyləsi duyulmazmı?
Bu qədər leş yeyən dəyə, uçurum,
İntiqam nə rəsiylə dolmuşmı?
Kim itirmiş mənim itirdiyimi?
Bu xəzan yoldu hər bitirdiyimi.

1937

GƏMİRİK¹

Hakimdi yerə, göyə qaranlıq!
Qurmuşdu boran, qasırğa xanlıq!..
İnlərdi həyat ilə təbiət,
Oynardı ölüm, zülm, fələkət.
Hər yan uçurum - soyuq, ayaz, don
Vermişdi həyata sanki bir son.
Yollar qapalı, gələn-gedən yox,

1. Müəllif "Gəmirik" sözünü sifət orqanları gəmirilmiş, qorxunc, tanınmaz bir vəziyyətə salınmış eybəcər insan başı, kəlləsi mənasında işlətməmişdir. Mətn iki əlyazmasının əsasında hazırlanmışdır.

*Bu dəhşətə qarşı əmr edən yox.
Canlar da sönük nəfəsdi ancaq
Ruhlar da quru qəfəsdi ancaq.
Zülmət dənizi coşub daşırkən,
Kin ilə fəlakət oynayırkən,
Hər yerdə və hər keçid başında,
Uçqun dərələrdə, dağ-daşında
Yalnız acı ruzigar uğuldar,
Quldurluq edər acıqlı qurdlar...*

*Sərxoş sürücü əlində qəmlər,¹
Ac atlara yağdırır sitəmlər.
Qırmaclar o hər eniş, yoxuşda,
Daşlıqda, düzəndə, bərkdə-boşda.
Köhnə araba içində yüklə,
Yağma malı, qul, kəviz beşiklə,
Daşlıqlara çarpır şıra-q-şıra,
Sınmış təkəri sürüklər ancaq
Salmış çölə, dağ-daşa gurultu,
Hər bir ürəyə, başa gurultu.
Dur, ey sürücü! Yükiün ağırdır.
Heyvanlarının beli yağır.
Yollar uçurum, soyuq, boran, qar.
Çəkməz yükünü bu yorğun atlar,
Sürmə, düşün, ey qoca, tələsmə,
Sərsəri² kimi toz qoparma, əsmə!
Köhnə araba, təkər qızıtmış,
Yağ sürtmədən işləyir o yaz, qış.*

1. Cilovlar

2. Soyuq və şiddətli ruzgar

*Atlar gecə-gündüz işləyir ac.
Yorğun ata vurma, qamçı, qırmac!
Sürmə, qoca, mənzilin uzaqdır.
Hər bir keçidin başı duzaqdır³
Azdın yolu! Hər tərəf borandır,
Məhv oldu miniklərin, amandır!
Simanı təbiətin gəmirmiş,
Nə göz görünür, nə üz, burun, diş.
Dur, ey gəmirik, çəkil bu yoldan,
Rəhbərlik edərmi gözsüz insan?
Sapdın yolu, getdiyini cığır,dir,
Qırmaclama, atların yağır,dir.
Qış gəldi, sovuşdu gördüyün yaz,
Bu yol tələsik başa çıxılmaz.
Dağdır, dərədir, eniş-yoxuşdur,
Sürmə, əməyin bu yolda boşdur.
Al qanla bişərmi xam diləklər?
Eşq ilə gülərmi bos ürəklər?
Söz yox, bu dilək böyük diləkdir,
Ancaq ona başqa baş gərəkdir.
Azdırmı sənini inad, qürurun,
Çatmaz o yerə sənini şüurun.
Əldə edəməz onu çürük baş,
Saf sevgiyə heç qovuşmaz oynas.
Əfsanəyə döndü o həqiqət,
Bir gün başına açar fəlakət.
Yüksək ideal onunla söndü,
Gözlərdən uzaq xəyala döndü...**

1. Tələ

* Əlyazmaların biri tarixsizdir, ikincisində övvəl qələmlə "1937" yazılmışdır. Sonra müəllif onun üstündən karandaşla "1918" rəqəmini artırmışdır.

**11 MAY 2001-Cİ İLDƏ AZƏRBAYCAN DÖVLƏT
MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT UNİVERSİTETİNDƏ
ABDULLA ŞAIQIN ANADAN OLMASININ 120 İLLİYİ
MÜNASİBƏTİLƏ KEÇİRİLƏN ELMİ-ƏDƏBİ
MƏCLİSDƏ SÖYLƏNİLƏN ÇIXIŞLARIN MƏTNLƏRİ**

KAMAL TALİBZADƏ

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
həqiqi üzvü, əməkdar elm xadimi,
filologiya elmləri doktoru, professor*

AXUND YUSİF TALİBZADƏ

Əsrimizin əvvəllərində yeni mərhələyə yüksələn Azərbaycan türklərinin milli azadlıq hərəkatının ən səciyyəvi və ümdə əlamətlərindən biri-onun islam dini ilə sıx bağlı olması idi. Bu böyük türk diyarının istiqlal proqramını hazırlayan görkəmli siyasi xadimlər maarifçilik, türkçülük, müasirləşmək şüarları ilə yanaşı islam dinini də bu ümumi, vahid istiqlal ideologiyası xəttinin tərkib hissəsi hesab edir, onu sür'ətlə şəxələnen azadlıq hərəkatının mə'nəvi, ruhani, fikri amillərindən ayrı kənardə təsəvvür etmirdilər. Bu xadimlər islam dinini yer üzündəki bütün türk xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan türklərinin müstəqil bir xalq, millət kimi təşəkkülündə, onun siyasi durumunun, dövlətçiliyinin yaradılmasında müstəsna iştirakı olan, xalqın mə'nəviyyəti, psixologiyası, tarixi dünyagörüşü, dünyanı dərk etmə fəlsəfəsi, həyatın anlayışı ilə bağlı olan son dərəcə kütləvi, nüfuzlu mə'nəvi amil hesab edirdilər. Ötən əsrlərdə olduğu kimi Azərbaycan türklərinin yeni dövr /XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəlləri nəzərdə tutulur/ ideoloqları maarif-mədəniyyət xadimləri siyasi, ictimai, fəlsəfi, ədəbi görüşləri ilə yanaşı islam dininin tə'limi və problemləri ilə də zamanın ən mühüm tələblərindən biri kimi məşğul olur, islamı milli azadlıq hərəkatının tərkibindən ayırmırdılar.

Azərbaycan türklərinin yeni dövrdə fəaliyyət göstərən belə ideoloqlarından biri Axund Yusif Talibzadə idi. O bir çox bədii əsərlərini

və məqalələrini "Yusif Ziya" təxəllüsü ilə də nəşr etdirmişdir.

Axund Yusif 1873-cü ildə Tiflisdə anadan olmuşdur. Borçalı mahalının məşhur axundlar nəslinə mənsubdur. /Sarvanlı axund Talıb, axund Süleyman ulu babalarıdır/. Zaqafqaziya şeyxülislamının müavini Axund Mustafa Tahbzadənin oğludur. Abdulla Şaiqin böyük qardaşdı. İlk təhsilini Tiflisdə-Zaqafqaziyada Ruhani İdarəsinin nəzdindəki "Əli tə'limi" üzrə şiə məktəbində /ona rüşdiyyə məktəbi də deyirlər/ almış, türk, ərəb, fars, rus dillərini öyrənmişdir. 1894-cü ildə ailəsi ilə birlikdə Xorasana /Məşhədə/ köçmüş, orada ali dini təhsil almış, məşhur Mirzə Cəfər mədrəsəsini bitirmişdir. Burada müctəhid molla Əlinin tələbəsi olmuşdur. Daimi təhsilini Bağdadda tamamlamışdır. 1900-cü ildə Bakıya gəlmiş, Nəriman Nərimanovla, Hacı Zeynalabdin Tağıyevlə yaxınlaşmış, bundan sonra onun gur mədəni-ictimai və siyasi fəaliyyəti başlanmışdır.

1900-cü ildə Bakı şəhəri "Rus-tatar" məktəbi yoxlama komissiyası qarşısında imtahan verdikdən sonra həmin məktəbə şəriət müəllimi tə'yin olunur. 1901-ci ildə "Təhsil-qəvaid" adlı o zaman üçün çox görkəmli olan Azərbaycan dilinin qramatikası kitabını nəşr etdirir. N.Nərimanovun "Nadir şah" faciəsini fars dilinə çevirir. 1903-cü ildə islam aləmində qadın tərbiyəsinə dair "Hədiyyəyi-nisvan" /"Podarok jənşinam" - farscadan tərcümədir/ və H.Z.Tağıyevə həsr olunmuş "Sərvət və səxavətilə məşhur cənab Hacı Zeynalabdin Tağıyevin tərcümeyi-əhvalı" kitabları çapdan çıxır. 1903-cü ildə "Şərqi-Rus" qəzetində islam dininə dair məqalələri nəşr olunur. /"Din tərbiyəsi" və s./ 1904-cü ildə Bakıda A.M.Promişlyanskinin litoqrafiyasında "İslam tarixi və tarix müqəddəs ənbiyayə dair məkanların neqşəsi və islam məmləkətlərinin xəritəsidir" adlı Azərbaycan dilində çap edilmiş ilk xəritə xalqın istifadəsinə verilir.

1905-ci ildən milli mətbuatın artması ilə əlaqədar olaraq Yusif Ziya Talibzadənin publisistik fəaliyyəti genişlənir. "Həyat", "Tərəqqi", "Füyuzat", "İqbal", "Şələlə" kimi mətbuat orqanlarında müxtəlif mövzularda məqalələri nəşr olunur. İslam dininin ayrı-ayrı qənaətlərini müasir həyat problemlərilə əlaqələndirmək bu yazıların əsas mövzusunı təşkil edirdi /"İslam və Menşikov" - 1908, "Müsəlmanlar və maarif" - 1909, "Çocuqlarımıza bir çarə" - 1909, "Ərəbistan və ya-

xud Məkkə və Mədinə"-1909, "Rusi müsəlman məktəblər" - 1909, "Türkiyə məktubları"-1913 və s./.

Yeni əsrin ilk on illiyi içərisində Yusif Ziyanın Bakı nəşriyyatlarında islam dini məsələlərinə dair 10-dan artıq kitabça və risaləsi nəşr edilmişdir. Öz dövründə çox yayılan və təkrar-təkrar nəşr olunan bu əsərlərin xalq arasında dini əhkamların yayılmasında, onların əslinə yaxın anlaşılması və dərk edilməsində, xüsusən islamın yeni dünya-görüşüylə şərhində çox mühüm faydalı xidməti olmuşdur /"Müəllimüş-şəriə"-1903, 1908, 1909. "Təəllümüş-təriə"-1904, "İslam tarixi"-1907, "Həqiqəti-islam" və s./.

Özünü bədii yaradıcılıqda sınayan Yusif Ziya 1910-cu illərdə tez-tez səhnəyə qoyulan iki faciəsini yazır: "Ərmənuse" və "Əmir Xalib ibn Valid". 1907-ci ildə H.Z. Tağıyevin tapşırığı ilə Qur'anın Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi və təfsirini /3 cildə/ İstanbula-Türkiyə sultanı Əbdülhəmidə hədiyyə aparır.

1910-cu illərin əvvəllərində Yusif Ziya qızğın siyasi fəaliyyətə başlayır, tez-tez Türkiyəyə gedib qayıdır. "Türkiyə məktubları"nı çap etdirir, müxtəlif ictimai-mədəni, xeyriyyə cəmiyyətlərinin üzvlüyünə və rəhbərliyinə seçilir. Məmmədli Rəsulzadənin /Məmməd Əmin Rəsulzadənin əmisi oğlu/ mə'lumatına görə 1911-ci ildə Müsavat Partiyasının üzvlüyünə yazılan ilk beş nəfərdən biri Axund Yusif olur. Bu barədə məqalə müəllifi yazır: "Yusif Ziya /Axund Yusif/ Türküstanda basmaçılarla birlikdə bolşeviklərə qarşı vuruşaraq şəhid oldu" /"Müsavat partiyası...50". "Azərbaycan" dərgisi, sayı 4, 1962-ci il/.

1910-cu illərdən sonra Axund Yusifin həyatının Türkiyə dövrü başlayır. 1912-ci ildə o arvadı Cənnət xanım və oğlu Təl'ət ilə Türkiyəyə köçür, orada hərbi təhsil alır, birinci dünya hərbində Kars-Ərdəhan cəbhəsində türk ordusu sıralarında ruslara, ermənilərə qarşı döyüşlərdə qəhrəmanlıqlar göstərir. 1918-ci ildə türk ordusu ilə bərabər Bakıya qayıdır. Demokratik respublika dövründə "Müsavat" partiyasının orqanı "Azərbaycan"da və dövrün başqa mətbuat orqanlarında fəal iştirak edir, maarif-mədəniyyət mövzularına dair məqalələr nəşr etdirir. Bə'zi siyasi məsələlərin həllində demokratik respublika rəhbərləri ilə razılaşmadığı üçün yenidən Türkiyəyə qayıdır.

Qızıl Ordu Azərbaycanı istila etdikdən sonra İran sərhəddindən

Azərbaycana keçərkən həbs olunur. Onu öz xahişi və tə'kidi ilə o zaman Azərbaycan Nazirlər Şurasının sədri vəzifəsini icra edən Nəriman Nərimanovun yanına gətirirlər. Qısa söhbətdən və Moskva ilə razılaşdırıldıqdan sonra Yusif Ziya azad olunur, çox çəkmir ki, Nəriman Nərimanovun vasitəçiliyi ilə Naxçıvana Hərbi komissar tə'yin edilir. 1921-ci ilin əvvəllərində fevral - mart aylarında ailəsi ilə Naxçıvana köçən Yusif Ziya Naxçıvan İnkilab Komitəsinin üzvü olur, hərbi komissar vəzifəsində çalışır. Vəfat etmiş Skolovskini əvəz edən yeni hərbi komissar Naxçıvan torpağına göz dikən, ona əl uzadan daşnaq silahlı dəstələrinə divan tutmaqda o zaman Naxçıvanda xeyli məşhurlaşmışdı. Əlimizdə Yusif Ziyanın həmin dövr fəaliyyətini işıqlandıran xeyli material mövcuddur. Bunların bir hissəsi "Azərbaycan arxivi" jurnalında nəşr olunmuşdur /1985, N1, səh.41-47/.

Naxçıvan torpağına iddia ilə yanaşan, tez-tez sərhədləri pozan erməni millətçilərinə, daşnaq hərbi hissələrinə qarşı sovet rəhbərliyinin liberal siyasəti ilə razılaşmayan Yusif Ziya Bakıya qayıdır, Nəriman Nərimanovla görüşür, Sovetlərə qulluq etmək istəmədiyini, bu quruluşla uyğunlaşa bilmədiyini söyləyir. N.Nərimanov Sovet İttifaqı sərhədlərini tərk etmək üçün ona rəsmi sənəd verir. Elə bu vaxtlarda biz Yusif Ziyanın Türküstanda, Orta Asiyada basmaçılara qoşularaq qırmızı rus ordusuna qarşı vuruşlarda iştirak etdiyini görürük. Oxuculara təqdim etdiyimiz "Azərbaycanlı panislamist Axund Yusif" xatirəsi siyasi enerjisi coşub-daşan bu adamın ömrünün son ayları barədə zəngin material verir. Basmaçılarla bir sırada Yusif Ziya ilə bərabər istilacı rus ordusuna qarşı döyüşən və sonralar görkəmli alim kimi məşhurlaşmış professor Zəki Vəlidi Toğan tərəfindən yazılmış xatirə bu baxımdan çox əhəmiyyətlidir. Xatirələr Orta Asiya türklərinin azadlıq mübarizəsinin tarixi faktlara əsaslanan geniş mənzərəsini yaradır. Bununla belə xatirələrdə subyektiv hökm və mülahizələr də az deyildir. Bu cəhət Axund Yusifə münasibətdə də hiss olunur. Xatirələrdə, Ənvər Paşanın arxasında baş verən bə'zi söhbət, bağlaşma və yazılı sənədlər barədə Axund Yusifin Paşaya xəbər verməsi, zənnimizcə obyektiv mövqedən düzgün qiymətləndirilməmişdir. O zaman basmaçıların sırasında döyüşlərdə fəal iştirak edən, xatirələrin müəllifi, professor Zəki Vəlidi Toğan bir tərəfdən Axund Yusifi Ənvər Pa-

şanın ən yaxın adamlarından biri, Paşanın imzası və möhürünü daşıyan bir sənədlə cəbhənin müxtəlif bölgələrində geniş səlahiyyətlərlə iş görəcək “fövqəl’adə komissar”, bacarıqlı hərbi xadim, “Azərbaycanın fikir həyatında mühüm yer alan mütəfəkkir və yazar” kimi tanındır, bir tərəfdən də onun Paşa ilə sıx əlaqə yaradaraq xəbər tutduğu bütün cəbhə hadisələri barədə dərhal ona - öz Paşasına mə'lumat verməsini “xəbərçilik”, “şaşqınlıq” kimi qələmə verir. Zənnimizcə, bu, xəbərçilik kimi yox, əsgərin, döyüşçünün öz ali rütbəli sərkərdəsinə sədaqət kimi şərh olunmalıdır.

Ümumiyyətlə, xatirələrdə Paşa ilə Axund Yusif arasındakı səmimi münasibətə bir qısqanclıq hiss olunur, bə'zi mə'lum hadisələrin təhrifi, görünür, belə münasibətlə bağlıdır. Məsələn, Axund Yusifin ölüm səhnəsi də, bizə bəlli sənəd də mə'lumatlarda uyğun gəlmir. Burada bir xatirəni yada salmağı lazım bilirəm.

Atam Abdulla Şaiq öz böyük qardaşı Axund Yusif barədə, demək olar ki, danışmazdı, yəqin ki, ehtiyat edirdi. Onun adının hətta bibliografik göstəricilərə salınması da qadağan edilmişdi. Ancaq əmimin ölümü barəsində mənə bir-iki dəfə danışmışdı. O, nağıl edirdi ki, 1923-cü ilin hansısa ayında Orta Asiyadan gəlmiş tanımadığım bir şəxs qardaşımın qana bulaşmış köynəyini və həmişə yanında gəzdirdiyi kiçik cib Qur'anını mənə verib dedi ki, bunları cəbhədə yaralanmış qardaşınız göndərdi, sonra Əfqanıstana keçmək üçün özünü sərhəd çayına atdı. Ancaq çayı keçə bilməyib boğuldu.

Səhifələrində qanlı barmaq izləri ləkələri olan həmin Qur'anı bu yaxınlarda vərəqləyərkən orada atamın kiçik bir kağız parçasına yazdığı mə'lumata rast gəldim. Yəqin ki, bu mə'lumatı da Qur'anı Orta Asiyadan gətirən həmin adam vermişdi. Yazının məzmununu olduğu kimi təqdim edirik: “Amu-Deryadan keçirkən boğulmuş Yusif Ziya Buxara ilə Əfqan arasında, Dərvaz vilayəti və Pənc qışlağında, saat 3-də, cəvzanın 18-də /cəvza-may ayıdır/, 1341”.

Buna görə də xatirələrdəki Axund Yusifin ölüm səhnəsini “mə'nəviyyatı pozulmuş bir qadın yüzündən daşkəndli arkadaşını” öldürməsi hadisəsi ilə əlaqələndirməyi həqiqətə uyğun hesab etmirik. Düzü budur ki, Axund Yusif döyüşlərdə yaralanmış və çayı keçməyə iqtidarı çatmayıb boğulmuşdur. Bunu qardaşına verilmiş qanlı köynə-

yi və qanlı cib Qur'anı təsdiq etməkdədir.

Məmmədəli Rəsulzadənin yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz məqaləsində də aydın yazılır ki, “Türküstanda basmaçılarla birlikdə bolşeviklərə qarşı vuruşaraq şəhid oldu”.

Bütün bu kimi mübahisəli mətləbləri və Axund Yusifin son günlərini, istilaçı rus ordusu ilə mübarizədə göstərdiyi hərbi-strateji bacarığını, əqidə möhkəmliyini göstərmək üçün Zəki Vəlidi Toğanın “Xatirələr” kitabından /İstanbul, 1969/ “Azərbaycanlı panislamist Axund Yusif” başlığı ilə verilmiş xatirələrin bə'zi hissələrini oxucuların nəzərinə çatdırmağı lazım bildik.

NİZAMƏDDİN ŞƏMSİZADƏ

filologiya elmləri doktoru, professor

İSTİQLALÇI ROMANTİK

XX əsr Azərbaycan tarixinə dünya müharibələri, inqilabi çevrilişlər və siyasi qalmaqallar əsri kimi daxil oldu.

Bu əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanda milli - mə'nəvi intibah başlandı. Ana dili, milli kökəqaydıyla başlanan mətbuat mübahisələri - F.Köçərlinin, Mirzə Cəlilin, N.Nərimanovun, Ü.Hacıbəyovun, A.Şaiqin bu istiqamətdə mücadilələri milli özünüdərkən zərurətinə gətirib çıxardı. Fəqət XX əsrin önlərindəki milli istiqlal hərəkatının, intibahın ən böyük tarixi yekunu Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti oldu. Əsrin önlərində bizə düşmən ideologiya ilə sün'i surətdə iki cəbhəyə ayrılan “Füyuzat” (“Həyat”, “İrşad”) və “Molla Nəsrəddin” - başqa sözlə Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, Ə.Topçubaşov, digər tərəfdən C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsar, Ə.Haqverdiyev Azərbaycanda müxtəlif üslublarda əslində vahid milli ədəbi - mədəni və fəlsəfi - tarixi mühit formalaşdırdılar.

XX əsrin bədii zirvəsini Mirzə Cəlil və M.Ə.Sabir, elmi-fəlsəfi zirvəsini isə Ə.Hüseynzadə və M.Ə.Rəsulzadə yaratdılar. Ə.Hüseynzadə Azərbaycanı türk dünyasına, M.Ə.Rəsulzadə isə özünə tamıtdı. Ona görə də Ə.Hüseynzadə türkcülüyn “Yalavacı” (yə'ni pey-

ğəmbəri - Z.Göyalp), M.Ə.Rəsulzadə isə azərbaycançılığın - "Azərbaycan qayəsi"nin öndəri oldu.

Təqribən 1905 - 1908-ci illərə qədər özü haqqında "müsəlman" olmaqdan başqa bir şey bilməyən millət on il sonra - 1918-ci ildə Şərqdə ilk milli demokratik dövlət yaratdı. Azərbaycanın çoxəsrlik dövlətçilik ən'ənələri bərpa olundu.

Ə.Hüseynzadənin Azərbaycan milli bayrağının üç rəngində rəmzləmiş üçlü düsturu - "Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək" "bütün Türk dünyasında yeni üfüqlər açdı" (Z.Göyalp).

Sonralar ömürləri mühacirətdə keçmiş belə şəxsiyyətlərin əməlləri və idealları üzərində milli filosof sənətkarlar - Cəfər Cabbarlı və Hüseyn Cavid yetişdi.

Ötən əsrin önlərində Azərbaycan bədii təfəkkürünün yetirdiyi qüdrətli bədii-fəlsəfi cərəyanlardan biri də romantizm idi. Romantizmin estetika və poetikasının formalaşması M.Hadi, H.Cavid, A.Şaiq, A.Səhhət, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, S.Səlmasi, A.Divanbəyoğlu və s. kimi qüdrətli şəxsiyyətlərin adı və yaradıcılığı ilə bağlıdır.

A.Şaiq romantik şair və ədib, böyük müəllim, "ipəkdən yumşaq və poladdan kəskin" şəxsiyyət idi. XX əsrin milli-mə'nəvi intibahını, ədəbiyyatda və ideologiyadakı istiqlal mücadilələrini A.Şaiqin imzası olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Əsrin önlərində ana dili ətrafında çoxaspektli mübahisələr başlananda A.Şaiq ana dilində gözəl bədii əsərlər yazıb nümunə göstərirdi. Bu baxımdan onlarla nümunədən yan keçib tək-cə birini "Dağlar sultanı" şe'rini misal çəkirim:

*Gözəl olur bu yerlərin səhəri,
Məncə vardır dünyalarca dəyəri,
Quşlar oxur səba açar gülləri,
Alır başqa bir lətafət hər yeri
Bu yerlərin sultanıdır çobanlar
Həm bəyidir, həm xanıdır çobanlar.*

Bu şe'rin dil və üslub sadəliyindən bərk tə'sirlənən böyük tənqidçi F.Köçərli 10 oktyabr 1911-ci il tarixli məktubunda müəllifə yazmışdı: "Çobanlar haqqında yazdığınız şe'rlər çox xoşuma gəldi. Neçə

kərə onları özüm üçün və şagirdlər üçün oxumuşam, onlara da çox xoş gəlib, üzünü köçürüblər. Onların xoşuna gəlməsinə səbəb şe'rlərin sadəliyi və həmin hissiyyatdan doğub vücuda gəlməsidir... Əgər vaxtınız olsa "Dağlar sultanı" misallı yenə bir neçə əsərlər vücuda gətirin".

A.Şaiq məhz əsərlərinin sadə, aydın dilinə, milli ruhuna görə totalitar ideologiyanın təzyiqi altında yaranan ədəbiyyatımız üçün ciddi örnək, sənət məktəbi idi. "Ədəbiyyat tarixində nadir şəxsiyyət" adlandırdığı ədib haqqında xalq yazıçısı İ.Əfəndiyev yazırdı: "Biz ilk dəfə gözümüzü Abdulla Şaiqin şe'rləri, nağılları ilə açmışıq".

Poeziyasında "Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz" deyər milli və ümumbəşəri birlik tərənnüm edən A.Şaiq daha çox romantik nəsrin yaradıcısı idi. Onun "Köç", "Araz", "Xasay", "Dursun", "Əsrimizin qəhrəmanları" kimi əsərləri milli romantik nəsrin dəyərli nümunələridir.

Bu əsərlərin romantik pafosunda Azərbaycan reallığına sonsuz sevgidən yaranmış vətəndaş ehtirası dayanır. A.Şaiqin romantizmi səmalardan çox, yerlə, vətən gözəllikləri ilə bağlıdır. Vaxtilə V.Belinski yazırdı: "Bizim ədəbiyyatda romantizmi nəsr öldürdü". Bizim ədəbiyyatın təcrübəsində isə əksinə nəsr romantizmə yeni məzmun gətirdi, onu qidalandıran mücərrəd xəyala həm də real dünyəvi enerji, real qəhrəmanın romantik həyata sevgisini əlavə etdi. Bunun bariz nümunələri A.Şaiqin adını çəkdiyimiz nəsr əsərləridir. Bu cəhəti ədibin romantizmə gətirdiyi ideya - poetik novatorluq kimi qiymətləndirmək olar.

A.Şaiq Azərbaycan ədəbiyyatında türkçülüyn öndərlərindən biridir. Onun türkçülüynü Azərbaycana məhəbbətdən başlanır, bu başı bəlalı vətəni türk xalqları ilə vəhdətdə görmək istəyindən doğulur. Vətənçilik - azərbaycançılıq A.Şaiq türkçülüynünün təməl daşı, mə'nəvi-siyasi dayağıdır. A.Şaiq türkçülüynü istiqlalçılığın ideyası, qaynağı kimi baxır. Türkün tarixinə məhəbbət, onun şərəfli keçmişi, parlaq gələcəyi ilə iftixar hissi A.Şaiq romantizmini qanadlandıran, onun yerlə göy arasındakı büllur sarayını işıqlandıran əsas enerji mənbəyidir.

Azərbaycanı türk dünyasından ayrı istiqlala qovuşdurmaq olmaz. Çünki istiqlal siyasi azadlıqdan çox milli azadlıqdır. Azərbaycan türkünün milli azadlığı dünyada türkün azadlığı kontekstində mümkündür. A.Şaiq və küllən bizim milli istiqlalın əsasında dünyada türkün

taleyi üçün narahatlıq fikri dayanır. Türkün dünyadakı nüfuzunu yük-
səltmək, onun tarixdəki mövqeyini möhkəmləndirmək Azərbaycan
türkcülüyünün qayəsi, milli istiqlalımızın başlıca məramıdır.

İstiqlalçı romantik A.Şaiqin irsi və nurlu şəxsiyyəti bu ali məram
reallaşdırmağa xidmət edən tükənməz milli sərvətimizdir.

MINAXANIM ƏSƏDLİ
ADMİU-nun baş müəllimi

ABDULLA ŞAIQIN AZƏRBAYCAN
MƏDƏNİYYƏT TARİXİNDƏ YERİ

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dövrü mətbu-
atında və ədəbiyyatında mövcud olan ideyalar milli, ideoloji fikrin ya-
ranması və inkişafı üçün münbit zəmin yaratdı. Milli mənlük şüuru
azadlıq ideyası formalaşmağa başladı. M.F.Axundovdan başlayaraq
dövrün bir çox maarifçiləri kimi Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, M.Ə.Rə-
sulzadə, A.Səhhət, M.Ə.Sabir, A.Şaiq də istiqlal ideyalarının yayılma-
sı, milli intibaha çatmaq uğrunda ardıcıl mübarizə aparmışlar.

Rus çarizminin işğalı türk mətbuatında, incəsənət və maarif sahə-
sində daha da məfkurəvi əsərlərin yaranmasına səbəb oldu. Bu
dövrə fəaliyyətə başlayan Abdulla Şaiq şair, nasir, pedaqoq kimi fə-
aliyyətə başlayır, demək olar ki, milli bədii fikrin bütün sahələrində
qələmini sınayır. O, həm "Füyuzat", "Açıq söz", "İstiqlal" kimi onlar-
la dövrün məşhur mətbu orqanlarında çıxış edir, həm bədii yaradıcı-
lıqla məşğul olur, həm də pedaqoq kimi yorulmadan uşaqların və
gənclərin milli ruhda təhsilinə və tərbiyəsinə çalışır. Ana dilində da-
nışmağın belə qadağan olunduğu bir dövrdə A.Şaiq ilk milli türkdill-
sinif yaratmış, "Uşaq çeşməyi", "Türk çələngi", "Ədəbiyyat dərsləri"
"Türk ədəbiyyatı", "Müntəxəbat" və bir çox tədris kitabları nəşr etdi-
mişdir. Bu da təsadüfi deyildi, çünki həmin dövrdə məqsəd bütün sa-
hələrdə istiqlal məfkurəsini yaratmaq, "türkləşmək, islamlaşmaq, av-

ropalaşmaq" ideyalarını möhkəmləndirmək idi.

Şaiqi vətəninin rus tapdağı altında olması bir an belə rahat burax-
mır, müstəqilliyə, azadlığa olan ehtiyac "Vətən", "Bir quş", "Niyə uç-
du", "Hürriyyət pərisinə", "Vərəmli həyat" kimi şe'rlərində görünür.
Eyni zamanda böyük türk xalqının birliyi arzusu onun "Yeni ay doğar-
kən", "Neyçin böylə gecikdin", "Arazdan Turana" kimi onlarla
şe'rlərinin ana xəttini təşkil edir. Yeri gəlmişkən deyim ki, biz A.Şai-
qin Türk dünyasını Arazdan başlayıb bütün cahana - Turana yayıldığı-
nı göstərən məşhur "Arazdan Turana" poemasını ilk dəfə olaraq kiçik
bir müqəddimə ilə bu günlərdə Respublika mətbuatında çap etdirmiş-
şik.

Cümhuriyyət dövründə istiqlal məfkurəsinin tərənnümünə daha
ilhamla çalışmış ədib, arıq -

*"Mənə yeni həyat verən, günəş verən sən sən!
Səvmək işdə yaşamaqdır, yaşamayırsəvməyəni!"*

- deyə gələcəyə böyük inamla çıxış etmişdir. Lakin Azərbaycanın ye-
nidən rus işğalına mə'ruz qaldığı, milli demokratik respublikanın sü-
qutundan sonra ədəbiyyatda, mətbuatda, incəsənətdə yenidən hiss
olunmağa başlayan hüzn, kədər xalqın istibdadından xəbər verir. So-
vet ədəbiyyatına nəzər salsaq görürük ki, rəmzi mə'nalar, şikayət və
üsyən hər bir əsərin süjetində var. Mühacirətdə, ya vətəndə olmasın-
dan asılı olmayaraq istiqlal ruhlu bütün ziyalılar öz amallarından dön-
mədilər. Çətinliklə də olsa milli ideyalar təbliğ edən qəzetlər, məc-
muələr nəşr etdirdilər. A.Şaiq də bu mətbu orqanlarda vaxtaşırı çıxış
edir, əsarətdə yaşamağı qəbul edə bilmirdi. Lakin bütün bunlarla ya-
naşı onun yaradıcılığının böyük hissəsi sovet dövrü ədəbiyyatına aid-
dir. A.Şaiqi sovet yazıçısı, sovet pedaqoqu adlandıran tədqiqatçılar öz
fikirlərində yanılırlar. Düzdür, o sovet dövründə yazıb yaradıb. Lakin
A.Şaiqin həmin dövrə məxsus əsərləri sovet ideologiyasını təbliğ et-
məyib. Təkcə 1937-ci illər repressiyası dövrünə həsr etdiyi "Xalq
düşməninə", "Gəmirik" kimi onlarla şe'ri nümunə götürmək kifayət-
dir. Biz ümid edirik ki, A.Şaiqin oxuculara hələ də mə'lum olmayan,

ABDULLA ŞAIQIN TÜRKÇÜLÜYÜ

Türkçülük nədir? Türkçülük türk millətini yüksəltmək deməkdir. Türkçülük hər şeydən əvvəl türk topluluqlarının bir-birlərini bilmələrinə, tanımaqlarına və sevimlərinə çalışmalarıdır.

Türkçülük siyasi hərəkət deyil, elmi-fəlsəfi-estetik məktəbdir, mədəni birlik uğrunda mübarizə üsuludur, türklərin dil və mədəniyyəti birləşməsinə qarşı yönəldilmiş müqaviməti, cavab reaksiyası, immunitetidir.

Bununla belə, türkçülük siyasi ideallara da yad deyil və tarixən onlardan yayınmamışdır. Mədəni ideallarla yanaşı onun siyasi idealları da olmuşdur. Mövcudluğu dövründə türkçülük-mütərəqqi ideya cərəyanları ilə bərabər və harmonik şəkildə uyğunlaşan müasir sivil hərəkət olmuşdur.

Bu baxımdan Azərbaycan Mədəniyyəti tarixinə zəngin irs bəxş etmiş A.Şaiq ictimai-siyasi, pedaqoji fəaliyyətində, elmi, ədəbi-bədii yaradıcılığında türkçülüynü bu təməl prinsiplərinə daim sadıq qalmışdır. Bu prinsiplər onun həm realizm, həm də romantizm üslubunda yazılmış əsərlərinin ana xəttini təşkil edir. A.Şaiqin türkçülüynü bilavasitə təəssüm edən, mövzusu real həyatdan alınan əsərləri ilə yanaşı, türk tarixini, türkçülük idealları və rəmzlərini təəssüm etdirən romantik əsərləri də vardır. Şe'rlərində, nəsr və dram əsərlərində Turan yurdu, Oğuzlar, Elxanilər Ordusu, Doqquz tuğlu bayraq, Qızıl alma, Ergenekon ocağı kimi rəmzi mə'nalar daşıyan ifadələr turançılığın mahiyyətini əks etdirməkdədir. Göründüyü kimi A.Şaiq öz yaradıcılığında Türkçülük məfkurəsinin xəyali sahəsi, idealları və arzularından ibarət ən ali dərəcəsi olan Turançılığa da biganə qalmamışdır. Onun üçün turanlılar yalnız türkcə danışan millətlərdir. A.Şaiqin romantik ideallarında Turan bütün türklərin keçmişdə və bəlkə də gələcəkdə bir gerçək olacaq böyük vətənidir. Türkçülük nəzəriyyəsinin digər ilhamçıları kimi A.Şaiq də öz yaradıcılığında Turançılığı - rus imperia-

türkçülüynə, turançılığa, repressiya dövrünə həsr etdiyi əsərlər küll halında nəşr ediləcək, nəhayət istiqlal arzusunda olan ədib olduğu kimi xalqa çatdırılacaq. Onun sovet dövrü yaradıcılığına nəzər salsaq, görürük ki, şe'rində, nəsr əsərlərində, eləcə də uzun müddət gənc tamaşaçılar teatrının repertuarından düşməyən "Xasay", "Vətən", "Eloğlu", "Fitnə", "Nüşabə" kimi dram əsərlərinin qayəsində vətənpərvərlik, tərbiyəvilik və milli mənləyin təbliği durur. Bu bərdə ömrünü mühacirətdə keçirən və Şaiqi layiqincə qiymətləndirən Mirzə Bala Məmməd zadə yazır ki, rus işğalı dövründən sonra, fəhlə həyatından, məzlumların yaşayışından kim əsər yazırsa, bolşeviklər onu sovet ideologiyasının təbliği kimi qiymətləndirirlər. Burada C.Cabbarlının "Aydın"ını, "Oqtay"ını, H.Cavidin "Peyğəmbər"ini, "Molla Nəsrəddin" məcmuəsini, M.Ə.Sabirin şe'rlərini nümunə göstərmək kifayətdir. A.Şaiq də uzun müddət bu formada təbliğ olunan ədiblərimizdəndir. Bu mə'nada tədqiqatçıdan hadisələrə ədalətlə yanaşmaq, faktları olduğu kimi təbliğ etmək tələb olunur. M.B.Məmməd zadə bu xüsusda deyir: "Fəqət bu ruh, şimdiki, ələnməz görünməz. Onu tədqiq edə bilən gözələr görür, duya bilən əqillər idrak edir".

Ümumiyyətlə, çoxyönlü fəaliyyətinə baxmayaraq, A.Şaiq Azərbaycan mədəniyyət tarixinə uşaq ədəbiyyatının banisi, görkəmli pedaqoq kimi daxil olmuşdur. Çünki istiqlal məfkurəsinin yaranmasında, milli mənlə idəyalarının inkişafında "nədən başlamalı?" sualına cavab axtararkən A.Şaiq bunun məktəbdən, maarifdən, elmdən başlamaq lazım olduğunu göstərir. Həmçinin uşaq ədəbiyyatının banisi kimi də onun xidmətləri misilsizdir. Məşhur mühacir alim Əhməd Cəfəroğlunun sözləri yada düşür: "Firudin bəy Köçərli ilə başlayan çocuqlara məxsus ədəbiyyat ağır tempo ilə iləriləməsinə rəğmən Abdulla Şaiqdə ən iyi bir hamisini bulmuşdur". Mənim toxunduğum hər bir məsələ geniş mə'ruzələrin mövzusuudur. Odur ki, məclisimizin məmununu, mündəricəsini nəzərə alaraq mənlə çıxışımı bununla bitirməyi lazım bilərəm. Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

lizminə, “Div” obrazında rəmzləşdirilmiş düşmən qüvvələrə, bədnam “vahid və bölünməz Rusiya” ideyasına qarşı yönəldilmiş, əsarət mən-gənəsində sıxılan türk xalqlarını hürriyyət və istiqlallarının qazanıl-ması uğrunda fəal mübarizə meydanına səsləyən, obyektiv cəhətdən mütərəqqi “Türk birliyi”nin simvolu olan “Qızıl alma” ideyası kimi təqdim edir.

A.Şaiq əsərlərinin hər birinin türkçülük ruhunu duymaq, hiss et-mək və təhlil etmək yalnız çoxsaylı araşdırmalar sayəsində mümkün-dür. Məqsədimiz isə indilik, A.Şaiq türkçülüynü doğuran amillərin ümumi mənzərəsini yaratmaq və yığcam şərhini verməyə çalışmaq-dan ibarətdir.

Elə isə bəs A.Şaiq türkçülüynün bəhrələndiyi qaynaqlar hansı-lardır? Mənşəyi, kökü e'tibarilə bu türkçülüynü şərtləndirən amillər nədən ibarətdir?

A.Şaiqin “Axunduşağı” adlandırılan nəsil şəcərəsinin tarixi Şəm-şəddin sultanlığı və Borçalı mahalının Sarvan kəndi ilə bağlıdır. Tari-xi mənbələrdən mə'lum olur ki, bu yerlər ta qədimdən türklərin məs-kunlaşdığı torpaqlar olmuşdur. A.Şaiqin qan yaddaşına hopmuş türkçülük ruhu da mayasını məhz bu torpaqdan almışdır.

Uşaqlıq və yeniyetməlik illərini Tiflis və Xorasanda keçirən A.Şai-q farslaşdırma və ruslaşdırma siyasətlərinin türklüyə vurduğu zərbə-lərin acı nəticələrini hiss etmiş, duymuş və yaşamışdır. Onun əsrlər-dən bəri məzhəb yoluyla farslaşdırmaya, son yüz ildə isə ruslaşdırma-ya qarşı mübarizədə türkçülüynü müdafiəyə qalxması ilk növbədə bu amillərlə bağlıdır. A.Şaiqin şəxsiyyət kimi formalaşması XIX əsrin sonlarına doğru, o günə qədər rus və fars kulturu arasında qalan və slavyan düşüncəsi içində əriməyə başlayan Azəri türklərində özünə-qaydı, kökünə dönüş mahiyyətində, islamla bağlı ümmətçi milliyət-çilik olaraq səciyyələndirilə biləcək bir hərəkatın başladığı dönmə təsadüf edir. Əgər bu dövrdə millət anlayışı daha çox islama mən-su-biyyətlə, ümmətçiliklə tə'yin edilirdisə, I Cahan savaşı ərəfəsində ar-tıq “türk”, “türk dili”, “türk milləti” ifadələri işlədilməyə başlamışdı.

Millətçilik, türkçülük ideyalarının ilkin olaraq Çarlıq Rusiyası da-xilində baş qaldırması isə ruslaşdırma siyasətinin amansızlığı ilə şərtlənirdi. A.Şaiqə türkçülük nəzəriyyəsinin ən böyük şəxsiyyətləri

ilə birbaşa təmasda, ünsiyyətdə olmaq şərəfi nəsib olmuşdur. M.F.Axundov, H.B.Zərbadi, İ.B.Qasıralı, Ə.B.Hüseynzadə, Ə.B.Ağaoğlu, M.Ə.Rəsulzadə və digər türk böyükləri ilə əlaqəsi onun türkçülük məfkurəsinin formalaşmasına həlledici tə'sir göstər-mişdir. Bu əlaqələrin təməlinə uşaqlıq illərinə düşən Tiflis həyatı durur. Atası - Zaqafqaziya şeyxülislamı Əhməd Salyaninin müavini Axund Mustafanın M.F.Axundovla dostluq münasibətləri və Ə.B.Hü-seynzadənin bu ocaqla bağlılığı nəticə e'tibarilə A.Şaiq türkçülüynə tə'sirsiz qalmamışdır. İlk dəfə H.B.Zərdabinin “Əkinçi”si ilə ortaya atılan və İ.B.Qasıralının da “Tərcüman”ı olduğu “Dil və kultür birliyi” ideyasının işığı A.Şaiqin “Üsuli cədid” məktəbindən “A.Şaiq nümunə məktəbinə” qədər keçdiyi şərəfli həyat yoluna nur saçmış, bununla da Azərbaycanda tədrisatın türk dilində yapıldığı ilk orta məktəbin, milliləşdirilmiş təhsil sisteminin əsası qoyulmuşdur.

Məktəb və mətbuat - işte türklüyü qurtaracaq iki silah! İ.B.Qası-ralının ortaya atdığı bu şüar A.Şaiq maarifçiliyinin də təməl daşığıdır.

A.Şaiqin hər şeydən az siyasətlə məşğul olduğunu desək yanılma-rıq. Çünki onun fikrincə türklüyü qurtaracaq, türklüyə qan verəcək si-yasət deyil, elm və mədəniyyət, məktəb və sənətdi. A.Şaiqin türkçü-lüyə xidmət edən fikirləri - elmə, tərbiyəyə doğru yürümək, xürafatı tərk etmək; hissləri isə - türklüyü sevmək, türklüyə sarılmaqdan ibar-ətdi. Fəqət elm, tərəqqi məktəblə olur; türklüyü öyrənmək, bilmək, duymaq da tə'lim ilə olur. Bu idi Şaiq nümunə məktəbinin qayəsi, amalı, məqsəd və məramı!

Lakin A.Şaiqin siyasətdən tamamen uzaq olduğunu iddia etmək, Aərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə nəticələnən istiqlal hərəkatında iş-tirakını inkar etmək tamamilə yanlış və ədalətsiz hökm olardı. Siyasi fəaliyyətlə birbaşa, fəal surətdə məşğul olmasa da, A.Şaiqin Ə.Hü-seynzadə, Ə.Ağaoğlu, Ə.Topçubaşov, N.Nərimanov, M.Ə.Rəsulzadə kimi türk böyükləri ilə dostluq və əməkdaşlıq əlaqələri onun istiqlal hərəkatı ilə nə dərəcədə bağlı olduğunu göstərməkdədir. Həmin döv-rün ümumi mənzərəsini verən M.Ə.Rəsulzadə yazırdı:

“Milli Azərbaycan Respublikasının qurulduğu 1917-ci və 1918-ci illərdə Azərbaycan xalqı tarixinin ən həyəcanlı günlərini yaşayırdı.

Ədəbiyyat bu həyəcana tərcüman olur, milli istiqlal günlərinə yaxınlaşmanın şövq və sevinci içində yaşayır, böyük ümidini bütün həssaslığı ilə tərənnüm edirdi... Az zamanda bir çox ədəbi məclislər açılır və jurnallar çap edilir. Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi, Abdulla Şaiq və başqaları bir çox yeni əsərlər nəşr edirlər”.

Azəri ədəbiyyatının istiqlal davasındakı rolunu şərh edən M.B.Məhəmmədzadə isə yazır ki, 1918-ci ildəki qanlı mart hadisələri ilə ədəbiyyatın durdurulmuş olan müzəffər yürüşü Bakının qurtuluşu və hakimiyyəti-milliyənin dirçəlişindən sonra yeni bir ruh və yeni əzm ilə davam etmişdi: Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Salman Mümtaz, Əhməd Cavad, Əli Yusif, Cəfər Cabbarlı, Məhəmməd Hadi hürr Azəri sənətinin canlı amalları idi.

Azərbaycan Misaqi-Millisinin belə ümumiləşməsində Azərbaycan mətbuat və ədəbiyyatının böyük rolu olmuşdur. Şaiq, Müznib, Cavad onun, Azərbaycanın gözəlliyini, bayrağını, hürriyyətini idealizə etdilər. Qəzetlər onun haqqını və hüququnu, istiqlal və hürriyyətini müdafiə etdilər, ümumiləşdirdilər. Mühərrirlər, dramaturqlar istiqlal mübarizəsinə aid dramlar yazdılar. Azərbaycanın tarixi, ədəbiyyat tarixi, məktəb kitabları istiqlal ruhunda yazıldı. “Müntəxabat”, “Türk çələngi”, “Türk ədəbiyyatı” və sairləri istiqlal dövründə, milli istiqlal ruhunda olaraq çıxdı.

A.Şaiqin bu dövrdə yazılmış əsərlərinin hamısı Azəri türklərinin milli varlıqlarının təhlükəyə məruz qaldığı, ölüm-dirim savaşına qalxdıqları tarixi məqamlarla bağlıdır. “İki mücahid”, “Vətənin yanıq səsi”, “Arazdan turana”, “İntizar qarşısında” və s. bu səpkili əsərlərin çap olunduğu tarixlərin özü tədqiqatçılara çox şey deməkdədir. Bunlardan biri - “Neçin böylə gecikdin” şe’rinin tarixçəsinə diqqət yetirsək onun hansı bir tarixi şəraitdə yazılmış olduğu aydınlaşar. Osmanlı və azəri türklərinin əsgəri birləşmələrindən ibarət “Qafqaz İslam Ordusu” ilə rus və erməni qüvvələrindən ibarət bolşevik qoşunlarının Gəncə və Bakı arasındakı qanlı çarpışmalarına şahidlik edən bu illər türk tarixinin şanlı səhifələrini təşkil etməkdədir. A.Şaiqin bu şe’ri - 1918-ci ilin 12 iyununda Gəncə ermənilərini itaət altına alan, 30 iyun-da Göyçayı, 2 iyulda Salyanı, 5 iyulda Ağsunu, 10 iyulda Kürdəmiri,

19 iyulda Şamaxını, nəhayət 15 sentyabrda Bakını işğaldan azad etmiş Türk ordusunun intizarında olan xalqın həyəcanının tərcümanıdır. Bu şe’r gözələrimiz önündə minlərlə türk qəhrəmanlarının şücaətini canlandırmaqdadır. Bu qəhrəmanlar içərisində Osmanlı imperiyasının tək söz sahibi, 3 milyonluq Osmanlı Ordusunun baş komandanı Ənvər Paşa cəbhənin bir başında, onun qardaşı - “Qafqaz İslam Ordusu”nun komandanı Nuri Paşa cəbhənin digər başındadır. Həddi-hüdudu bilinməyən erməni amansızlığının tüğyan etdiyi Bakıda gizli şəkildə çıxan “Açıq söz” qəzetinin redaktoru A.Şaiq cəbhənin bir tərəfində, balkan hərbində minbaşı rütbəsinə yüksələn, I dünya müharibəsində Kars-Ərdəhan cəbhəsində qəhrəmanlıqlar göstərən, “Qafqaz İslam Ordusu”nda könüllülərdən ibarət alay komandiri, A.Şaiqin böyük qardaşı Axund Yusif Ziya Talıbzadə cəbhənin digər tərəfindədir. Bu baxımdan “İntizar qarşısında” şe’ri tarixi, romantik, rəmzi, real mənalarda, sözün geniş və dar anlamında, millət və ailə çərçivəsində umulan qardaş köməyinin, qardaş intizarının müçəssəməsidir. Burada A.Şaiq türkçülüynün ən güclü dayağı, ən qüvvətli hamısı Yusif Ziyanı xatırlamaq ədalətsizlik olardı. Sovet dövründə adlarının düşmən obrazında belə çəkilməsi qadağan olunmuş 7 nəfərin siyahısında Yusif Ziya Talıbzadə ismi də görünməkdədir.

Azərbaycanın və Osmanlı Türkiyəsinin millətçi, türkçü ziyalıları, inqilabçıları ilə sıx əlaqədə olmuş Yusif Ziyanın şəxsiyyəti və fəaliyyəti barədə mə’lamət türkçülük tarixinin qaranlıq səhifələrində axtarılmalıdır.

Qurani ilk dəfə Azəri türkcəsinə çevirtirən Hacı Zeynalabdin Tağıyev onun Sultan Əbdülhəmidə göndərilməsini Yusif Ziya Talıbzadəyə e’tibar etmişdi. 1911-ci ildə Müsavat Partiyasının ilk beş üzvündən biri Y.Ziya olmuşdur. Balkan müharibəsində Azəri türklərinin həmrəyliyini bildirən bəyannamələrin İstanbulda yayılması da Yusif Ziyanın adı ilə bağlı olmuşdur. XI Qızıl Ordunun işğalından sonra tutulan və yaxın dostu N.Nərimanovun birbaşa Leninlə razılaşması ilə Naxçıvana göndərilən Yusif Ziya orada bir müddət hərbi komissar vəzifəsini daşımışdır. Naxçıvanda erməni fitnəkarlığına qarşı inadlı mübarizə aparmış Y.Ziya burada da çox qərar tuta bilməmişdir.

Baş arxiv idarəsinin mə'lumatlarından aydın olur ki, Naxçıvan inqilab komitəsinin 14 iyun 1921-ci il tarixli iclası Y.Ziya Talibzadənin iştirak etdiyi son iclas olmuşdur. Sovet siyasətinə heç cür uyuşmayan Y.Ziyanın bu tarixdən sonrakı fəaliyyəti Orta Asiya - Şərqi Buxara ilə bağlıdır. O bundan sonrakı qısa həyatını Basmaçılar hərəkatına öndərlik edən Ənvər Paşanın ən yaxın silahdaşı kimi bolşevik işğalına qarşı mübarizəyə həsr etmiş və 1922-ci ildə bu yolda şəhid düşmüşdür. Orta Asiyada bolşevizmə qarşı mübarizənin aparıcı şəxsiyyətlərindən, vaxtilə Başqırdistan hökumət rəisi, görkəmli tarixçi alim Zəki Vəlid Toqanın "Xatirələr"i bu haqda e'tibarlı mənbədir. O, Azərbaycanlı panislamist Axund Yusif məqaləsində yazır:

"Axund Yusif Talibzadə Azərbaycanın fikir həyatında mühüm yer alan bir mütəfəkkir və yazardı. Onun türkcə əsərləri və liberal fikirləri ehtiva edən qısa Quran təfsiri vardı. Rusca pək az biliyordu. Fəqət ərəbcə və farscası çox mükəmməldi. O, kəlimənin tam mə'nasilə bir pan-islamist və pan-türkist idi. Bu baxımdan Ənvər Paşaya fazla bağlı, hətta onun müridi kibi idi".

Göründüyü kimi, A.Şaiq Yusif Ziyanın yalnız qan, gen qardaşı deyil, həm də əqidə, məslək, məfkurə qardaşı olmuşdur. Əbdül Vahab Yurdsever bunu nəzərdə tutaraq yazırdı ki, "Şaiq məfkurə baxımından təməmən milliyətçi, türkcü, hətta Turançı bir münəvvərdi. Sovet hökumətinin ilk sənələrində qələmə almış bulunduğu mütəəddid dərs kitablarından belə bu türkcülüyü və turançılığı gözə çarpmaqdadır.

Şaiqi Şaiq yapan Axund Yusifdir. Ağabəyisinə qarşı dərin sevgisi bulunan Şaiq məfkurə xəzinəsini ondan irs almışdı. Axund Yusifin türkcülüyündə və turançılığında isə kimsənin şübhəsi olmasa görəkdir".

Haqqında yüzlərlə elmi, bədii əsərlər, xatirələr yazılmış 120 yaşlı Şaiqin şəxsiyyəti və yaradıcılığı barədə həqiqətin üzə çıxarılmasının vaxtı çoxdan çatmışdır. Çünki, 70 illik sovet dövründə Şaiq yaradıcılığı göz görə-görə, güclə sosializmə bağlandı, kommunist ideologiyası Şaiq yaradıcılığına sırında, onun türkcülük ruhu bolşevizmlə dəyişdirildi.

Lakin bu gün tiran, müstəbid məkrindən, xəfiyyəçilik epidemiya-

sından, şəxsiyyətə pərəstiş bütünün xofundan, "panislamizm"i hədəfə almış allahsızlıq selindən, "pantürkizm"ə qarşı səlib yürüşündən, türklərsiz Azərbaycan yaratmaq bəlasından, milli mənlili təhqir edilmiş, damarlarındakı qan yaddaşından məhrum edilmiş, dilsiz, dinsiz, ruhsuz, assimilyasiya olunmuş, manqurtlaşmış Azərbaycan cəmiyyəti yaratmaq təhlükəsindən qurtulmaq yolunda canlarını fəda vermişlərin adları uca tutulmalıdır.

Sovet dövründə A.Şaiq yaradıcılığının yad notlara köklənməsi, kosmopolit ideyalarla əlaqələndirilməsi, uzlaşdırılması dərk ediləndir, anlaşılardır, haqq qazandırılması mümkündür. Lakin artıq 10 illik müstəqillik dövründə A.Şaiq yaradıcılığının hələ də şablonçuluq, strotiplər cazibəsindən, məddahlıq, yarıma ən'ənəsindən, azadlıq, hürriyyət "ergenekon"undan xilas edilməsi bağışlanılmazdır, ictimai, siyasi, ədəbi fikrimiz üçün ləkədir. Əgər bunlar partiyalı ədəbiyyatın, köləlik siyasətinin, sifarişçi ideologiyanın hakim olduğu imperiya üçün keçərli idisə, milli dövlət, müstəqillik, suverenlik, demokratiya yolunu tutmuş cəmiyyət üçün qəbahətdir. "İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiqlal" amalının varisliyini qəbul etmiş millət üçün məfkurəsizlikdir.

A.Şaiqin yubileyi bu gün dövlət səviyyəsində qeyd edilməkdədir. İnanırıq ki, illərdən bəri xalqımızın, Şaiqsevərlərin nisgilli qəlbləri şadlanacaq, cənnəti sağlığında qazanmış A.Şaiq ruhu arzuladığı, intizarında olduğu bir dünyaya qovuşacaq. Çünki, Şaiq irsi, A.Şaiqin türkcülük estafeti beyinlərdə, ürəklərdə, möhkəm əllərdədir. A.Şaiq türkcülüyü gen və qan yaddaşı ilə alınıb ötürülməkdədir. Bu türkcülük ruhu Talibzadələr şəcərəsinin, Yusif Ziya ideallarının, A.Şaiq ocağının, həpsi bir yuva pərvərdəsi, həpsi bir günəşin zərrəsi olan türk el-lərinin tərənnümçüsü akademik Kamal Talibzadə şəxsiyyətində qorunmaqdadır.

AZƏRBAYCANIN İLK BƏDİİ UŞAQ FİLMİ

Uşaqların sevimli yazıçısı A.Şaiqin “rəqs edən bağalar” hekayəsi əsasında ssenari 1935-ci ildə yazılmaqla bədii uşaq filmlərinin əsası qoyulmuşdur.

Hekayədə təyyarə modelçiliyinə, bostan becərməyə maraq göstərən pioner dostlarından fərqli olaraq atası ilə sirkdə olmuş Qambayın oradakı heyvanların oyunlarından ruhlanaraq təlimçi olmaq, ən passiv heyvan sayılan bağalara rəqs etməyi öyrətmək həvəsinə düşməsi təsvir olunur. Süjet xəttində qızılquşun ana bağanı caynağına alıb havaya qaldırması və qayalara çırpıb çanağını parçalaması və yetim kiçik bağalara təsadüfən rast gəlmiş Qambayın onlara təlim keçməsi ifadəli bədii həllini tapır. Qambay kamança çalır, bacısı isə bağaların çox sevdiyi bağayarpağı və digər otları onların başı üstündə oynadaraq onları ayaq üstə durmağa, rəqs etməyə məcbur edir. Finalda Qambay bağalarla səhnəyə çıxaraq alqışlar qazanır.

Hekayədən fərqli olaraq ssenaridə itlərin, pişiklərin təlimi ilə məşğul olan uşaqların arasında qəhrəmanın küt və passiv heyvan sayılan bağalara rəqs etməyi öyrətmək fikri əsas dramaturji hadisəni yaradır. Heyvanlar aləmindən başqa texniki elmlərlə də maraqlanan və elmi biliklərini təlimçilik peşəsinə tətbiq edərək müsabiqədə birincilik qazanan qəhrəmanın bağalarının canlı olmadığına aydınlaşması bədii ifadəsini tapa bilmir. Qəhrəmanın bağaların çanaqlarını boşaldaraq onların içərisinə radiotexniki sxem quraşdırması və əlindəki maqnitli çubuğun hərəkəti ilə “bağaları” rəqs etməyə məcbur etməsi elmi cəhətdən əsaslandırılrsa da, hekayədəki bədiilikdən uzaqlaşır. Səbəb? Səbəbini aydınlaşdırmağa çalışacağıq. Böyük dramaturqumuz C.Cabbarlı “Azərkinə hara gedir?” məqaləsində milli kinokadrlarının yoxluğunu ürək ağrısı ilə qeyd etməklə yanaşı, ssenari problemini qarşıya qoyur: “Azərkinə rəhbərləri ssenari işini kimə desəniz inanıb tapşırırlar, tək o adam azərbaycanlı-türk olmasın. İş burasındadır ki, Azərki-

no yerli qüvvələrdən ssenarçilərin hazırlığı ilə məşğul olmur. Onların dəvət etdikləri “gəlmələr” isə yerli həyatla tanış olmadıqlarından bizim türklərin həyatından ağılasıgmaz qondarmalar quraşdırırlar” (A.Dadaşov. Ekran dramaturgiyası. səh.22). Bizcə sual öz cavabını tapır. Məhz A.Şaiqin “rəqs edən bağalar” hekayəsinin səhnələşdirəni böyük Cəfərin “Gəlmələr” adlandırdığı şəxslərdən biri idi.

Şübhəsiz ki, uşaqlarda elmi-texniki tərəqqiyə maraq hissini gücləndirmək üçün ekran dramaturgiyasının maarifçilik funksiyasından və elmi-kütləvi janrıdan istifadə etmək məqsəduyğundur. Ancaq hekayədən fərqli olaraq, ssenaridə elmi tərəqqinin nümayişi üçün canlı aləmin məhv edilməsi müəllif yozumunun qüsurlu olduğunu əks etdirərək qəhrəmanlara rəğbət hissini məhv edir. Elmi-kütləvi janrda bədii oyun elementlərinin məntiqsiz iştirakı elmiliyi arxa plana keçirir və müəllif yozumunun qeyri-dəqiqliyi, qəhrəmanların fəaliyyətlərinin maraqsız, saxta və sxematik olmasını bir daha sübut edir.

BABA BABAZADƏ

ABDULLA ŞAIQIN ROMANTİK QƏHRƏMANLARI

A.Şaiqin yaradıcılığında bədii obraz yaratmaq sənətkarlığı diqqəti cəlb edir. Onun poeziyasında, xüsusilə 20-ci illərə qədər yazılmış şe'rlərində kədər və sevinc, qüssə və fərəh, tərəddüd və qətiyyət, şikayət və çağırış kimi motivlər daha çox hiss olunur və bütün bunlar onun tip yaratmaq sənətkarlığında özünü göstərir.

A.Şaiqin poeziyasında olan kədər ictimai quruluşun haqsızlıqları ilə barışa bilməyən vətəndaş-ədibin e'tiraz kədəri idi. A.Şaiqin 1905-ci ildə qələmə aldığı “Vətən” şe'rinə vətəndaş şairin qəm və kədərini hiss etməmək mümkün deyildir.

Şair qəlbi ələmlərlə dolu Vətəninin düşdüyü mövcud vəziyyətdən çox narahatdır. Şair burada vətənin dərini öz şəxsi dərini kimi qəbul edir və onun vətənin “qanlı kəfənlə”, “dərd ilə” əkiz olduğuna təəssüflənir, o, vətənin üstünü almış qaranlıqlara dözə bilmir. “Baxdıqca

həsret ilə o solğun camalına” deyərək zəmanədən şikayət edir.

Şairin lirik qəhrəmanı vətəninə canı kimi sevir, güllü-çiçəkli vətən təbiətindən doymur, onunla fəxr edir. Lakin vətənin dərdlərini gördükdə qəlbi “Ney tək sızıldayır”, “cismi əriyir”.

A.Şaiq 1907-ci ildə türk şairi Əkrəm Rəcəizadəyə nəzirə olaraq “Bir quş” adlı şe’r yazmışdır. Bu şe’rdə də qəm, kədər, şikayət motivləri üstünlük təşkil edir. Bu qədər ahü-zar edən bir quşun baharı nə üçün xəzana dönmüşdür? Nə üçün o, “bahar əyyamının həsreti ilə” çırpınır.

Görünür, quş kimi çırpınan A.Şaiqin öz şair qəlbidir. Onun şair qəlbi xalq üçün, vətən üçün narahatdır. Qəm yüklü nəğmələr deyən quşun ah-naləsi vətəndaş-şairin vicdanını “bidar edir”, oyadır. Eyni zamanda şair özünü dövrədən şikayət edən bir quşla müqayisə edir. Mə’lum olur ki, dərqli quşun oxuduğu mahnılar şairin “viran olmuş könlü” ilə eynidir.

Romantiklər xalqdan, vətəndən, onun mövcud bəlalərindən bəhs etsələr də, onlar xalqın inkişaf və təkamülünü maarifdə görürdülər. “Böyük xadim” (1907) şe’ri bu baxımdan dəyərlidir. Şe’r maarif və mətbuatımızın görkəmli xadimi, “Əkinçi” qəzetinin naşiri və redaktoru Həsən bəy Məlikov Zərdabinin vəfatı münasibətilə yazılmışdır. A.Şaiq H.Zərdabinin vətən, xalq qarşısındakı xidmətlərini lazımcı qiymətləndirmiş və onun şəxsiyyətinə, əməllərinə qayğı ilə, pərəstişlə yanaşmışdır.

A.Şaiq Zərdabini xalqın “atası” adlandırır. O, ümid edirdi ki, Zərdabi ölsə də, onun səpdiyi toxumlar cücərəcək və öz bəhrəsini verəcəkdir.

A.Şaiqin xüsusilə də iyirminci illərə qədər yazdığı şe’rlərdə “zül-mət”, “fəryad”, bərbad könül”, “yaralı ürək” kimi qüسس-kədər elementlərindən tez-tez istifadə olunur. Bu cəhət, şübhəsiz, şairin romantik idellarından irəli gəlirdi. Şaiq ictimai həyatın uğursuzluqlarından, baş verən hadisələrdən təəssüflənirdi. “Niyə uçdu” (1907) şe’ri bu cəhətdən diqqəti cəlb edir. Şe’r Birinci Dövlət Dumasının bağlanması münasibətilə yazılmışdır. Bu tarixi hadisədən mütəəssir olan A.Şaiqin qələmə aldığı tip də “qönçələrin solmasından”, “ətrafını zülmat” almasından şikayət edir, gileyənir.

“Niyə uçdu” şe’rində romantik qəhrəmanın köhnə dünyadan nara-

zılıqları çoxdur. Lakin lirik-romantik qəhrəman olan sənətkar şəxsiyyəti mübarizdir, gələcəyə nikbinliklə baxır. “Olmasa muradımca bu viranələr abad” deyən romantik qəhrəman arzularının gələcəkdə həyata keçməsinə inanır, ümid edir. Qəhrəmanın gələcək gün arzuları isə, ümumiyyətlə, romantizmin təbiətindən irəli gəlirdi. İndi isə şair:

Baxdıqca bu aləmlər edər könlümü bərbad,

Xəstə ürəyim aldı dərinədən yara bir də

- deyərək, yaşadığı dövrdən şikayətlənirdi. Arzusu, ideali isə “səadət buludunun” yağdıracağı yağışlar idi. O inanırdı ki, yalnız bu yolla zülmə son qoyular, “köhnə cahən təməmindən uçurula bilər.

A.Şaiqin şe’rlərində torpaqda işləyən əkin-biçin adamlarının obrazı da yaradılmışdır. Bu şe’rlər göstərir ki, şairin yaradıcılığında bilavasitə həyatdan gələn realist notlar vardır. Şairin “Əkinçi” şe’rində romantik qəhrəman zəhmətkeşlərin halına yanan, onların sosial-məişət tərzinə dözməyən bir insandır. Şairin nəzərində əkinçi “zəhmət mələyidir”. O, öz zəhməti ilə bütün “kainatı yaşadır”. Bu “zəhmət mələkləri”nin acınacaqlı vəziyyəti romantik qəhrəmanı narahat edir.

A.Şaiqin “Köç” (1907) şe’rini təbiətin romantikası kimi qiymətləndirmək olar. Bu həzin, incə təbiət təsvirlərində əks olunan romantikanı A.Şaiq romantizminin atributu kimi dəyərləndirmək olar. Təbiət, vətən torpağı, onun əsrarəngiz mənzərələri şairin romantik xəyallarının bədii-poetik şəkildə realizə olunmasında mühüm vasitədir. “Köç” şe’ri romantik qəhrəmanın dilindən verilir. Şe’rdə vətən təbiəti, yaylaqları, meşələr, dağlar elə bil dil açıb danışır. Şairin lirik qəhrəmanı isə bundan zövq alır, sevinir, emosional hisslərini gizlədə bilmir. Bu təsvirlər göstərir ki, A.Şaiq özü də köçərilərin, elat əhalinin həyatına yaxından bələd olmuşdur. Köçün gəlib düşdüyü çay kənarı, suya gedən qızlar, tütək çalan çobanlar, bayatı səsləri assosiativ duyğular oyadır və özünü təsvir obyektinin mərkəzində hiss edirsən.

A.Şaiqin romantik duyğuları, azadlıq arzuları, vətənin gələcəyini necə görmək istəyi “Parçalar” (1908) şe’rində öz əksini tapmışdır. Daim düşünən, narahat olan romantik şair vətəninə düşdüyü ağır vəziyyəti “daşürək cahillərə” tə’sir etmədikdə təəssüflənirdi. Lakin vətənimizi “məramınca görmədim” deyən şair bunun səbəblərini görə bil-

mirdi. Bununla belə, vətəndaş şair ruhdan düşmür, “şe’rinin parıltısı” ilə, atəş kimi yanan şe’rləri ilə mövcud mühitə qarşı çıxırdı.

A.Şaiqin “İyirminci əsrə xitab”, “Hürriyyət pərisi”, “Yad et” kimi şe’rlərində onun romantizminin səciyyəviliyini daha aydın duymaq olar.

“İyirminci əsrə xitab” (1908) şe’rində şairin narahat qəlbli romantik qəhrəmanı yaşadığı mürəkkəb və ziddiyyətli, eyni zamanda sosial fırtınalarla dolu XX əsrə xitab edir. Bu çarpışmalı, dalğalı əsrə ümidini bağlayan lirik qəhrəman göstərir ki, “cümlə millətin” arzusu zülm və istismar quruluşunun nə vaxt dağılacağını görməkdir. Lakin bu şe’rdə də romantik qəhrəman tərəddüd hissi keçirir. “Buludlu pərdələrin” qaldırılmasına, “qara kölgələrin” yox olmasına, səadət günəşinin doğmasına o qədər də inanmır. Əslində bu müsbət idealların reallaşdırılmasında rolu olan ictimai qüvvəni də görə bilmirdi.

“Hürriyyət pərisi” (1908) şe’rinin romantik qəhrəmanının azadlıq pərisinə müraciət etməkdə məqsədi nə idi? Çünki zümlərdən doymuş, ictimai ədalətsizlikdən bezikmiş lirik qəhrəman azadlıq arzusu ilə yaşayırdı. Lakin azadlığın vüsəlindən uzaq olan, ona çatmaq ümidini itirən lirik qəhrəman ictimai həyatdan inciyir və şikayətlənirdi. Şairin lirik qəhrəmanının tez-tez müraciət etdiyi “qaranlıq gecələr”, “göz yaşları”, “bulud”, “çən” və s. kimi ifadələr onun sosial mühitinin uğursuzluqlarından yaranan romantik düşüncələrindən irəli gəlirdi.

Şairin lirik qəhrəmanı yalnız göz yaşlarının bəslədiyi ümidə müraciət edir, ondan kömək gözləyir. Bu, mübarizə hədəfini dəqiq müəyyən edə bilməyən, “zülmət” ilə yalnız sözdə, xəyalda vuruşan qəhrəmanın narahat çırpıntıları idi.

A.Şaiqin “Yad et!” şe’ri özünün romantik məzmunu və mündəriçəsi baxımından səciyyəvidir. Burada romantik qəhrəmanın arzuları bahar kimi gülmür. Onun fikrincə, vaxt gələcək ki, bülbüllər oxuyacaq, qara qarğalar isə susacaqdır. Dünya parlaq azadlıq işığına qərq olacaq və aləm cənnətə dönəcəkdir. Lakin lirik qəhrəmanın bir arzusu, bir vəsiyyəti var ki: “Gəzdikcə o aləmi-ziyanı, baxdıqca o gülşəni-cəhanə, yad et, məni-şairanə yad et!” Lakin şairin bu romantik qəhrəmanı arzularına necə qovuşmağı, xoş gələcəyə necə gəlib çatmağı aydın görə bilmirdi.

Şairin lirik qəhrəmanı üçün həqiqət hər şeydən üstün idi. Onun əqidəsincə, yalnız insan həqiqəti dünyanı nura boyaya bilər. “Yad et!” şe’rində A.Şaiqin sənətkar humanizmi də özünü qabarıq göstərir. Odur ki, şairin lirik qəhrəmanı bulud, duman görünməyən ulduzlu gecələr, bəşər övladının azad, fırvan yaşadığı, “zülmdən nişanə” olmayan bir cəmiyyət arzularını. Lirik qəhrəman bununla təsəlli alırdı ki, gələcəkdə belə bir cəmiyyətə qovuşanda məni yad etsinlər. Çünki bu idilliyali cəmiyyət mənim arzularımın, ideallarımın, narahatlıqlarımın nəticəsində qurulmuşdu.

A.Şaiqin “Şikayətlərin” (1908) şe’rində də eyni ruh hakimdir. Bu şe’rdə də romantizmin atributiv xarakterinə uyğun olaraq lirik qəhrəman dövrədən şikayətlənir. Çünki o, sadələşməyi, insanlara bəslədiyi ümid nəticəsində aldadılmışdır. Görünür, şair bu şe’rdə 1908-ci ildə baş qaldıran irticaya, zülmə, tə’qibə işarə etmişdir.

A.Şaiqin lirik qəhrəmanları daim sərbəstlik, təklük, onun xəyalında çatmaq istədiyi “azad bir diyar” arzularını. Romantik qəhrəmanın şikayət dolu çıxışları, mövcud ictimai quruluşa qarşı barışmazlığı A.Şaiq romantizmindən, ümumiyyətlə, romantizmin estetik ideal və təbiətindən irəli gəlirdi.

BABA BABAZADƏ

ROMANTİK ƏDƏBİYYATDA XARAKTER MƏSƏLƏSİ

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yeni yaranan ədəbi cərəyanlardan biri də romantizm idi. Romantizmin yaranması, təşəkkül tapması üçün ən başlıca amil XX yüzilliyin özü idi. Əsrin sosial-siyasi hadisələri, mürəkkəb və ziddiyyətli xarakteri ictimai, mədəni həyatda müxtəlif baxışların, təmayüllərin, ədəbi axın və cərəyanların əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdu.

Romantizm də, bu dövr Azərbaycan ədəbiyyatında ayrı-ayrı qələm sahiblərinin ictimai həyatın hadisələrinə fəal münasibətindən yaranmışdı. Hər şeyi olduğu kimi, realistcəsinə təsvir edən sənətkarlar

dan fərqli olaraq, romantiklər yaşadıkları həyatla razılaşmır və onlar bu mühiti arzu etdikləri kimi təsvir etməyə üstünlük verirdilər. Onlar yaşadıkları əsrin ziddiyyətlərinin, ictimai zümrə və təbəqələrin bərabərliyinə əksinə olaraq, azad, qayğısız, hamının xoşbəxtlikdə yaşadığı bir cəmiyyət arzulayırdılar. Lakin bu cəmiyyət onların əsərlərində konkretlikdən, milli zəmindən uzaq ümumi - bəşəri bir mə'nada təqdim olunurdu. Çünki bu cəmiyyət onların düşündükləri, xəyalında arzuladığı bir cəmiyyət, bir ölkə, bir dünya idi.

Əlbəttə, romantikləri bu cür ideal cəmiyyətə necə gəlib çıxmağın yolları az düşündürürdü. Odur ki, onların bu arzuları və düşüncələri mücərrəd şəkildə qoyulur və əks olunurdu. Prof. C.Abdullayev doğru olaraq yazır: "H.Cavid lirikasındakı "xəyal" məfhumu müxtəlif obrazlarda və müxtəlif mə'nalarda işlədilmişdir... Şair, real varlıqla hesablaşmadıqda, arzusuna münasib, istəyinə uyğun ideal həyatla qarşılaşmadıqda "dadlı xəyal" obrazından istifadə edir ki, bu da onun zənnincə, ümitsizlik və sıxıntıdan qurtarmaq üçün yeganə mə'nəvi təsəllidir. Yaxud şair küskündür, həyata qarşı inamsız və bədbindir, bu halda o, "pərişan xəyal" obrazına müraciət edir".¹

Bu cəhət bütün romantiklərin yaradıcılığı üçün xarakterik idi. Hadisələrə yanaşma, bədii üslub və xarakter yaratmaq sənətkarlığı yalnız Cavid yaradıcılığı üçün yox, bütün romantiklərin əsərlərində ümumi, mücərrəd şəkildə qoyulurdu. Romantizmin başqa nümayəndələri olan M.Hadi, A.Şaiq, A.Səhhət yaradıcılığında da mövzunun qoyuluşu, həyat hadisələrinin və xarakterlərin təsviri çox abstrakt səciyyə daşıyırdı. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, romantiklər təsvir etdikləri hər bir mövzuya daha uzaqdan nəzər salırdılar. Çünki onlar ictimai-siyasi hadisələr burulğanından çıxı bilmirdilər.

Bu baxımdan yanaşsaq, XX əsr ədəbiyyatımızda romantizmin meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biri də yaradıcı şəxsiyyətlərin həyata, yaşadıkları dövrə münasibətlərindən irəli gəlirdi. Həyatdan, insanlardan narazılıq onlarda şəxsi, fərdi küskünlük yaratmışdı. Yaşadıqları dövrün hadisələrindən, insanlarından incik düşən roman-

1. Abdullayev C., Həsənoğlu A. Hüseyn Cavid. Bakı, Səda ədəbi nəşriyyat mərkəzi, 1997, səh.16.

tiklər gah uzaq keçmişlərə üz tutub onu idealizə edir, gah da xoşbəxt gələcək, insanların bir-birinə dost, qardaş olduğu cəmiyyət arzulayırdılar. Onlar şərin, pisliliyin düşməni idi və bütün yaradıcılıqları boyu bu konsepsiyadan çıxış edirdilər.

Romantiklərin yaradıcılığında mücərrədçilik bir də ondan irəli gəlirdi ki, onlar daha çox xəyali aləmə üstünlük verirdilər. Belə demək olar ki, romantiklərin bədii üslubunun, geniş mə'nada isə romantik üslubun müəyyənlişməsində ictimai həyatın özü böyük rol oynamışdı. Daha doğrusu, bir sıra ədiblər yaşadıkları həyatın mövcud reallıqları ilə barışa bilmirdilər və ictimai həyatla barışmazlıq, küskünlük, şübhəçilik bu sənətkarların fərdi-bədii üslubunun yaranmasına səbəb olmuşdu. Bu xarakterik cəhətlərin nəzəri-estetik təhlili üçün XX əsr Azərbaycan romantiklərinin - H.Cavid, M.Hadi, A.Şaiq, A.Səhhət, A.Divanbəyöglü, A.Sur və başqalarının yaradıcılığı geniş bədii material verir.

Romantik sənətkarların bədii obraz, xarakter yaratmaq sənətkarlığı da diqqəti çox cəlb edir. Belə ki, romantiklərin yaratdığı tiplər onların dünyagörüşünə, baxışlarına uyğun olaraq təsvir edilirdi. Bu obrazların fərdi aləmi, həyata münasibətləri, cəmiyyət, vətən, xalq, millət haqqında fikirləri də romantik sənətkarların arzuları ilə üst-üstə düşürdü. H.Cavidin "Ədəbiyyat, bir millətdəki əhvali-ruhiyyənin in'ikası deməkdir"¹ - sözlərində danılmaz bir həqiqət vardır. Belə ki, romantik sənətkarların fərdi əhvali-ruhiyyələri, şəxsiyyətləri sanki onların ümumiləşdirdikləri xarakterlər üzərinə adaptasiya olunmuşdu.

İRADƏ MƏMMƏDBƏYOV pedaqoji elmlər namizədi

NƏSİLLƏRN ESTAFETİ - A.ŞAIQ İRSİ

Azərbaycan uşaq dramaturgiyasının banisi, uşaq ədəbiyyatının yaradıcılarından biri, gözəl tərcümələr müəllifi A.Şaiqın adı tam bir əsrdir ki, xalqımızın dilində, qəlbindədir. Yüz ildir ki, A.Şaiq əsərləri

1. Cavid H. Əsərləri, 4 cildə, 4-cü cild, Bakı, Yazıçı, 1982, səh.234.

ri məktəb dərsliklərinin bəzəyidir. Haqqında onlarla tədqiqatlar, monoqrafiyalar, elmi məqalələr dərc edilmiş A.Şaiq şəxsiyyətinin böyüklüyünün, onun yaradıcılığının sirri bəs nədədir? Bu suala cavab tapmaq üçün ilk dəfə 1923-cü ildə çap edilmiş, bu günlərdə isə ərəb qrafikasından müasir əlifbaya Minaxanım Əsədli tərəfindən çevrilən və akademik Kamal Talıbzadənin redaktorluğu ilə işıq üzünə gələn Abdulla Şaiq Talıbzadə kitabını vərəqləmək kifayətdir. Abdulla Şaiq nümunə məktəbinin tələbələri tərəfindən tərtib edilmiş bu kitab ədibin pedaqoji fəaliyyətinin 20 illiyinə həsr edilmişdir. 42 yaşlı şairə, müəllimə ardıcılıqları, yetişdirmələri tərəfindən verilən qiymət hesab edirəm ki, A.Şaiq dühasının səmimi, layiqli dəyəri özündə əks etdirməkdədir.

A.Şaiqin elmi, ədəbi-bədii yaradıcılığını onun pedaqoji fəaliyyətinin tərkib hissəsi kimi dərk etmək daha doğru olardı. Çünki bunu A.Şaiqin özü də e'tiraf edirdi. O, yazırdı ki, mən şairliyimdən çox müəllimliyimlə fəxr edirəm. Ümumiyyətlə, bu mülahizələrin müqayisəsi onu sübut edir ki, A.Şaiqin pedaqoji fəaliyyəti və bədii yaradıcılığı məqsəduyğun səciyyə daşmışdır. Bu məqsəd və amal vətəninə, xalqına bağlılıqdan, millətinin xoş gələcəyi uğrunda mübarizədən ibarət olmuşdur. Tələbələrindən Saleh Salayev onun millətini sevən, azadlıqsevər bir insan olduğunu qələmə alaraq yazır ki, Şaiq bəy yalnız bir lisan və ədəbiyyat müəllimi olmaqla qalmamışdır. O, istibdad altında inləyən, hüququ tapdanan gəncliyin həqiqi bir dostu olmuşdur.

Uşaqlıq və gənclik illəri Tiflis və Xorasanla bağlı olan A.Şaiqin 1900-cü ildən sonrakı fəaliyyəti Bakı mühiti ilə əlaqədardır. XX əsrin əvvəllərində və inqilabi hərəkatlar dövrünü əhatə edən illərdə A.Şaiq Azərbaycan cəncliyinin milli ruhda maarifləndirilməsi işinə ən çox sə'y göstərən ziyahlardan olmuşdur. Bu dövrdə gəncliyə bir təşkilat qurmağa və kitabxana təşkilinə böyük yardımlar etmiş A.Şaiq 1918-ci ildə milliləşdirilmiş ilk nümunəvi məktəb yaratmağa müvəffəq olmuşdur. O, şəxsi və ictimai həyatında sadə, təvazökar və səmimi bir insan olduğu kimi müəllimliyində də bu gözəl əxlaqi dəyərlərə sadıq olmuşdur. Şəxsi nümunəsi, təmiz və tərbiyəyi əxlaqi ilə özünü tələbələrinə sevdirmişdir. Tələbələrinin xatirələrindən aydın olur ki, heç bir müəllimin dərsi bu qədər cazibə ilə dinlənilməmişdir. Ən laqeyd

tələbənin belə A.Şaiqi böyük bir şövq və həvəslə dinləməsinin sirri onun pedaqoji məharətində, ecazkar ifadəsi, tə'sirkar tələffüzündə olmuşdur. Bu səbəbdəndir ki, dərs zamanı tələbələr A.Şaiq şəxsiyyətinə heyran qalar, onun təlqinedici tərbiyəsinə aludə olardılar. Yetişdirmələrinin tə'birincə desək "Onun nasıl bir müəllim olduğunu bilmək üçün mütləqə tələbəsi olmalıdır".

Çağdaş Azərbaycan maarifini, məktəbini, millətin xoşbəxt gələcəyinin təməlini uşaqların və gənclərin tərbiyəsində gələn və bu yolda bütün şüurlu həyatını sərf edən A.Şaiq yaradıcılığı olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Nə qədər ki, milli varlığımız mövcuddur A.Şaiq əsərləri də nəsillərin estafeti olacaqdır.

İRADƏ RƏHMANOVA
filologiya elmləri namizədi

M.RZAQULUZADƏ A.ŞAIQ HAQQINDA

M.Rzaquluzadənin böyük hörmət və ehtiram etdiyi uşaq yazıçılarından biri, bəlkə də birincisi Abdulla Şaiq olmuşdur. O, 1923-cü ildə yazdığı "Müəllim" adlı şe'rini məhz ona həsr etmiş və şe'r elə həmin il "Abdulla Şaiq" kitabında dərc olunmuşdur.

Qocaman müəllim və görkəmli yazıçı A.Şaiqin Azəri balalarına göstərdiyi qayğı M.Rzaquluzadə "Balaların böyük məhəbbəti" məqaləsində işıqlandırmışdır. Müəllif məqalədə yazır: "A.Şaiq bir çox şe'r və poemalar, hekayələr və povestlər, dram əsərləri yazmışdır. A.Şaiqin uşaqlar üçün yazdığı hər hansı bir nağıl və hekayəsini, məsələn, "Tülkü həccə gedir", "Yaxşı arxa", "Şələquyruq" kimi əsərlərini xatırlayaq. Bunları hamımız vaxtilə sevə-sevə dinləmiş, sonra oxumuş, daha sonra eyni sevincə öz balalarımıza oxuyuruq.

M.Rzaquluzadə göstərir ki, A.Şaiqin uşaqlar üçün yazdığı əsərlərindəki müvəffəqiyyətin sirri, hər şeydən əvvəl, yazıcının uşaqlara böyük məhəbbət bəsləməsində, onların arzu və istəklərini gözəl bilməsində, zəngin uşaq aləminin, uşaq qəlbinin dərinliklərinə bələd ol-

masındadır. Məhz buna görə də qocaman yazıçıya qarşı uşaqların sonsuz məhəbbəti vardır. Mə'sum uşaq qəlbinin, körpə balaların bu böyük məhəbbəti yazıçı üçün ən yüksək mükafatdır.

M.Rzaquluzadənin həmin məqaləsi 3 bölmədən ibarətdir: "Canlı xatirələr", "Çətin yol" və "Balacaların böyük məhəbbəti". Müəllif "Canlı xatirələr" bölməsində Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yeri olan Şaiqin "Xatirələrim" me'muarı üzərində ətraflı dayanır. Ədibin yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi üç ictimai ədəbi mühit - Tiflis, Xorasan və Bakı mühitini, bu şəhərlərdə Şaiqin təhsil və tərbiyəsini, ilk yaradıcılıq addımlarını, müəllimlik və pedaqoji fəaliyyətini, nəhayət, Bakı mühitində geniş ədəbi aləmə qovuşduğunu, məhz belə bir həyat yolunun xatirələrə çevrildiyini maarif xadiminə böyük hörmət və ehtiramla yada salır. Bununla yeni nəsilə A.Şaiqə xüsusi bir hüsn-rəğbət oyadır. Məqalənin "Çətin yol" adlanan ikinci bölməsində A.Şaiqin 1905-ci il inqilabı dövründən başlayaraq irtica illərində, Birinci Cahan müharibəsi, rus imperiyasının devrildiyi və Azərbaycanın böyük məhrumiyyətlərlə qarşılaşdığı dövrdəki fəaliyyətinə toxunulur. Cavidlərin, Hadilərin, Seyid Hüseynlərin bışlarına gələn faciələr və bu çətin imtahanlardan çıxmaq məqamları Şaiq həyatının ən çətin, ən mürəkkəb anları kimi qələmə alınır. M.Rzaquluzadə Şaiqin nə qədər ağır, qanlı-qadala illərlə üzleşdiyini, bununla belə böyük sənət yoluna çıxdığını əsərlərindən gətirdiyi misallarla göstərir və qiymətləndirir. M.Rzaquluzadə A.Şaiqin bütöv bir məktəb olduğunu, bu məktəbdən öyrəndiyini və onun ən'ənələrini davam etdirdiyini fəxrlə xatırlayır. Müəllif ədibin uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki müvəffəqiyyətinin sirri nədədir? - sualına özü belə cavab verir: "Bu suala cavab vermək həm çox çətin, həm də asandır. Çətindir, çünki bunun üçün mürəkkəb yaradıcılıq psixologiyasını uzun-uzun təhlil və tədqiq etmək lazımdır. Asandır, çünki bunu birçə kəlmə ilə demək olar:

- Bu vergidir!"

Bəli, vergidir. İnsanda gözəl səs, mütənəşib qəddi-qamət, sima gözəlliyi, musiqi iste'dadı və sair üstünlüklər neçə fitri, anadangəlmə bir vergi isə - bu da elə bir vergidir.

MƏSMƏXANIM QUBADOVA

AEA Me'marlıq və İncəsənət

İnstitutunun dissertantı

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ƏDƏBİ CƏRƏYANLAR

Dünya ədəbiyyatında olduğu kimi, Azərbaycan söz sənətində də bir neçə ədəbi cərəyanlar olmuşdur ki, bunların ikisi öz xarakteri e'tibarı ilə daha dəyərli mövqedə dayanır. Hər iki ədəbi cərəyanın məqsədi xalqın mə'nəviyyatında inqilab etmək, şüurlarda yeni ideyalara, böyük məqsədlərə çatmaq uğrunda mübarizə amalı yaratmaq idi. Böyük ədibimiz M.F.Axundov bu ideoloji mübarizənin silahını realist dramaturgiyada axtararaq onun gücünü və kəsərini tənqiddə tapdı. O, XIX əsrin ortalarında cəmiyyətin real həyatının tam mənzərəsini yaradan altı məşhur komediyasını yazdı. Bu komediyalarda dramaturq yumorun, tənqidin gücündən istifadə etməklə, xalqının yatmış təfəkküründə tərpəniş yaratmağa çalışırdı. Axundov Şerqin geriliyinə səbəb olan savadsızlığı, despotizmi, mə'nəviyyatsızlığı tənqid yolu ilə islah etmək fikrini əsaslandıraraq yazırdı ki, "insan psixologiyasında nəsihətə qarşı bir müqavimət mövqeyi vardır. Əgər nəsihət və möv'izənin tə'siri olsaydı Şeyx Səd'inin nəsihətlərlə dolu "Gülüstən" və "Büstan"ı bu neçə əsr ərzində iranlılara tə'sir etmiş olardı".

M.F.Axundov şüurlarda inqilab etmək yolunda Qərb ədəbiyyatını nümunə göstərərək, bu regionda tənqidin səmərə verdiyini diqqətə çatdırırdı. Onun Avropa ədəbiyyatında mühüm mövqə tutan tənqidi realizm prinsiplərini əsas götürməsi və Azərbaycan ədəbiyyatında bu metodun ilk nümunələrini yaratmaqla milli dünyəvi teatrımızın əsasını qoyması çox böyük bir ədəbi mərhələ sayılır. M.F.Axundovun, N.Vəzirovun, Ə.Haqverdiyevin müxtəlif mövzularda qələmə aldıkları komediyalar Azərbaycan səhnəsində böyük uğurlar qazandı, XIX əsrin sonlarında N.Vəzirovun "Müsibəti-Fəxrəddin" faciəsinin tamaşası milli səhnəmizdə hadisə xarakteri daşıyaraq repertuarda özünə möhkəm yer tutdu. Böyük əks-sədaya səbəb olan əsərin baş qəhrəmanı Fəxrəddinin faciə-

si tamaşaçıları həddən ziyadə mütəəssir etmişdi. Bu təlatüm dramaturqları yeni faciə əsərləri üzərində işləməyə həvəsləndirdi. "Bəxtsiz cavan", "Ağa Məhəmməd şah Qacar", "Nadir şah" kimi milli faciələri-miz yarandı. Bu faciələrdə Azərbaycan xalqının və eləcə də bütün Şərqlə regionunun başına gələn fəlakətlərin mənzərəsi öz əksini tapırdı.

N.Nərimanovun "Nadir şah" tarixi faciəsinin teatrsevərlər tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılınması teatr aləmində yeni bir ideyanın formalaşmasına təkan verdi. İnsanların şüuruna tənqidlə bərabər, psixoloji vəziyyətlərin təcəssümü ilə də təsir etmək olar - fikri daha aktual mövqeyə keçdi. Artıq bu fikrin Azərbaycanda həyata keçməsi üçün tarixi zəmin də yetişmişdi. İnsanlarda vətənpərvərlik ruhu, yüksək mə'nəvi hisslər, haqq-ədalət me'yarlarına itaət kimi münasibətlər təbiiyə etmək məqamı yetişmişdi. Romantik əsərlərin tə'siri ilə xalqın şüurunda mə'nəvi inqilab etmək mümkün idi.

Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm cərəyanının yaranma ərəfəsinə müqayisə edən A.Şaiq Cavidin "İblis" faciəsini Şekspirin "Hamlet"-i kimi istihalə dövrlərinin ədəbi məhsulu olaraq dəyərləndirir. Onun fikrincə Avropada istihalə dövrü XVII əsrə əhatə edirdisə, Azərbaycan ədəbiyyatında bu dövr XX əsrin əvvəlləri hesab edilməlidir. Azərbaycanda baş verən inqilabi proseslər, milli qarşılıqlar, Rusiya imperiyası ilə İran istibdadı arasında türkcülüyə qarşı həmrəylik, Türkiyə torpaqlarında Qərb imperializminin apardığı parçalanma siyasəti, mövcud durumun gələcək faciələrə doğru irəliləməsindən soraq verirdi. Belə bir mürəkkəb və ziddiyyətlə dolu tarixi məqamda cəmiyyətdə baş verən siyasi-ictimai proseslərə diqqətlə yanaşmaq, ondan baş açmaq məsələsi aktual xarakter daşıyırdı.

Ədəbiyyat bütün ictimai formasialarda cəmiyyətin güzgüsü olmuşdur. Bu xüsusiyyət Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərində daha böyük vüs'ətlə müşahidə olunur ki, bu da maarifçilik hərəkatının daha intensiv xarakter alması ilə izah edilirdi. Xalqın maariflənməsində güclü mövqeyi olan dövrü mətbuatın sayı və keyfiyyətində də yenilik hiss olunurdu. "Həyat" və "Füyuzat" kimi qəzet və jurnalların nəşri ilə əlaqədar olaraq ədəbiyyatda yeni bir istiqamət özünü büruzə verməyə başlayırdı. Sözü gedən mətbuat orqanlarında xalqın maariflənməsi, müstəqillik və azadlıq ideyaları, Şərqlə tarixi və ədəbiyyatına, həmçii-

nin türkcülüyün tarixinə aid məsələlər ətrafında müzakirələr açılırdı. Bu müzakirələrdə dövrün qabaqcıl fikirli ziyalıları yaxından iştirak edirdilər. M.Hadi, M.Ə.Sabir, Abdulla Sur, A.Səhhət, H.Cavid, A.Şaiq kimi qələm əhli bu mətbuat səhifələrini öz maraqlı yazıları ilə rəvənləndirən şair və yazıçılar idilər. Onların yazılarında səmimilik, ülvyyəyə çağırış o dərəcədə güclü idi ki, oxucular həmin fikirləri nəinki qavramqla kifayətlənir, hətta onları tez bir zamanda əzbərləyib el arasında yayırdılar. Bu yazılarda insanlar qardaşlığa, hümunizmə, vətənpərvərliyə, yüksək mə'nəvi dəyərlərə dəvət edilirdi. A.Şaiq insanları sevgiyə, bir-birinə arxa-kömək olmağa çağıraraq yazırdı:

"Həpimiz bir yuva pərvərdəsiyiz!

Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz!

Hadi cəmiyyətin xoşbəxtliyini hakimiyyətin haqq-ədalət me'yarına əməl etməsində görürdü. O, hökumət mə'murlarını xalqa qarşı mərhəmətli olmağa çağıraraq yazırdı:

"Könül sındırma, ev yıxma, əziyyət vermə məxluqa,

Yıxılmış xanəni mə'mur, sınımış könlü abad et!..."

A.Səhhət məzlum hala salınmış xalqı ayılıb haqqını tələb etməyə dəvət etməklə, onun ədalətinə "xətimə" çəkmək istəyi ilə:

"Ayıl, ey ümməti-məzlumə, ayıl!

Ayıl, ey milləti-məhrumə, ayıl!"

- deyirdi.

H.Cavidin bu bərdə mövqeyi nisbətən qət'i idi. O, xalqına imperializm zəncirindən xilas olmaq yollarını göstərərək birlik, özmarlıq hisslərini alovlandıraraq bir çağırışla müraciət edirdi:

"Çox əzildin, yetər, ər oğlu, ər ol!

Çırpınıb çareyi-xilas ara, bul!"

M.Ə.Sabir millətin məhvinə fitva verən nankoraları ifşa edərək, ürək ağrısı ilə yazırdı:

“Millət necə tarac olur, olsun, nə işim var?”

“Düşmənlərə möhtac olur, olsun nə işim var?”

Lakin, bu çağırışların kökündə dayanan bir fikir vardı ki, o da türkü onun düşmənlərindən xilas etmək ideyası idi. Bu ideyanı ortaya qoyan Əli bəy Hüseynzadə bütün türk xalqının başına gətirilən zülmələrin xarakterini, adını və ünvanını yerli-yerində diqqətə çəkməklə, xalqın nicat yolunu birlikdə, öz soy-kökünə qayıdıqda görürdü. Onun bu yönümdə yazılmış onlarla məqalələrindən başqa, “Siyasəti-fürüsət” adlı fəlsəfi aspektdə yazdığı kitab romantik dramaturgiyanın ideya bazası kimi qiymətlidir. Bu kitab Şərq xalqlarının, həmçinin Qafqaz türklərinin son əsrlərdə qarşılaşdığı problemlərə aydınlıq gətirməklə bərabər, həm də bu çətinliklərdən xilas olmaq yolunu izah etmək baxımından çox maraqlıdır.

Tədqiqatçı alim Y.Qarayev romantizm metodunu təhlil edərək Əli bəyin yaradıcılığının bir cəhətini daha yüksək qiymətləndirmiş, onun tənqid etdiyi obyektin düzgün ünvanı, məkanı və zamanı ilə bahəm oxucusuna təqdim etməsini diqqətə çatırdır. Y.Qarayev realizmi romantizmə qarşı qoyanlara e'tiraz edərək, hər iki cərəyanın bir-birilə sıx bağlı olduğunu, romantizmin realizmdən bəhrələnməklə yetişməsini qeyd edir. Alim bu fikrini çox maraqlı formada xarakterizə edərək yazır: “Sakit Don”un yaranmasında təkçə realist “Hərb və sülh”ün müəllifi yox, həmçinin romantik Dante və Hüqo da, Klassislərdən Kornel və Rassin də, hətta, “İliada” və “Odesiya”sı ilə Homer də iştirak etmişdir”.

Y.Qarayev hər bir cərəyanın öz mövqeyi olmasını və bu mövqeləri nüfuzdan salmaqla milli ədəbiyyatımızın inkişaf prosesinə kölgə salmaq istəyənlərə e'tiraz edərək, bu xarakterli yanaşmanın Füzuli poeziyasına tətbiq edilməsini misal göstərir. Alim dahi şairin poeziyasında “realist meyillər” axtarıqları ilə, bu böyük sənətin daxilində müxalif cəhətlər tapmaqla, onun mahiyyətinə xələl gətirilməsini kəskin tənqid edərək yazır: “Romantizmin məziyyətlərini romantizmin daxilindəki “qeyri-romantik” ünsürlərdə axtarmaq üsulu bu metodu təhrif edir”.

XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq romantik ədəbi cərəyanın da-

xilində nəinki “qeyri-romantik ünsürlər” axtardılar, hətta onu ikiyə bölərək mürtəcə və mütərəqqi adlarla, bir-birinə düşmən mövqələrdə qoydular. Bu məqsədlə romantizm ədəbi metodunun “bel sütununu qırmaq” prosesi həyata keçirilirdi. Lakin, bu cərəyanın yaradıcıları və davamçıları öz əsərlərində xalqın mənafeyini müdafiə etdikləri üçün həmişə rəğbətlə yad edildilər.

Xalq Cavidini, Hadisini, Cəfərini və digər oğullarını unuda bilməzdi. Unutqanlığın faciəsini böyük türk yazıçısı Çinciz Aytmatov özünün məşhur “Əsrə bərabər gün” faciəsində özünəməxsus ustalıqla təsvir etmişdir. Bu əsər türkçülüynün məhvinə doğru yeridilən siyasətin açıqlanması mövqeyindən çox dəyərlidir. Türk qövminün fitrətinə yüksək qiymət verən Ə.Hüseynzadə “meydan müsaid və məkan müvafiq olduqda, onun işıq saçıb, xarüqələr yağdırmasından” söz açır. “O düha, cahangirlik asimanında yıldırımlar kibi bərq vurur. Teymurlənglər kibi atəşparələr nisar edər. Uluq bəy kibi Nəxliməalilər fəlsəfə və hikmət bəhrində imaq olar. Sahili bəşəriyyətdə Fəribi kibi dürdanələr atar. O, əbri-tuluat, övci-bəlayi-mə'nayə doğru, sə'vad edib, orada mollayı Rumi, Əlişir Nəvai, Kamal, Hamid şəklində təcəssüm eylər” - deməklə türk millətinin bəşər tarixindəki mövqeyini diqqətə çəkir.

Azərbaycan ədəbiyyatında romantik ədəbi cərəyanın banisi olan, böyük ideoloq Ə.Hüseynzadənin XX əsrin əvvəllərindən xalqımızın müstəqillik qazandığı son dövrə qədər adının belə yasaq edilməsi bu ədəbi cərəyanının parçalanmasının sübutu kimi qiymətləndirilməlidir.

“Tarix hər şeyi öz yerinə qoymağı bacarandır” - deyiblər. Bizə də qismət oldu ki, atılmış səhv addımın e'tirafını görə bildik. Əli bəyin Azərbaycan romantiklərindən təcrid edilərək, adının yasaq edilməsi artıq geridə qalmışdır. Onun unudulmasını ürək yanğısı ilə nəzmə çəkən mərhum şair Rəfiq Zəka yazırdı:

“Ustad Əlibədin, Hüseyn bəy soy adındı,

Turan əməлиндı, sənə layiq soyadındı.

Türklük əbədidir, əbədi sən də yaşarsan,

Türk irqinin eşqiylə əsrlərdən aşarsan!”

R.Zəkanın Əli bəyə həsr etdiyi "Unudulmuş dahi" adlı şe'rindən bir parçanı diqqətə çəkməklə qeyd etmək istəyirik ki, qədərbilən xalqımız həmişə ağrı-qaradan seçməyi bacarmışdır. Tariximiz, ədəbiyyatımız hansı parçalanma əməliyyatına tuş olsa da, öz dəyərini həmişə qoruyub saxlamışdır. XX əsrin əvvəllərində vətənpərvərlik ruhunda köklənən romantik ədəbi cərəyanın məhsulu olan bədii və publisistik əsərlər bu metodun dəyərini, mövqeyini özündə cəmləşdirir və həmin dövrdə formalaşan siyasi-ictimai və fəlsəfi durumun mahiyyətini əks etdirir. Ə.Hüseynzadə, M.Müşviq, M.Hadi, A.Səhhət, M.Ə.Sabir, H.Cavid, A.Şaiq, C.Cabbarlı və digər romantik yazıçıların əsərlərindəki vətən sevgisi, el təəssübü, uca mənəviyyətə çağırış nidaları o dərəcədə güclüdür ki, onları oxuyanda qəlbən rahatlıq tapırsan. Həyata marağın və ümidin artır. Haqqın, ədalətin qələbəsinə inanırsan. Arzu edirik ki, onların bizə tövsiyyə etdikləri inam, ümid və həyata məhəbbət bizi heç vaxt tərk etməsin!

FƏRHAD NURİYEV
ADMİU-nun əməkdaşı

PEDAQOJİ FƏALİYYƏTDƏ ŞƏXSİYYƏT AMİLİ

Pedaqoji fikir tarixində müəllim, tərbiyəçi ta qədimdən gənc nəsələ ictimai təcrübəni mənimsədən və onu həyata keçirməyi öyrədən bir şəxsiyyət kimi qiymətləndirilmişdir. Keçmiş nəsillərin ən yaxşı həyatı təcrübəsini, dövrünün elmi nailiyyətlərini yeni nəsələ ötürən, onların tərbiyəsi və təhsili ilə məşğul olan müəllim cəmiyyətdə həmişə yüksək nəzəri səviyyəyə, mədəniyyət və mərifətə malik yetkin bir şəxsiyyət hesab edilmişdir.

Milli mənlük şüurunun oyandığı, milli ləyaqət tərbiyəsinin məqsəd kimi qarşıya qoyulduğu Cümhuriyyətə qədərki illərdə də Azərbaycan ziyalıları gənc nəslin tərbiyəsi və bu vəzifələrin onlara təlqin edilməsi istiqamətində bütün imkanlarını səfərbər etmişdilər. XX əs-

rin ilk illərindən etibarən həyatını pedaqoji fəaliyyətlə bağlayan ziyalılarımız içərisində A.Şaiqın adı şərəflə çəkilməkdədir. Müqəddəs ideallarına həmişə sadıq qalmış A.Şaiqın pedaqoji fəaliyyəti məqsədyönlü xarakter daşmışdır. Onun vətənpərvərlik, türkçülük və istiqlalçılıq ruhu ilə yoğrulmuş əsərlərindən neçə-neçə nəsillər bəhrələnmişdir. Ədəbi və pedaqoji fəaliyyəti vahid məqsədə xidmət etdiyindən, eyni amala söykəndiyindən ki, A.Şaiq şəxsiyyəti hələ gənc yaşlarından kamil insan tərbiyəsində canlı örnək olmuşdur. Bu baxımdan anadan olmasının 120 illiyini dövlət səviyyəsində qeyd etdiyimiz müəllimimizin Azərbaycan pedaqoji fikri tarixində müstəsna xidmətləri vardır. Kiçik yaşlı uşaqlarımız ilk dəfə bu böyük pedaqoqun "İkinci il", "Uşaq gözlüyü", "Gülzar", "Türk çələngi", "Milli qiraət kitabı" kimi dərsliklərini oxuyur, Azərbaycan maarifçiliyinin şanlı səhifəsini təşkil edən "Şaiq məktəbi"ndən keçib ictimai həyata qədəm qoyurdular.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı xəzinəsinin incilərini məhz müəllim - şair Şaiq yaratmışdır. A.Şaiq, hər şeydən əvvəl, böyük xalq müəllimi idi və o, "mən yazıçılığımdan ziyadə müəllimliyimlə fəxr edirəm" - deyirdi.

Həqiqətən də yüz ilə yaxındır ki, onun haqqında saysız-hesabsız kitablar, məqalələr, xatirələr, elmi və bədii əsərlər yazılmış, nəşr olunmuşdur. 1923-cü ildə "Şaiq nümunə Məktəbi"nin şagird və müəllimləri ədibin ədəbi-pedaqoji fəaliyyətinin 20 illiyinə həsr olunmuş təntənəli gecə keçirmiş və bir gecənin məhsulunu ayrıca kitab halında nəşr etmişdilər. "Şaiq Nümunə Məktəbi"nin əsası Cümhuriyyət dövrünün azadlıq ruhu ilə çırpınan Azərbaycanın paytaxtı Bakıda 1918-ci ildə qoyulmuşdu. "Şaiq Nümunə Məktəbi" adı bu tədris ocağına rəsmən, xüsusi qərar ilə verilməmişdi, lakin valideynlər, müəllim və tələbələr özləri onu belə adlandırmışdılar. "Şaiq Nümunə Məktəbi" o dövrdə milliləşdirilmiş ilk Azərbaycan məktəbi idi.

A.Şaiq cavan vaxtlardan sevilən, hörmət bəslənən nadir müəllimlərimizdəndir. 42 yaşlı A.Şaiq şəxsiyyətinə olan sevgi və məhəbbəti bildirmək üçün təkə bir faktı göstərmək kifayətdir. A.Şaiqın oğlu, akademik Kamal Talıbzadə yazır ki, yubiley 1923-cü ilin soyuq de-

kabr ayına təsadüf etmişdi. Şaiqin tələbələri gül-çiçəklə Verxni-Naqorni 19-da (indiki Abdulla Şaiq küçəsi 21 “Abdulla Şaiq Mənzil Muzeyi”nin binasıdır) yerləşən mənzilinə gələrək yubilyarı alqışlamış, sonra əlləri üstünə alaraq Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunun (indiki Dövlət İqtisadiyyat Universitetinin) akt salonunda toplaşan, onu təlaşla gözləyən toplantı iştirakçılarının hüzuruna gətirmişdilər.

Azərbaycanda orta təhsil sahəsində böyük inqilab kimi qiymətləndirilən bu məktəblə ilk orta milli təhsilin əsası qoyulmuşdur ki, bu da A.Şaiqin adı ilə bağlıdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz faktdan da görünürdü ki, müəllim və tələbələr arasında ədəbi və pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı A.Şaiqin şəxsiyyətinə də böyük ehtiram bəslənmişdir. Bu ehtiramı hiss etmək üçün A.Şaiq yaradıcılığının bütün dövrlərini tədqiq etməyə heç də ehtiyac yoxdur. Təkcə pedaqoji və ədəbi fəaliyyətinin iyirmi illiyi münasibətilə Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutu nəzdində iki dərəcəli “Şaiq Nümunə Məktəbi”nin təşəbbüsü ilə tərtib edilmiş və “Şaiq gecəsi”ndən bir xatirə olaraq 1923-cü ildə nəşr edilmiş (ikinci nəşri 2001-ci ildə) Abdulla Şaiq Talıbzadə kitabını vərəqləmək kifayətdir. Burada müəllim yoldaşlarının və tələbələrinin A.Şaiq şəxsiyyətinə verdiyi qiymətlər ədibin qazandığı hörmətin həqiqi, layiqli dəyərini əks etdirməkdədir.

Hüseyn Cavid, Atababa Musaxanlı, İsmayıl Hikmət, Mikayıl Rzaquluzadə, Mustafa Quliyev, Seyid Hüseyn və Azərbaycan ədəbi-bədii fikrinin digər nüfuzlu nümayəndələrinin A.Şaiq haqqında söylədikləri fikirlər pedaqoji fəaliyyətdə şəxsiyyət amilinin nə qədər mühüm amil olduğunu göstərməkdədir. İnanırıq ki, Azərbaycanın ədəbi-ictimai fikir tarixində maarif və mədəniyyət xadimi, şair, nasir, dramaturq, ədəbiyyatşünas, tənqidçi, tərcüməçi kimi tanınan A.Şaiq şəxsiyyəti bundan sonra da tərbiyəçilərə, müəllimlərə nümunə olacaqdır. Milli və dünya mədəniyyəti irsini mənimsəyərək Müstəqil Azərbaycanımızın beynəlxalq aləmdə nüfuzunu yüksəldəcək vətəndaşlar yetişdirilməsində örnək şəxsiyyət olaraq qalacaqdır.

VÜSALƏ EYVAZOVA
ADMİU-nun əməkdaşı

A.ŞAIQIN YARADICILIĞINDA FOLKLOR MOTİVLƏRİ

Azərbaycan xalqının qüdrətli sənətkarı A.Şaiqin bədii əsərlərində ana dilimizin gözəlliyi, xalqımızın mə'nəvi aləminin bütövlüyü, humanist düşüncə tərzini, müdrikliyi, güclü və zəif cəhətləri öz bədii əksini tapmışdır.

Yazıçı yaradıcılığında zəngin folklor xəzinəmizdən yaradıcı şəkildə faydalanmışdır. Nağılların süjet və obrazlarından bacarıqla istifadə etmiş, dastan, əfsanə və rəvayətlərlə bağlı əsərlərə müraciət etmişdir. O, bu zəngin sərəvətdən istifadə yolu ilə həm də bitkin süjet qurmağa, obrazlar yaratmağa nail olmuş, orijinal, bədii dil və üslub formalaşdırmışdır. Odur ki, A.Şaiqin folklorla əlaqələrinin tədqiqi həm onun yaradıcılığının çoxşaxəliliyini, kökə bağlılığını, xalq təfəkküründən öyrənmə və istifadə ustalığını, folklorumuzu qiymətləndirmək bacarığını, həm də yaradıcılıq keyfiyyətlərini, sənətkarlıq xüsusiyyətlərini, xalqiliyini, yaşarlığını və dünyagörüşünü, həyata, cəmiyyətə, dünənimizə, bugünümüzə münasibətini öyrənmək deməkdir. Bütün bu məsələlər onun həm poeziyasında, həm də nəsr və dramaturgiyasında özünü göstərir. Bu baxımdan “Dağlar Sultani” öz mövzusu, şe'riyyəti və bədii keyfiyyətləri ilə daha maraqlıdır. Şair bir rəssam kimi ürəkəcan elat lövhəsi “çəkməkdən” əlavə, həm də xalq ədəbiyyatından tanıdığımız bitkin çoban obrazı yaratmışdır:

*Bu yerlərin sultanıdır çobanlar,
Həm bəyidir, həm xandır çobanlar.*

A.Şaiqin əksər şe'rlərinin mövzusu özünün amalına və xalq ədəbiyyatına uyğun olaraq vətən məhəbbəti, azadlıq ideyası təşkil edir. Bunların bə'zilərini ilk xalq nəğmələrinə uyğun şəkildə nəğmə adlandırırırsa, bə'zilərini də mifologiyamızdakı və folklorumuzdakı pə-

ri, ay, ulduz, mələk, Simurq quşu kimi mifik, romantik məfhumlarla bağlayır. Müəllifin müxtəlif illərdə yazdığı “Vətən”, “Simurq quşu”, “Azadlıq pərisinə”, “Döyüş nəğməsi”, “Zəfər nəğməsi” və s. də belə şe’rlərdəndir. Folklor və mifik obrazlar A.Şaiqin romantizmini qüvvələndirir. A.Şaiqin povest və hekayələrində folklorlardan bəhərlənmə ən çox bu cəhətlərə görə seçilir:

Atalar sözləri və zərb məsəllər obrazların dilində, süjetin inkişafında həlledici yer tutur.

Folklor nümunləri bədii dil gözəlliyinin yaranmasına xidmət edir. A.Şaiqin nəsr əsərlərində folklor motivləri daha bitkin, daha təbii və dolğun şəkildə öz əksini tapmışdır. O, bədii əsərlərində folklor nümunələrinin bə’zilərini olduğu kimi işləmiş, bə’zilərini isə dəyişərək onlara ye’ni mə’na vermişdir.

A.Şaiqin xalq mifologiyasından, e’tiqadından, qədim fəlsəfi fikrindən, əməl və arzularından, əfsanə, rəvayət, lətifə, atalar sözü və məsələlərdən bəhərlənməklə yaratdığı bədii əsərlər, xalq ədəbiyyatı yönündə apardığı axtarışlar bu gün də öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, A.Şaiq bir folklorşünas kimi də geniş fəaliyyət göstərmiş və onun yaradıcılığının bu sahəsini öyrənmək çox gərəklidir.

A.Şaiq təkcə bədii əsərlərində folklorlardan istifadə etməklə kifayətlənməyib. O, həm də XX əsrin böyük ədəbiyyatşünası idi.

A.Şaiqi fərqləndirən, onun ədəbiyyatı, bədii fikri xalq mənafeyi mövqeyindən dəyərləndirə bilməsi idi.

GÜNAY İSRAFILOVA

BDU-nun III kurs tələbəsi

UŞAQLARIN YAZIÇISI

Uşaqlar dünyanın ən təmiz, ən saf və ən səmimi varlıqlarıdır. Bu təmiz və saf varlıqların məhəbbətini, sevgisini qazanmaq üçün bir uşaq qəlbi qədər saf və nəcib ürəyə, gözəl insani keyfiyyətlərə sahib olmaq, uşaqlara xas olan ən incə, zərif keyfiyyətləri duymaq üçün

uşaq psixologiyasına, uşaq təbiətinə yaxından bələd olmaq lazımdır. Belə bir qəlb, belə təbiət və belə bilik görkəmli yazıçımız Abdulla Şaiqə nəsihət olmuşdur.

Ömrünün 50 ildən çoxunu uşaq ədəbiyyatına həsr edən A.Şaiq, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli yaradıcısı olmuş və bu ədəbiyyatın inciləri sayılan, milli ədəbiyyatımızda misli-bərabəri olmayan gözəl əsərlər yaratmışdır.

Uşaqlar üçün yazdığı əsərlərin içərisində şairin kiçik lirik şe’rləri və mənzum hekayələri xüsusilə diqqətəlayiqdir.

A.Şaiq öz balaca oxucularına təqdim etdiyi bu əsərlərdə elə mövzular tapıb işləyirdi ki, onlar uşaqların mə’nəvi inkişafına, bədii zövqlərinin tərbiyə edilməsinə kömək etsin. Şaiqin əsərləri uşaqlara təmiz, namuslu həyat sürmək, vətəni sevmək, zalımlara, düşmənlərə qarşı amansız olmaq, zəhmətdən çəkinməmək, dostluqda sədaqətli olmaq, hər zaman haqqı, ədaləti müdafiə etmək, ehtiyacı olanlara əl tutmaq kimi gözəl insani keyfiyyətlər aşılayır.

A.Şaiqin bu əsərlərini uşaqlara sevdiren, sevə-sevə əzbərlədən onlardakı təmizlik, saflıq və səmimiyyətdir. Öz xırda lirik şe’rlərində uşaq qəlbinin ən incə və təmiz keyfiyyətlərini canlı, şirin, uşaqların ruhunu oxşayan bir dillə ifadə etməyə çalışmış şair, heç özü də bilmədən uşaqların sevimlisinə çevrilmişdir. Məhz şe’rlərindəki uşaq sadəliyi, saflığı və səmimiyyətin nəticəsidir ki, hətta yenicə dil açmağa başlayan uşaqlarımız belə şairin “Xoruz”, “Keçi”, “Uşaq və dovşan”, “Quzu”, “Təmizlik”, “Bənövşə” kimi şe’rlərini sevə-sevə əzbərdən deyirlər. Və yenə də həmin sadəliyin və səmimiyyətin nəticəsidir ki, bu şe’rləri illərdən bəri sevirik, sevə-sevə əzbərləyirik və qocalanda belə bir uşaq fərəh ilə söyləməkdən böyük həzz alırız:

Ala-bula, boz keçi,

Ay qoşa buynuz keçi!

Yalnız gəzib, dolanma,

Dağa-daşa dırmanma.

Bir qurd çıxsə qarşına

Sən nə edərsən ona?

Çoban açınca gözün,

Qalar iki buynuzun.

Və ya:

*Dovşan, dovşan, a dovşan!
Qaçma dayan, a dovşan!
Qaçma səni sevəndən,
Can kimi istəyəndən.*

Və ya:

*Bir obada körpə quzu,
Mələr-mələr, qaçar düzü,
Anasın axtarar gözü.
Dedim: - Qaçma, gözəl quzum,
Səni mən bəslərəm özüm.*

A.Şaiqin uşaq əsərlərində təbiət gözəlliyinin təsvirinə tez-tez rast gəlinir. O, Uşaqları təbiəti, gözəlliyi sevməyə, güllərə, çiçəklərə məhəbbət bəsləməyə, ev heyvanlarına mehriban və qayğıkeş olmağa çağırır. Bütün bunlarla ədib uşaqların bədii zövqünün inkişafına kömək etmək məqsədini izləmişdir. Şübhəsiz ki, o öz məqsədinə nail olmuşdur.

Əməyə məhəbbət, zəhmətə qiymət vermək A.Şaiqin şe'rlərində tez-tez tərənnüm edilən motivlərdəndir. Şair belə hesab edir ki, hər insan uşaq yaşlarından zəhmətə alışmalı, öz həyatını halal əməyi sayəsində qurmalıdır. Bu baxımdan "Yeni köməkçi", "Çoban mahnısı", "Cütçü", "Dəmirçi nəğməsi", "Çalışan qazanar" kimi kiçik şe'rlərdə şair uşaqları zəhməti sevməyə, ondan çəkinməməyə çağırır. "Arı" adlı kiçik şe'rinə isə şair arının zəhmətsevərliyini və bunun faydalı olduğunu uşaqlara nümunə göstərir.

A.Şaiqin uşaqlar üçün vətənpərvərlik mövzusunda yazdığı şe'rləri xüsusilə diqqətə cəlb edir. Bu kiçik həcmli şe'rlərində şair, vətənin gözəl təbiətini əlvan, parlaq boyalarla elə təsvir edir ki, bu təbiətə valeh olmaya, vurulmaya bilmirsən. Günəşin doğması, səhərin açılması, quşların "cik-cik" edib oxuması, qoyun-quzuların mələşməsi, çobanların tütək çalıb, mahnı oxuması, baharın gəlməsi, ağacların çiçəklənməsi və s. təbiət təsvirləri uşaqlarda Vətənə, onun təbiətinə, gözəlliklərinə məhəbbət, bağlılıq hissi yaradır. Bu şe'rləri oxyuan uşaqlar-

da elə təsəvvür yaranır ki, dünyada onların vətəninəndən gözəl, səfalı bir diyar yoxdur. Məsələn:

*Çöllərindir şən,
Hər yerin gülşən
Sən nə gözəlsən,
Ey ana Vətən!*

*Bağdır, əkindir
Hər bir bucağın
Qızıl təkindir
Sarı torpağın.*

A.Şaiqin uşaqlara həsr etdiyi əsərləri içərisində mənzum hekayələri daha böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. "Tıq-tıq xanım", "Tülkü həccə gedir", "Yaxşı arxa", "Tapdıq dədə", "Sultan Səncər və qarı" kimi mənzum hekayələrində Şaiq uşaqlar üçün tərbiyəvi əhəmiyyəti olan məsələlərə toxunmuşdur. Kiçik şe'rlərində olduğu kimi, mənzum hekayələrində də uşaqların zövqünü oxşayan, onların təbiətinə uyğun gələn ifadə şüxluğu və canlılığı özünü göstərir. Bu əsərlərdə şair Azərbaycan folklorunun müəyyən motivlərindən, Azərbaycan dilinin gözəlliklərindən və şe'riyyətindən böyük yaradıcılıq məharətilə istifadə etmişdir.

A.Şaiq öz əsərlərində folklor motivlərindən istifadə etməklə, zəngin, tükənməz xəzinəmiz olan, əsrlərin, zamanların sınağından çıxan, nəsil-dən-nəslə keçən və bu gün də öz misilsiz dəyərini qoruyub saxlayan şifahi xalq ədəbiyyatımızın ən gözəl ənənələrini yaşatmaq, uşaqları milli dəyərlərə bağlılıq ruhunda tərbiyə etmək arzusunda idi.

Mənzum hekayələrinin çoxunda A.Şaiq şəxsləndirmədən, yə'ni müəyyən insanların bə'zi heyvan surətləri timsalında verilməsi üsulundan istifadə etmişdir. Bununla o, uşaqları heyvanlar aləmilə, ayrı-ayrı heyvanların xasiyyətilə tanış etmək, insanlara xas olan bə'zi məhəbbət və mənfi keyfiyyətləri heyvanların timsalında vermək istəmişdir.

Məsələn, "Tıq-tıq xanım" mənzum hekayəsində Tıq-tıq xanım iddialı, özündən razı, küsəyən xanımları təmsil edir. Öz iddialılığı və

heç kimi bəyənməməyi ucbatından o, özünə yoldaş tapa bilmir və məhv olur. A.Şaiq demək istəyir ki, heç kəsi bəyənməyən, özündən razı və iddialı xanımların aqibəti məhz belə olar.

“Tülkü həccə gedir” mənzum hekayəsində isə Tülkünün hiyləgərliyi və toyuq-cücənin cahilliyi, avamlığı diqqət mərkəzinə çəkilir. Bu mənzum hekayə A.Şaiqin uşaq əsərləri içərisində ən çox sevilən əsərlərindəndir. Öz məqsədinə nail olmaq üçün min bir hiyləyə əl atan Tülkü öz qarnını doyurmaq üçün bu dəfə də yeni bir hiylə düşü-nüb tapır. Özünü mö'min bir bəndə kimi göstərərək toyuq-cücəni al-dadır. Tülkünün tövbə etdiyini, imana gəldiyini güman edən avam to-yuq-cücə onun toruna düşür və məhv olur.

“Yaxşı arxa” adlı mənzum hekayəsində isə şair hiyləgər Tülkü, avam Leylək və ağıllı, tədbirli Qarğa obrazını yaratmışdır. A.Şaiq bu hekayədə də heyvanlar aləmini təsvir etməklə ağıllı və tədbirli olma-ğa, hiyləgərlərin toruna düşməməyə, ayıq-sayıq olmağa çağırır.

Göründüyü kimi, A.Şaiq uşaqları tərbiyə etmək üçün, onlarda nə-cib insani keyfiyyətlərə-düzlüyə, ədalətə, fədakarlığa, sədaqətə, ağıllı və tədbirli olmağa məhəbbət, mənfi keyfiyyətlərə-hiyləgərliyə, zül-mə, haqsızlığa, xəyanətə, avamlığa isə nifrət hissi yaratmaq üçün çox gözəl bir üsul seçmişdir. Bu üsul onun uşaqların sevimlisinə çevrilmə-sində az rol oynamamışdır.

A.Şaiq xoşbəxt yazıçıdır. Çünki, bu gün elə bir uşaq tapmaq ol-maz ki, “Xoruz”u, “Keçi”ni və ya “Uşaq və dovşan”ı bilməsin. Onun şe'rləri bir dəfə əzbərlənir və bütün ömrü boyu yaddan çıxmır. A.Şa-iqin şe'rləri uşaqların həyatında ana laylası qədər əvəzsiz rol oynayır.

A.Şaiqin görkəmli bir uşaq yazıçısı kimi öz bacarıq və iste'dadının böyük bir hissəsini uşaq ədəbiyyatı yaradıcılığına həsr etməsi, əlbət-tə, səbəbsiz deyildi. Bu bir tərəfdən Şaiqin pedaqoji fəaliyyəti ilə, di-gər tərəfdən ümidimiz və gələcəyimiz olan uşaqların mə'nəvi inkişafına, onlarda bədii zövqün tərbiyə edilməsinə yazıçının böyük mə-həbbəti ilə əlaqədar idi. Məhz bu səbəblər A.Şaiqi uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olmağa sövq etdi və o gözəl uşaq əsərləri yaratmaqla uşaqla-rın və gələciyin ən sevimli yazıçısına çevrildi.

Uşaqlar böyüyür, yaşa dolur və nəhayət, qocalır. Lakin A.Şaiqin şe'rləri heç vaxt unudulmur. Bu şe'rlər hər birimizin uşaqlıq həyatını

yada salan xoş xatirələrə çevrilir. Və biz bu xatirələri ananda yalnız sevinc və fərəh hissi duyuruq. Əgər şairin, yazıçının varlığı, yaşama-sı onun əsərlərinin yaşaması ilə ölçülürsə, onda A.Şaiq ən uzunömür-lü yazıçıdır. O, vəfat etməyib və heç vaxt vəfat etməyəcəkdir. O, hər zaman uşaqların ən sevimli yazıçısı olacaq.

BİKƏ NƏSİROVA
BDU-nun III kurs tələbəsi

A.ŞAIQ HEKAYƏLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN QADINI OBRAZI

*Qadınla hər millət edər tərəqqi,
Qadındır millətin şamı, çırağı.*

A.Şaiq

Böyük ədib, müəllim, ictimai xadim A.Şaiq həcmcə yığcam, lakonik bir dildə qələmə aldığı hekayələrində çalışqanlıq, xeyirxahlıq, sadəlik və səmimiyyət kitmi milli Azərbaycan keyfiyyətlərini özündə cəmləşdirən bir sıra qadın obrazları təsvir etmişdir. Bu obrazlar sənət-karın real həyatda gördüyü, tanıdığı insanlardır.

1910-cu ildə qələmə aldığı “Köç” hekayəsindəki Ayrıım qızı ailə-canlı, namuslu, mətanətli, zirək, zəngin mə'nəviyyatı azərbaycanlı ananın ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Özündən əvvəlki ədəbiyyatda ya-radılan qadın obrazlarının sağlam keyfiyyətlərini özündə cəmləşdirən Ayrıım qızı ərinə məzəmmət etməsi, yeri düşəndə ona ağıllı məsləhət-çi olması ilə “Koroğlu” dastanındakı Nigar obrazını xatırladır. Qoy-nunda yaşadığı təbiət və bu təbiətin yetişdirdiyi saf insanlarla ünsiy-yyət Ayrıım qızına zəngin dünyagörüşü bəxş etmişdir. Şaiq onu kişi ki-mi igid qadın adlandırır. Bu igidlik qılınc oynatmaq, at çapmaqda de-yil, onun zəhmətkeş bir qadın kimi odun daşımağı, sac asmağı, çörək bişirməyi, inək, qoyun sağmağı ilə xarakterizə olunur.

Başqa bir hekayəsində sənətkar qızını və qardaşını itirən ananın iztirablarını əks etdirir. 1912-ci ildə qələmə aldığı və "Ağlaşma" adlanan bu hekayədə Şaiq anaları səbirli olmağa, həyatın "ölüm haqdır" qanunu ilə barışmağa səsləyərək digər övladlarının sağlam həyatını qorumağı tövsiyə edir.

İki sənətkarın - A.Şaiq və H.Cavidin zövqünün məhsulu olan ideal qadın obrazını yaratdığı "Dəyərli bir xatirə" adlı hekayəsində ədib gözəlliyi sün'i boyaqda, dəbdəbəli geyimdə görə, Avropanı təqlid edib, zərərli keyfiyyətləri mənimsəyənləri ifşa edir. Bu cür yaramazlığa qarşı saflıq, zəhmətsevərlik, təbiilik kimi xüsusiyyətləri qoyaraq deyir: "Budur, xəyalımızda yaratdığımız qız! Bizim üçün ideal olan gözəlliyə yalnız təmiz havada, belə açıq-saçıq çəmənlərdə sərbəst bir quş kimi yaşamış daxili, xarici təmiz kənd qızlarında təsadüf etmək mümkündür".

1923-cü ildə qələmə aldığı "Anabacı" hekayəsində 60 yaşlı ağır həyat keçirən, məşəqqətin heykəlinə çevrilən mərd, səxavətli, əliaçıq bir qadının simasında Azərbaycan qadınına xas olan mənlilik, qürur, gözli toxluq hissələrini əks etdirmişdir. 60 ilin ona yüklədiyi ağır yük altında beli bükülmüş, gözlərinin nuru alınmış, dizləri taqətdən düşmüş bu qadının geniş qəlbini, uca ruhunu heç bir həyat çirkinliyi, sərvət məhv edə bilməmişdir.

A.Şaiqin insanlarda görmək istədiyi müsbət keyfiyyətlər bütün dövrdə hamının mə'nəviyyatını mənfiliklərdən təmizləməkdə böyük əhəmiyyət kəsb etmiş və bu gün də öz dəyərini qoruyub saxlayır.

KƏMALƏ AĞAYEVA
ADMİU-nun III kurs tələbəsi

A.ŞAIQIN İLKİN DÖVR YARADICILIĞININ
TƏRBİYYƏVİ MAHİYYƏTİ

A.Şaiq ömrünün 60 ilini bədii yaradıcılığa, maarif və mədəniyyət işlərinə, müəllimliyə həsr etmişdir.

Azərbaycan maarifi tarixində A.Şaiq qədər uzun müddət xidmət göstərən ikinci bir müəllim təsəvvür etmək çətindir. 1901-ci ildə pe-

daqoji fəaliyyətə başlayan A.Şaiq maarif sahəsində fəal çalışmış, məktəblilər üçün dərsliklər yazmış, proqramlar tərtib etmiş, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Ədib bədii yaradıcılığının mühüm hissəsini uşaqlara və gənclərə həsr etmişdir.

Şaiqin uşaqlar üçün mətbuatda çap olunmuş ilk əsəri "Ananın oğluna layla deməsi" şe'ridir. Şe'r "Dəbistan" jurnalının 16 may 1906-cı il tarixli ikinci sayında dərc edilmişdir. Şifahi xalq ədəbiyyatının layla janrında yazılmış bu şe'rdə ilk növbədə Şaiqin elmə, maarifə böyük əhəmiyyət verməsi nəzərə çarpır. Layla qayğı, məhəbbət, xoş arzular nəğməsidir. Ana arzulayır ki, "ciyərinin parası", "gözünün qarası" körpəsi tez boya-başa çatsın, yeddi yaşa yetsin, "gül kimi" təmiz geyinib məktəbə getsin, hər gün dərslərini "bülbül kimi" oxusun, elm, mə'rifət sahibi olsun. Şe'r ananın xoş niyyəti ilə bitir:

*Sən də çalış elm ilə şöhrət qazan,
Qalma cəhalətdə, olarsan yaman;
Elmlə abad olubdur cahən;
Layla, quzum, layla gözüm, yatginən,
Rahat olub bir azca boy atginən.*

1907-ci ildə yazılmış "Oyan, oğlum!" və "Məktəbdə" şe'rləri də dövrün tələbindən doğmuşdur. Birinci şe'rdə ana oğlunu başa salır ki, vaxt qiymətlidir, məktəbə getmək, elmə yiyələnmək, ədəb sahibi olmaq lazımdır. İkinci şe'rdə isə uşağın məktəbə şövqü, oxumaq həvəsi, məktəb həyatı ibtidai şəkildə da olsa, əks olunmuşdur. O, şe'rləri vasitəsilə balacaların qəlbinə və şüuruna tə'sir göstərə bilmək, ruhunu oxşamaq, onlara necib, zərif və incə hissələr aşılamaq bacarığı nümayiş edir. Burada mə'sum körpələrin səmimiyyətlə dolu yaşantılarını bədii dillə qələmə alan A.Şaiqin psixoloji ustalığı, pedaqoji məhərtəyi və insanpərvərlik hərəreti duyulmaqdadır.

Uşaq psixologiyasını, uşaq aləmini incəliyinə qədər duyub, hiss edən Şaiq, uşaqlara ehtiyatla, həssaslıqla yanaşır. Ədib uşaq aləmini qanadlandırın təbiəti, onun qəlb oxşayan gözəlliklərini həvəs və şövqlə tərənnüm edir. Mə'lum həqiqətdir ki, uşaqların insanpərvərlik və həyata inam ruhunda zərif və incə hissələrlə tərbiyə edilməsi işin-

də təbiəti, onun gözəlliklərini sevib dərk etmək xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Şaiqdə də belə bir qənaət yaranmışdır ki, təbiətlə uşağın mə'nəvi aləmi arasında incə bir ünsiyyət, yaxınlıq vardır.

“Payızın son ayı” şe'ri uşaqlarda fəsillərin dəyişməsi ilə bağlı dolğun təsəvvür yaradır. Əgər bahara həsr olunmuş şe'rlərində qışın yazla əvəzlənməsi tərənnüm edilirsə, burada ilin xəzan çağı, qışın qarını kəsdirməsi anlaşıqlı bir dildə canlandırılır. “Payız” şe'rinə fəslin xüsusiyyətləri balaca oxucuların anlayacağı səviyyədə, olduqca təbii bolarla çatdırılır:

*Payız olur, əsir soyuq küləklər,
Solur dağda, çöldə əlvan çiçəklər.
Gecələr qısaldır, günlər uzanır,
Göy üzünü qara buludlar alır.*

Nə qədər təbii, nə qədər gözəldir! Uşaq psixologiyasının dərinliklərinə nüfuz edən, yaş xüsusiyyətlərinin tələblərinə cavab verən, balaca oxucuların sevdii obrazlar aləmini daha da zənginləşdirən belə şe'rlər indi də məhəbbətlə mütaliə edilir.

Lirik şe'rlərlə yanaşı Şaiq, ilk yaradıcılıq illərində “Tülkü və Aslan” /1908/, “Aslan, Qurd və Tülkü” /1908/, “Tülkü və Qurd” /1908/ kimi təmsillər də yazmışdır. Bu təmsillərdə müəllif, əsasən eybəcər sifətləri, əxlaqi naqisliyi - hiylə və riyakarlığı /“Tülkü və Aslan”/, zorakılıq və laqeydliyi /“Aslan və Qurd”/ ifşa və tənqid etməklə uşaqlarda əxlaqi keyfiyyətlər formalaşdırmağa çalışır.

Maraqlı kompozisiyası olan “Tıq-tıq xanım” /1906/ kimi mənzum hekayələrin mövzusu heyvanlar və quşlar aləmindən alan yazıçı onları nağıl formasında, balacaların anlama bildiyi dildə işləmişdir. Satirik gülüş və yumorla yazılmış bu əsərlərdə xudpəşəndlik və lovğalıq kimi eybəcərliklər tənqid atəşinə tutulur, uşaqlara nəcib insani keyfiyyətlər aşılır.

“Tülkü həccə gedir” mənzum hekayəsində Tülkü öz pis niyyətinin bəhrəsini görürsə, “Yaxşı arxa”da onun şamı yarıya qədər yanır. Burada Şaiq uşaqlar üçün tərbiyəvi əhəmiyyəti olan məsələlərə toxunmuş, sadələşməyi, sadədilliyi qələmə almış, hiyləgərliyi pislə-

miş, ağıl və tədbiri təqdir etmişdir.

“Xoruz” /1906/, “Yetim cüce” /1906/ kimi şe'rlərində heyvanlara və quşlara sevə-sevə qulluq edən uşaqları görürük. “Murad” /1910/ və “Şələquyruq” /1913/ kimi hekayələrdə də kənd uşaqlarının həyatı ustalıqla təsvir olunur. Ev heyvanlarına və quşlara qayğı göstərən uşaqlar tə'riflənmiş, şiltaqlıq və yersiz dəcəllik edənlər pislənmişdir. Bilqeyis işi ilə özünə rəğbət oyadır. Murad, Səfər və Əkbər kimi dəcəl uşaqların hərəkətləri tənqid olunur.

Tam bir əsr müddətində sevə-sevə oxunulan, təbliğ edilən, neçə-neçə nəsillər tərbiyə edən A.Şaiq yaradıcılığı bu gün də tədqiq edilir, öyrənilir və araşdırılır. Əsərləri orta məktəblərin dərsləklərini bəzəyir, gənc nəslin fikri inkişafına, onların milli mənlük hissəsinə, milli şüurunun formalaşmasına xidmət edir.

MİR ANAR AĞALAROV
ADMİU-nun I kurs tələbəsi

120 YAŞLI ŞAIQ BABAMIZ

A.Şaiq - hər bir azərbaycanlı bu adı ilk dəfə orta məktəbin ibtidai siniflərində eşidir. Bu ad onu tanıyanların təsəvvürlərindən heç zaman getmir. Həmişə romantik bir müəllim, şair, nasir kimi xatırlanır.

Abdulla Şaiq XX əsr Azərbaycan mədəniyyəti, ictimai və bədii fikri tarixində görkəmli yer tutan simalardan biridir. Onun həyat fəaliyyətində diqqətəlayiq hadisələrdən biri də folklor materiallarını, xalqın bədii sərvətini toplamaq, öyrənmək və nəşr etmək sahəsindəki təşəbbüsü idi. 1926-cı ildə o, Şəfiqə xanım Əfəndiyeva və Mirzə Məhəmmədin toplamış olduqları materiallar əsasında “Bayatılar” adlı kitabça buraxır ki, həmin kitabça folklorumuzun tədqiqi və nəşri tarixində atılmış səmərəli addım idi. A.Şaiq ədəbi fəaliyyətə XIX əsrin sonlarında başlamışdır. Onun ilk qələm təcrübələri məhəbbət mövzusunda yazdığı qəzəllərdən və rus təmsilçisi Krılovdan etdiyi tərcümələrdən ibarətdir. Onun ilk mətbu şe'ri 1906-cı ildə A.Talibzadə imzası ilə çap olunmuş “Ananın oğluna layla deməsi” şe'ridir. Şair həm ro-

mantik, həm də realist üslubda əsərlər yaratmışdır.

Abdulla Şaiqin bədii yaradıcılığında nəsr janrı da xüsusi yer tutur. "Məktub yetişmədi", "Köç", "Dursun", "Əsrimizin qəhrəmanları" və başqa əsərlər təkcə ədəbin öz yaradıcılığında deyil, ümumyyətlə, Azərbaycan nəsrində ən parlaq nümunələrdəndir.

Abdulla Şaiq nəsr yaradıcılığına 1905-ci ildə "İki vicdan" adlı romanıyla başlamışdır. Ancaq bu əsər çap olunmadığından, onun ilk dəyərli nəsr əsəri 1908-ci ildə yazdığı "Məktub yetişmədi" hekayəsi sayılır.

Abdulla Şaiq dramaturgiya fəaliyyətinə 1910-cu ildə "Gözəl bahar" mənzum pyesi ilə başlamışdır. Bununla o, Azərbaycanda uşaq dramaturgiyasının əsasını qoymuş, sonrakı illərdə "İdeal və insanlıq", "Aldanmış ulduzlar", "Nüşabə", "Ana" kimi pyeslər yaratmışdır. Onun ədəbi yaradıcılığının mühüm bir hissəsini müxtəlif yaşlı uşaqlar və gənclərə həsr edilmiş əsərlər təşkil edir. Az uşaq tapılar ki, "Quzu", "Keçi", "Yetim cüce" və sairə kimi parçaları əzbər bilməsin.

Uşaq ədəbiyyatı kimi çətin bir sahədə uzun müddət səmərəli fəaliyyət göstərməsi, gələcək nəsillərə zəngin irs qoyub getməsi, A.Şaiqi Azərbaycan ədəbiyyatı, ictimai-bədii fikri və mədəniyyəti tarixində yaşadacaq əsas amillərdəndir.

1907-ci ildə şairin ilk dərs kitabı "Uşaq çeşməyi" və 1908-ci ildə şerikli yazdığı "İkinci il" adlı kitabı çap olunur. O, 1910-cu ildə məktəbdə kitabxana təşkil etmək təşəbbüsünü irəli sürür və 1913-cü ildə kitabxana açmağa müvəffəq olur.

A.Şaiq 1920-ci ildə Azərbaycan məktəblərində müəllimlər hazırlamaq üçün açılan birillik müəllim kurslarında müəllimlik etmişdir. 1931-ci ildən institutda müəllimlik etməsilə yanaşı, pedaqoji şüaranın katibi vəzifələrində çalışmışdır.

Xəstəliyi ilə ədaqədar olaraq, müəllimlik sənətindən uzaqlaşan A.Şaiq 1934-cü ildə Azərənşərdə uşaq ədəbiyyatı şö'bəsində redaktor, sonralar isə M.Qorki adına Gənc Tamaşaçılar Teatrında bədii-pedaqoji hissə müdiri vəzifələrində işləmişdir.

Onun bir-birinin aradınca yazdığı "Xasay" /1937/, "Eloğlu" /1939/, "Vətən" /1941/ pyesləri gənclər teatrında səhnəyə qoyulmuşdur. 1936, 1948 və 1955-ci illərdə Azərənşər tərəfindən A.Şaiqin "Seçilmiş əsərlər"i çap olunmuşdur.

Bu il Azərbaycan xalqının bədii, pedaqoji və fəlsəfi fikrinin görkəmli nümayəndəsi Abdulla Şaiqin anadan olmasının 120 ili tamam olur. A.Şaiq sənəti və onun bədii yaradıcılığı xalqımızın mə'nəvi sərəvəti olduğu üçün 120 illik yubileyi münasibətilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev xüsusi fərman imzalamışdır.

A.Şaiqin çoxsahəli zəngin irsi oxucuların hərtərəfli tərbiyə olunmasında ən yaxşı vasitələrdən biridir. Şairin geniş yaradıcılığının öyrənilməsi nəinki keçmiş ədəbi irsin öyrənilməsi kimi dərk edilməli, eyni zamanda, bu günün elmi-dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rola malik olunması kimi qəbul edilməlidir.

XƏYALƏ ƏHMƏDOVA
ADMİU-nun I kurs tələbəsi

UŞAQLARIN ŞAİRİ - ABDULLA ŞAİQ

Hələ kiçik yaşlarımda onu "Məktub yetişmədi", "Köç", "Sultan Səncər və qarı" hekayələrinin müəllifi kimi tanıyırdım. O, bütün Azərbaycan uşaqlarının, o cümlədən mənim ən çox sevdiyim, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şair, dramaturq, nasir və pedaqoq kimi tanınan, uşaq ədəbiyyatının nümayəndələri arasında şərəfli yer tutan Abdulla Şaiqdir.

Bizim hərəmizin qəlbində özünəməxsus bir Şaiq guşəsi var. Həmişə tərəvətli, həmişə füsunkar bir guşə. Bəlkə də bu guşənin təməli

**"Ay pipiyi qan xoruz,
Gözləri mərəcan xoruz!"**

və yaxud da

**"Ala-bula boz keçim,
Ay qoşa buynuz keçim!"**

misralarını söylədiyimiz vaxt qoyulmuşdur. Bu şe'rlər neçə illər bundan əvvəl yazılsa da, öz məlahətini itirməmişdir, köhnəlməmişdir. Bu

şe'rlər bağça yaşlı balaların şirin dilindən, duzlu dodaqlarından süzlüb gələndə elə bilirsən ki, onların Şaiq babası bu gün də yaşayır və həmin şe'rlərini də körpələrin səhərciyində oxunmaq üçün dünən yazmışdır...

İste'dadlı müəllim, şair və dramaturq - A.Şaiq uşaq şe'rləri yazmaq-la yanaşı, Nizami mövzusunda da müraciət etmiş və müvəffəqiyyət qazanmışdır. Onun bu mövzuda əsərlər yazması heç də təsadüfi deyil. O, Nizami yaradıcılığının məftunu, pərəstişkarı idi. Dünyanın ədəbiyyat və söz xəzinəsini zənginləşdirən bu dahi sənətkarın fəlsəfi ideyaları, vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq mövzuları onu özünə cəlb edirdi. A.Şaiq hələ müharibə illərində dahi sənətkarın 800 illik yubileyi münasibətilə Nizami mövzusunda əsərlər yazmaq fikrinə düşdü. Müharibə qurtarıqdan sonra, 1946-1947-ci illərdə "Nüşabə" (poema və dram), "Fitnə", "Sültan Səncər və qarı", "Zalım padşah və əkinçi" əsərlərini yazdı. Müasirliyi, sənətkarlığı ilə "Nüşabə" diqqəti daha çox cəlb edir.

Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə" poemasının bə'zi motivləri əsasında yazılmış "Nüşabə" mənzum dramında mərdlik, xarici işğalçılara qarşı istiqlalçılıq uğrunda mübarizədə xalqın birliyi, vəhdəti tərənnüm edilir. Nüşabə öz hünəri, ağılı, qeyrəti ilə başqa xanlara nümunə olur.

"Aslanın erkəyi, dişisi olmaz" deyən bu qadın "Dünyalar diz çöksün qarşımda görək" xəyalına düşən İsgəndərlə qarşılaşma səhnəsində ağıllı və müdrik görünür. Zalım fətehi istər-istəməz öz məğlubiyyətini e'tiraf edir.

"Nüşabə" pyesi vətənpərvərlik, sülhü müdafiə ideyası daşıyır. Görkəmli rejissorumuz A.İsgəndərov onu "xalqımızın keçmişindən yazılmış böyük bir qəhrəmanlıq dastanı" adlandırır.

Əsər yazılıb qurtarıqdan sonra M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram teatrında Ə.Şərifov tərəfindən tamaşaya qoyuldu. Respublikanın xalq artisti Ə.Ələkbərov (İsgəndər), M.Davudova, F.Qədri (Nüşabə) S.Ruhulla (pəhləvan Uluc), Ə.Qurbanov (Ərəstu) yaratdıqları inandırıcı xarakterlər vasitəsilə tamaşanın ideyasını aydın ifadə edirdilər.

A.Şaiq 1947-ci ildə N.Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poemadakı "Bəhram və Fitnə" hissəsi üzrə "Fitnə" pyesini yazır. Pyesdə Fitnə

ağıllı, tədbirli, rəhmdil, xeyirxah, cəsarətli, namuslu bir qızıdır. O, Bəhramın dövlət işlərində təcrübəsiz olduğunu bilir. Odur ki, onu mə'nasız əyləncələrdən çəkəndirməyə çalışır. Bəhram isə yaltaq saray vəzirinin sözü ilə bə'zən öz düz yolundan dönür. Həqiqəti söyləyərkən Fitnəni müdafiə etdiyi üçün Bəxtiyarı saraydan qovur. Fitnə ona vərdişin ən böyük qüvvət olduğunu dedikdə, o, hirsələnir və Fitnənin ölümünə fərman verir.

"Fitnə" pyesini tamaşaya rejissor Kərim Həsənov hazırlamışdır. O, əsərin qayəsini, müəllifin məqsədini mə'nalı mizanlarla Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrının səhnəsində canlandırmışdır. Bəhram rolunu A.D.Qurbanov, Fitnə rolunu isə S.Məcidova ifa edirdilər.

A.Şaiqin başqa əsərləri də Azərbaycan teatrında öz yerini tapmışdır: "Gözəl bahar", "Çoban", "İntiqamçı xoruz", "Xasay", "Eloğlu", "Vətən", "Qaraca qız", "Bir saatlıq xəlifə" və s. pyesləri uşaq teatrimizin sütunları olmuşdur.

Mən inanıram ki, A.Şaiq heç bir zaman - əsrlər ötsə də, illər keçsə də unudulmayacaq. Çünki o, bizim yaddaşımızda kiçik yaşlarımızdan həkk olunur. Uşaq yaddaşı isə güclü olduğundan, həkk olunan hər bir şey əbədi olaraq qalır, heç vaxt silinmir.

EMİL ABDULLAYEV
ADMİU-nun I kurs tələbəsi

UŞAQ ƏDƏBİYYATIMIZIN İNCİLƏRİ

XX əsr Azərbaycan mədəniyyəti tarixində görkəmli yer tutan Abdulla Şaiq Talibzadə xalq müəllimi, şair, nasir, dramaturq və tərcüməçi kimi şöhrət qazanmışdır. Uşaq ədəbiyyatı tarixində öz misilsiz xidmətləri ilə adını əbədləşdirmiş yazıçının əsərləri tərəvətini həmişə saxlayır. Onun 1906-10-cu illərdə yazdığı lirik şe'rlər uşaq ədəbiyyatının ən gözəl nümunələri sayılır. Abdulla Şaiq 1910-13-cü illərdə epik janrda yazdığı "Yaxşı arxa", "Tıq-tıq xanım", "Tülkü həccə gedir", "Şələquyruq", "Murad" (1913) və s. maraqlı mənzum nağıl və hekayələri ilə uşaqları sevindirir. O, mənzum nağıllarla bərabər geniş

əhatəli poemalar da yazır: “Əhdəm” (1908), “İki familiyanın məhvi” (1910), “Qoçpolad” (1908), “Zəhmət və ziynət” (1944).

Azərbaycan uşaq dramaturgiyasının yaradılması Abdulla Şaiqin adı ilə bağlıdır. 1911-ci ildə yazdığı “Gözəl bahar” təmsil ryesi bu sahədə ilk təşəbbüs idi. Bundan sonra o, “Danışan kukla”, “Ürək tikmək”, yaxud “Qurban bayramı”, “İntiqamçı xoruz”, “Çoban”, “Bir saatlıq xəlifə”, “Xasay”, “El oğlu”, “Vətən” pyeslərini, klassik yazıçılarımızın ədəbi irsindən aldığı mövzular əsasında isə “Nüşabə”, “Fitnə”, “Aldanmış ulduzlar” və “Qaraca qız” kimi səhnə əsərləri yaratmışdır.

1905-ci il inqilabından sonrakı illərdə Şaiq uşaq ədəbiyyatının yaradılması ilə müntəzəm məşğul olur. Onun 1906-1908-ci illərdə nəşr olunan “Xoruz”, “Keçi”, “Uşaq və dovşan”, “Yetim cüce”, “Yeni köməkçi”, “Səhər”, “Təpəl Kərim”, “Dovşan”, “Lay-lay”, “Çoban mahınısı”, “Payız nəğməsi”, “Bir quş”, “Quzu”, “Payız” və s. şe’rləri uşaqların tərbiyəsində böyük rol oynayırdı. Uşaqlarda incə zövq, gözəl fikir və duyğular tərbiyə etmək, Abdulla Şaiqi əlinə qələm alıb yazmağa başladığı gündən düşündürürdü. O, öz əsərlərində uşaq təbiətinin zəruri tələbindən doğan əyanilik prinsipinə, canlılıq, obrazlılıq, konkretlik, inandırıcılıq xüsusiyyətlərinə ciddi əməl edirdi.

Abdulla Şaiq yeni nəsillərə uşaq şe’rləri ilə dil açmağı, göz açmağı, həyatı, təbiəti, mühiti, insanları görməyi, tanımağı, sevməyi öyrətdirdi...

Onun sovet dövründə yazdığı uşaq şe’rlərində də vətənə sədaqət, əməyin qüdrəti tərənnüm olunur.

Zəhməti sevmək, xeyirxah işlərə, nəcib əməllərə adət etmək Abdulla Şaiqin bir sıra uşaq şe’rlərində göstərilir. Böyük Vətən müharibəsi dövründə də uşaqlar üçün müxtəlif məzmunlu şe’rlər yazıb yarıdan Abdulla Şaiqin poeziyasının əsas ruhunu vətənpərvərlik, vətənə məhəbbət hissi təşkil edirdi. “Ana yurdum”, “Vətən nəğməsi”, “Bahar”, “Tonqal”, “Övlad qayğısı”, “Vətən”, “Bahar bayramı”, “Sən güləndə”, “Zəfər nəğməsi” və başqa şe’rlər Vətəni müdafiə etməyə çağırır və qələbə gününün gələcəyinə dərin inam oyadırdı. A.Şaiq əsərləri bu gün - xalqımızın torpaqlarının azadlığı uğrunda mübarizə apardığı bir vaxtda da əsl vətənpərvərlik nümunəsi və milli ruh tərənnüm etməkdədir.

FOLKLOR VƏ ƏN’ƏNƏYƏ BAĞLI YAZIÇI

Abdulla Şaiqin ədəbi yaradıcılığı çoxcəhətlidir. O, uşaq ədəbiyyatımızın banilərindəndir. Realist və romantik ədəbiyyatın görkəmli nümayəndəsidir. O, ədəbi fəaliyyəti boyu iki müxtəlif yolla irəliləmişdir. Yazıçının ədəbi irsi bu yollardan birini digərinə qarşı qoymağa, yaxud onlardan birinə laqeyd qalmağa həmişə müqavimət göstərmişdir.

Onun yaradıcılığında hər iki yolu - realizm və romantizmi görəb seçmək yazıçının yaradıcılığına daha artıq yaxınlaşmaq deməkdir.

Öz çoxcəhətli fəaliyyəti, misilsiz xidmətləri ilə dərin ümumxalq məhəbbəti qazanmış A.Şaiqin zəngin irsində uşaqlar və gənclər üçün yazılmış əsərləri olduqca mühüm yerlərdən birini tutur.

Azərbaycanda əsl uşaq ədəbiyyatının yaranması və təşəkkülü daha çox bu sənətkarın adı ilə bağlıdır. A.Şaiqi öz dostlarından, müasirlərindən fərqləndirən başlıca cəhət fəaliyyətə başladığı gündən ömrünün sonunadək bu sahə ilə hamıdan artıq və hamıdan ardıcıl məşğul olmasıdır. Təsadüfi deyil ki, bu da ona “Uşaq ədəbiyyatının klassik yaradıcısı” /M.İbrahimov/ “Azərbaycanda yeni uşaq ədəbiyyatının banisi” /M.Rzaquluzadə/ kimi şərəfli ad qazandırmışdır.

A.Şaiqin yaradıcılığında uşaq ədəbiyyatına doğru ciddi dönüş 1910-cu ildə başlanır. Belə ki, o, lirik şe’rlərlə yanaşı nisbətən iri həcmli əsərlər yazmağa keçərək, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatını “Tıqtıq xanım”, “Yaxşı arxa”, “Tülkü həccə gedir”, “Gözəl bahar” kimi pyes və nağıllarla zənginləşdirir.

A.Şaiq xalq yaradıcılığına dərinləndən bələd bir sənətkar idi. O, folkloru, şifahi xalq yaradıcılığını da diqqətlə öyrənirdi. Ədib xatirələrində deyir ki: “Folklor mənə xalq dilini, xalq zövqünü, xalq adət və ən’ənələrini öyrətdi, xalqı və vətəni daha dərinləndən sevdirdi”. Bu həqiqətdir - sözdə deyil, işdə özünü doğruldan müəllifin ədəbi-pedaqoji yaradıcılığında, hətta uşaqlar üçün yazdığı ən kiçik əsərlərində

bele özünü göstərən parlaq, canlı bir həqiqətdir.

A.Şaiq bir-birindən maraqlı kompozisiyası olan mənzum hekayə - nağıllarının mövzusunun qismən heyvanlar aləmindən almışdır. A.Şaiqın 1910-cu ildə yazdığı "Tıq-tıq xanım" hekayəsi "Dozanqurdu Dür xatun və siçan Solub bəy" adlı nağıl əsasında qurulmuşdur.

"Qulaq verin mən sizə söyləyim bir hekayət" - deyən müəllif əsəri cəlbədicə tərzdə başlayaraq, ilk misradan uşaqların qəlbini ələ alıb diqqətlərini cəmləşdirə bilir. Yalqızlıqdan şikayətlənən Dozanqurdunun başına gələn sərgüzəşti - həm gülməli, həm də kədərli əhvalatı nəql edir. Budur, ayağına "fındıq qabığından" başmaq geyən, başına "soğan qabığından" çadra örtən, bəzənib-düzənərək gəzməyə çıxan Tıq-tıq xanım özünə ər-yoldaş axtarır.

"Xanımlığı" ilə qürrələnən lovğa, iddialı, yaraşıqsız həşarat olan Tıq-tıq nə zəhmətkeş çobanı, nə də görüşüb-danışdığı hiyləgər Tülkünü bəyənir. O, axırda Siçan bəylə kəsdiyi şərt əsasında dostluq etməyə razılaşır. Siçan xan evindən yemək gətirməyə gedir. Tıq-tıq xanım isə darıxıb yuvadan çıxır və əyilib su içmək istərkən çuxura düşür. Özünü vaxtında köməyə çatdıran Siçanın "Əlini mənə bəsdərəciksən" - deyər dönmə-dönmə etdiyi təklifi lovğa xanım əbəs yerə küsərək qəbul etmir. Bundan təngə gəlmiş Siçan bəy onu atdığı daşla suya batırır və xan evinə kefə yollanır. Xalq məsəlidir: "Dozanqurdunu qoydular xalının üstünə, sürüşüb düşdü yerə". Deməli yaxşılıq qanmadı. Atalar sözüdür: "Boş başda qürur çox olar", "Acıqlı başda ağıl olmaz". Bu sözlər Tıq-tıq kimi başıboş xanımları, qürurlu, axmaq və meşşan təbiətli adamları nə qədər sərrast, düzgün səciyyələndirir.

Belinski demişdir: "...uşaqlar üçün yazılan o əsərlər yaxşıdır ki, onlar böyükləri də yalnız uşaqlar üçün yazılmış bir əsər kimi deyil, hamı üçün yazılmış ədəbi bir əsər kimi maraqlandıra bilsin".

Bu baxımdan A.Şaiq tərəfindən 1910-cu ildə yazılmış "Gözəl bahar" Azərbaycan dramaturgiyası tarixində uşaqlara məxsus ilk maraqlı səhnə əsəri kimi diqqəti cəlb edir.

Füzulinin "Söhbətül-əsmər" poeması, Sabirin "Ağacların bəhisi" şe'ri səpkisində, alleqorik formada olan "Gözəl bahar" belə gözəl xüsusiyyətə malikdir. Pyesdə iştirak edən əsas surətlər ilin fəsilləri, təbiət qüvvələridir. Qış, Bahar, Günəş, Yer, Su, Yel aydın və bədii dil

ilə danışaraq özlərini mə'nalı şəkildə səciyyələndirir.

A.Şaiq bədii yaradıcılığında çox müəllimliyi ilə fəxr edirdi. Buna görə də onun bütün əsərlərində tərbiyəvi xətt güclüdür. Bu əsərlər uşaq və gənclərin tərbiyəsində, onların vətənin layiqli övladları kimi böyüməsində neçə-neçə nəsillərə örnək olmuşdur. Ona görə də A.Şaiq yaradıcılığı özünə daimi və əbədi yaşamaq hüququ qazandırmışdır.

AYGÜN İSMAYILOVA
ADMIU-nun I kurs tələbəsi

YAD ET MƏNİ, ŞAIRANƏ YAD ET!

Yad et məni, şairanə yad et... - bu sözlər həmişəyaşar və əbədidir. Onun müəllifi olan unudulmaz sənətkarımız Abdulla Şaiq Azərbaycan ədəbiyyatına açılmamış bir cığır salmışdır. O, xalqımız tərəfindən XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassik yaradıcılarından biri kimi anılır. Təsadüfi deyil ki, onun adı ədəbi-ictimai fikrimizin öndərləri C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, N.Nərimanov, H.Cavid kimi parlaq simalarla bir sırada çəkilir. Şairin qələminin ilk müjdəsi olan "Atalara aid" məqaləsi 1906-cı ildə "Həyat" qəzetində dərc olunmuşdur. Bu məqaləsi ilə ədib dövrünün ziyalı müasirlərini dərinləndirən tərbiyə məsələsinə toxunmuş və onun köklərini ailədə axtarmağa çalışmışdır. O, bu məsələnin üzərində səthi deyil, ətraflı düşünmüş, gənclərin mədəni tərbiyəsindəki qüsurları xalqın gələcəyi, mədəni inkişafı ilə əlaqələndirmiş, konkret tarixi dövrlə, ictimai mühitin tələbləri ilə bağlamışdır.

Yaradıcılıq yoluna qədəm qoyan dahi korifeyimiz ədəbiyyat aləmində istə'dadlı yazıçı, incə yumora malik şair, bir sıra pyeslərin, min bir kinayə ilə yazdığı alleqorik əsərlərin müəllifi kimi tanınmışdır. Onun hər birimizə mə'lum olan "Məktub yetişmədi", "Köç" hekayələri, "Araz" romanı, "Ədhəm", "İki familiyanın məhvi" poemaları, "Kimdir haqlı?", "İdeal və insanlıq" pyesləri, uşaqlara həsr etdiyi "Xoruz", "Keçi", "Yetim cüce", "Çoban mahnısı" və s. kimi dillər əzbəri olan əsərləri hazırda da oxucu rəğbəti qazanmaqdadır. Bütün

bunlardan əlavə A.Şaiq tərcüməçi kimi də fəaliyyət göstərmişdir. Belə ki, o, Firdovsi, Rumi, Defo, Şekspir, Puşkin, Nekrasov kimi klassiklərin əsərlərini dilimizə tərcümə etmişdir.

A.Şaiqın Azərbaycan uşaq və gənclər ədəbiyyatının inkişafında əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Uşaq psixologiyasına mükəmməl bələd olan müəllim, məşhur "Şaiq məktəbi"nin yaradıcısı qələmə aldığı şe'rlərlə gənc nəslin tərbiyəsində böyük rol oynamışdır. Onun ədəbi irsini sevdirən isə dilinin şirinliyi, axıcılığı, əsərlərindəki həyatı motivlər və yüksək bədii obrazlılıqdır. "Aslan, Qurd və Tülkü" təmsilində toxunulan mövzu həmişə müasirdir. Şair Aslan obrazı vasitəsilə artıq tamahı, acgözlüyü kəskin satira atəşinə tutmuşdur. Bu alleqorik əsərdə özündən razılıq, hər şeyi təkbəşinə mənimsəmə hissi əsas tənqid obyektidir. Şair rəssam dəqiqliyi ilə təsvir etdiyi Aslan obrazında həyatda şahidi olduğu mənfi keyfiyyətləri, eqoizm, tamahkarlıq kimi mənfi cəhətləri birləşdirir. Təsvir etdiyi bu epizodik hadisə ilə sənətkar təkcə uşaqların deyil, böyüklərin də gülüşünə səbəb olmuşdur. İnsan xarakterindəki bu eybəcərliyə qarşı oxucuda gülüş doğurmaqla bu qüsurları islah etməyə çalışmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, A.Şaiqın şe'r tabloları gözümüz önündə canlı səhnələr yaratmış, indi də məktəbliləri sevindirən, onlarda canlı təbiətə qarşı məhəbbəti qüvvətləndirən tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan əsərlərdir. O əsərlər ki, sənət dünyasında layiqli əbədilik qazanmış və heç zaman unudulmayacaq.

NİGAR ƏLİYEVƏ

ADMİU-nun I kurs tələbəsi

"İKİ MÜZTƏRİB, YAXUD ƏZAB VƏ VİCDAN" ROMANI HAQQINDA

Abdulla Şaiq gözəl yazıçı, yüksək səviyyəli insan olaraq ədəbiyyat tariximizdə silinməz izlər qoyan nadir şəxslərdən biridir. Bütün uşaqlar, gənclər, bir sözlə hamı indi də onun əsərlərini maraqla oxuyurlar. Ona görə ki, Şaiqın həyatı həmişə çıraq kimi xalq üçün yanmışdır. Onun əsərlərindəki əsl sənətkar səmimiyyəti xeyirxah bir qüvvəyə malik olmaqda hamını heyran qoymuşdur.

Azərbaycanın ədəbi-ictimai həyatında fəal iştirak etmiş A.Şaiq realni məktəbdə, gimnaziyada dərs vermişdir. Şaiqın istər yaradıcılıq, istərsə pedaqoji fəaldliyyəti həmişə çox dərin ictimai məzmununa malik olmuşdur. Onun ünvanına nə qədər xoş sözlər deyilsə, yenə də azdır. Mədəniyyət tariximizdə unudulmaz maarif xadimi, müəllim, yazıçı, böyük romantik, uşaqların və gənclərin sevimlisi və sair bu kimi adların hamısı bir insana - Abdulla Şaiqə məxsusdur.

Onun yaradıcılığında romantizmin xüsusi yeri vardır. Burada insan və təbiət, ideal və insanlıq kimi ümümbəşəri problemlərə mühüm yer verilir. Şaiqın romantik baxımdan yaradıcılığına yaxın olduqca, onun bədii imkanlarının zəngin olduğu aşkara çıxır. O, romantizm sənətinə dərin bələd olan bir sənətkardır. A.Şaiq yaradıcılığında romantizm müxtəlif çalarlıdır. Bu çalarları dərinləndirən mənimsəmək üçün onların hərəsinin üstündə ayrı-ayrılıqda dayanmaq lazımdır.

A.Şaiqın ilk romantik düşüncələri - ürək ağrısı, həsrət yanğısı ətrafında olmuşdur. Qəlb aləmi ona əzəldən tanış olan bir aləmdir. O, qəlb aləmində özünə daima yeni bir guşə axtarmışdır. Bu guşə öz hissləri, forma və məzmunu baxımından özünə məxsus və təkrar olunmazdır.

Şaiqın "İki müztərib, yaxud əzab və vicdan" romanı öz məzmunu, təhlili baxımından fərqlənən romantik əsərdir. Roman məktublar şəklində yazılmışdır. Əsərdə iki qızla iki oğlanın sərgüzəştləri məktub şəklində təsvir olunur. Ancaq bu dörd personajın içərisində ən fəalları Sitarə və Cavaddır.

Məktublarda səyahət ayrılığı, səyahət qəribliyindən danışılır. Bu əsəri mövzu baxımından fərqləndirən cəhət də məhz səyahətdir. Romanda iştirak edən personajların hamısı səyahətdədirlər. Bəs, görəsən, bu səyahətlərin məqsədi nədir? Bu qəhrəmanlar kimi, yaxud nəyi axtarırlar? Sonda mə'lum olur ki, qəhrəmanları bir yerdən başqa yerə daima qovan "məchul qüvvə"dir. İş orasındadır ki, bu romantik qəhrəmanlar öz təbiətlərinə görə xoşbəxtlik axtaranlardır. Onların gündəlik fəaliyyətləri xoşbəxtlik arzusu ilə əlaqədardır. Əsərin romantik üslubda olması heç də təsadüfi deyildir. A.Şaiq bilərək məhz bu yola qədəm qoyub. Yazıcının qəlb aləmini geniş şəkildə şərh edən "İki müztərib, yaxud əzab və vicdan" romanı, bu janrın məktublar şəklində yaranmış nadir incilərindəndir.

A.ŞAIQIN “MOLLA NƏSRƏDDİN” VƏ “FÜYUZAT”A MÜNASİBƏTİNƏ DAİR

Azərbaycanın görkəmli şairi, uşaqların və böyüklərin sevimli olan Talıbzadə Abdulla Şaiq Mustafa oğlu 1881-ci ildə Tiflisdə ruhani ailəsində anadan olmuşdur. Balaca Abdulla ilk təhsilini atasının müəllimlik etdiyi 6 sinifli Tiflis məktəbində almışdır. Burada 4 il oxumuş, rus və fars dillərini öyrənmişdir. 1894-cü ildə ailəsi ilə birlikdə İrana gedən A.Şaiq təhsilini orada davam etdirmişdir. Burada onun Mirzə Yusif adlı bir müəllimi olmuşdur. Bu müəllimin tə'siri və məsləhətləri altında gənc Şaiq Kırılovun “Çalğıcılar” təmsilini rus dilindən fars dilinə tərcümə etmiş və sonradan həmin əsərin azərbaycancasını da yazmışdır.

1900-cü ildə A.Şaiq Tiflisə qayıdır, bir müddətdən sonra Bakıya köçür. Burada 6 sinifli məktəblərin birində müəllimlik etməyə başlayır. Uzun illər boyu ali və orta məktəblərdə ədəbiyyat müəllimi işləyir. O, bir çox dərslərin müəllifidir. “Uşaq gözlüyü”, “Gülzar”, “Türk çələngi”, “Müntəxabat” kimi dərs vəsaitləri uşaqların milli ruhda böyüməsinə, onların gələcəkdə elini-obasını sevən bir vətənpərvər kimi inkişafına kömək edir.

Peşəkar müəllim, fəal maarif xadimi, zəmanəsinin görkəmli ziyalılarından olan Abdulla Şaiqin 120 illiyini qeyd edərkən, həyat və yaradıcılığından söhbət açarkən onun “Molla Nəsrəddin” və “Füyuzat” jurnallarındaki fəaliyyəti məsələsi üzərində ayrıca dayanmağa ehtiyac hiss edirik.

Çünki XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatını “Molla Nəsrəddin”siz və habelə “Füyuzat”sız təsəvvür etmək mümkün deyil.

Öz ürək sözlərini, xalqına olan böyük sevgisini A.Şaiq məhz bu mətbuat orqanlarının səhifələrində açıqlamışdır. “Molla Nəsrəddin”ə

olan ehtiramını ədib “Xatirələrim” kitabında böyük bir səmimiyyətlə əks etdirərək yazmışdır ki, “birinci gündən başlayaraq, yüzlərlə azərbaycanlılardan biri tək mən də bu məcmuənin oxucusu oldum... Mətbuatımızın və ədəbiyyatımızın inkişafında misilsiz bir rol oynayan bu məcmuənin ilk nömrəsindən aldığım tə'siri heç bir qəzet və jurnaldan almamışam...”

Doğrudan da, “Molla Nəsrəddin” jurnalı mətbuat və ədəbiyyata münasibətin elə fəal dövründə meydana gəlmişdir ki, buna qarşı biganə qalmaq qeyri-mümkün idi. A.Şaiq bu barədə belə yazmışdır: “...hər nömrəsini oxuduqda qəlbim böyük iftixar hissi ilə döyünür və ona bir xilaskar kimi baxırdım. Satirik şe'r, ya felyeton yazmağa istə'dadım olmadığına baxmayaraq “Molla Nəsrəddin”ə “Keçəl” və başqa imzalarla üç-dörd kiçik felyeton yazıb göndərmişdim”.

Ədib realizmə mənsubiyyətini, xalqına, doğma diyarına olan sevgisini, ədəbi irs və folklorla sıx əlaqəsini “Molla Nəsrəddin”də olduğu kimi “Füyuzat” səhifələrində də bildirmişdi. Abdulla Şaiq “Füyuzat” və füyuzatçılıqdan ayıran və birləşdirən bir çox cəhətlər vardır.

Lakin A.Şaiq yaradıcılığını sonralar başqa bir şəkildə davam etdirir. Mirzə İbrahimovun sözlərilə desək, “XX əsrin əvvəlində A.Şaiq bir tərəfdən “Füyuzat”ın bə'zi tə'sirinə qapılırsa da, digər tərəfdən demokratik, bəşəri ideyalar onu “Molla Nəsrəddin” cərəyanına çəkir. O, bu iki bir-birinə tamamilə zidd cərəyan arasında təzadlı və həyəcanlı hallar keçirir”. On ildən artıq davam edən bu “təzadlı və həyəcanlı halların” inkişaf istiqaməti elə idi ki, “qəmərza” və “müzlüm gecələr”də, cəmiyyəti dərin faciə, dəhşətli irtica bürüdüüyü zamanlarda da nikbinlik, mübarizə həvəsi və qələbə ümidi A.Şaiqi büsbütün tərk etməmiş, mə'nəvi aləmində üstünlük təşkil edən müsbət və işıqlı keyfiyyətləri onu irəli aparmış, bu günədək üzü ağ - alnı açıq gətirib çıxarmışdır.

ABDULLA ŞAIQ VƏ TEATR

Abdulla Şaiq Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öz yaradıcılığı ilə silinməz iz buraxan görkəmli söz ustadlarımızdandır. Ədib dramaturgiya yaradıcılığına xeyli gec başlamışdır. Səhnə əsəri üzərində işləməyə başlayarkən, o artıq bir şair, nasir, mütərcim kimi məşhur idi. Doğrudur, A.Şaiq hələ 1910-cu ildən kiçik həcmli pyeslər yazmağa başlamışdır, lakin ədibin dramaturqluq fəaliyyəti əsasən “Xasay” peysi ilə başlanır. 1937-ci ilin sentyabr ayının 25-də bu pyes tamaşaçılara göstərildi. Əsərdə müəllimi əsas bir sima kimi qələmə alan A.Şaiq göstərmişdir ki, uşaq məhz ailədəki və məktəbdəki gündəlik tərbiyə nəticəsində layiqli insan kimi böyüyür və inkişaf edir. Əsər tamaşaya hazırlanarkən müəllif hər dəfə məşqlərdə iştirak edir, aktyor, rejissor işinin səlistliyinə fikir verirdi. Məhz bu əlbir işin nəticəsi olaraq yaxşı bir tamaşa hasil olmuşdur. Teatrın kollektivi əsərin ideya və məqsədini, buradakı aydın və həyati həqiqəti düzgün şərh edə bilmişdir.

Görkəmli ədib A.Şaiq 1939-cu ildə “El oğlu” pyesini tamamlayır. Əsər insanı həyata, mübarizəyə, yaşamağa, qələbəyə çağıran romantik motivlərlə zəngin idi. Odur ki, xalq ədəbiyyatı və nağılları əsasında yazılsa da əsər siyasi-ictimai xarakter daşıyırdı.

Əsər birinci dəfə M.Haşimov, ikinci dəfə isə yenidən 1955-ci ildə Y.Rəfil tərəfindən tamaşaya qoyuldu. İlk quruluşa nisbətən ikinci quruluşdakı Ana vətən obrazı daha maraqlı idi. Respublikanın əməkdar aktrisası Firəngiz Şərifova ana vətən rolunun ilk ifaçısı aktrisa K.Həsənovadan fərqi olaraq obrazı daha düzgün traktovka etmişdir. Tamaşada aktyorlar demək olar ki, diqqətlə işləmiş, maraqlı obrazlar yaratmışdır. Aktyorların gözəl işinin nəticəsi olaraq “El oğlu” pyesi tamaşaçılar tərəfindən məhəbbətlə qarşılandı.

1941-ci ilin dekabr ayında müəllif “Vətən” pyesini yazmış, 1942-

ci il oktyabrın 6-da isə əsər tamaşaya qoyulmuşdur. Simvolik ruhda yazılmış bu pyesdə vətən, xalq sevgisi, qəhrəmanlıq, məhəbbət hissləri əsərdəki bütün hadisələrin əsasını təşkil edirdi. Bu ideya tamaşada daha tam doğruluğu ilə əks olunmuşdur. Əsərdəki hadisələrin əfsanəvi obrazlar şəklində verilməsinə baxmayaraq quruluşçu rejissor M.Haşimov tamaşaya müasir ruh aşılamaq bilmişdir. “Vətən” tamaşası teatrın ən yaxşı və əhəmiyyətli tamaşalarından idi. Hadisələr yığcam olan yerdə tamaşa doğrudan da həyəcanlandırıcı idi. Odur ki, “Vətən” gənclər teatrının inkişafına kömək edən qiymətli bir əsər kimi uzun zaman onun səhnəsində yaşadı.

“Vətən” pyesindən sonra teatr 1943-cü ildə A.Şaiqin “Ana” pyesini tamaşaya qoydu. “Ana” əsəri siyasi-ictimai xarakter daşıyan qəhrəmanlıq draması idi. Hətta hər iki tamaşanın ideya məzmunu arasında eynilik var idi. Fərq yalnız ondan ibarət idi ki, “Ana”da hadisələr iki istiqamətdə - nağıl və həqiqət səpgisində inkişaf edərək, getdikcə bir-birindən ayrılır və bizim günlərə qədər gəlib çatırdı. Obrazların dərinədən açılması, psixoloji aydınlıq, hadisələrin yığcam və həyəcanlı olması tamaşanı daha maraqlı və mə’nalı etmişdir.

1947-ci il ildə vətənimizdə N.Gəncəvinin 800 illik yubileyi münasibətilə teatr qocaman yazıçı A.Şaiqin “Fitnə” pyesini tamaşaya qoydu. Əsər rejissor Kərim Həsənov tərəfindən uğurla tamaşaya qoyulmuşdur. Baxış tamaşası zamanı aktrisa F.Şərifova Fitnə rolunda bacarıqla çıxış edərək teatr ictimaiyyəti tərəfindən yüksək qiymət aldı.

Şaiq növbəti pyesi olan “Qaraca qız” əsərində yaxşılığın itməməsini, zəhmətin böyük nə’mət olduğunu, insanın zəhmətilə yüksəldiyini təbliğ etmişdir.

O, “Qaraca qız” pyesindən sonra - 1959-cu ildə “Bir saat xəlifəlik” adlı pyesini yazdı. Şaiq bu əsərdə canlı obrazlar yaratmış, maraqlı dramatik süjet vasitəsilə tənbellik və rüşvətxorluğu ifşa etmişdir.

Qocaman müəllim və yazıçı A.Şaiqin tərbiyəçi-dramaturq kimi Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar teatrına gəlişi teatr kollektivinin irəliyə doğru inkişaf yolunu tə’yin etdi. Bütün əsərlərində vətənə, onun mərd insanlarına, gözəl və münis təbiətinə böyük və səmimi bir məhəbbət hissi təbliğ və təlqin edən A.Şaiq təbiətən həssas qəlbə malik humanist bir yazıçı idi.

Azərbaycan mədəniyyəti və ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan müəllim, şair, yazıçı və dramaturq mərhum Abdulla Şaiqin adı Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar teatrı tarixində şərəfli bir yer tutur. A.Şaiqin pyesləri gənclər teatrının yalnız ümumi yaradıcılıq inkişafına deyil, həm də indi respublikamızda bacarıqlı sənətkar kimi tanınan bir çox artistlərin də yetişməsinə kömək etmişdir. Abdulla Şaiqin estetik və ədəbi irsi bir çox cəhətdən bu gün də öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

FİDAN ƏLİYEVA
ADMİU-nun I kurs tələbəsi

A.ŞAIQ VƏ GƏNC TAMAŞAÇILAR TEATRI

Xalqımızın sevimli yazıçısı Abdulla Şaiq XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin görkəmli xadimlərindən biridir. Onun yaradıcılığı çox geniş olmuşdur. Ümumiyyətlə, Abdulla Şaiq ədəbiyyatın bütün janrlarında və növlərində əsərlər yazmışdır. Onun şe'ri, nəsr və dramaturgiyasında bir neçə nəslin sevə-sevə oxuduğu nümunələr çoxdur. Kamran Məmmədov onun çoxyönlü yaradıcılığına toxunaraq yazır ki, A.Şaiq o şəxslərdəndir ki, əlinə qələm aldığı gündən vətənin və xalqının yüksəlməsi, maariflənməsi naminə rahatlıq bilmədən çalışmış, bu sahədə həqiqətən "dağı dağ üstünə qoymuşdur".

A.Şaiqin adı Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar teatrı tarixində də şərəfli bir yer tutur. Bu teatrın yeni yaradıcılıq yoluna düşməsində, onun bir tərbiyə ocağı kimi yetişməsində Abdulla Şaiqin böyük xidmətləri olmuşdur. O, bu teatra həm uşaqların psixologiyasını gözəl bilən təcrübəli bir müəllim, həm də özünəməxsus yaradıcılıq xüsusiyyəti olan bir dramaturq kimi daxil olmuşdur.

A.Şaiqin tamaşaya qoyulan pyeslərinin yalnız Gənc Tamaşaçılar Teatrının ümumi inkişafında deyil, həm də bir çox görkəmli artistlərin böyük bir sənətkar kimi yetişməsində də böyük rolu olmuşdur. Onun bu teatr üçün yazdığı "Xasay", "Eloğlu", "Ana", "Vətən" və başqa pyesləri gənc nəslin tə'lim-tərbiyəsinə, teatr kollektivinin yara-

dıcılıq inkişafına müsbət tə'sir göstərmişdir.

1937-ci ildə A.Şaiq Gənc Tamaşaçılar Teatrında bədii-pedaqoji hissəyə müdir tə'yin edilir. Onun bu sahəyə rəhbərlik etməsi gənc kollektivi ruhlandırır, onların yeni-yeni qələbələr əldə etmələrinə böyük inam yaradırdı. O, gənc nəslin həyata hazırlanmasında gənclər teatrının böyük rolunu dərk edir və bu işdə bir pedaqoq kimi öz üzərinə düşən mə'suliyyətin ciddiliyini bilirdi. Teatrda işə başladığı ilk gündən yeniyetmələrin tərbiyəsi haqqında düşünür və teatrın tərbiyə sahəsində yeni pedaqoji metodunun əsasını qoyur. O, teatra gəldiyi ilk gündən pedaqoji sahədə bir sıra tədbirlər həyata keçirir. Əvvəlcə, teatrda məktəblilərdən ibarət kollektiv təşkil edir. Bundan əsas məqsəd ailə, məktəb və teatr arasında əlaqə yaratmaq, məktəbə getməyən uşaqları məktəbə cəlb etmək idi. Daha sonra məktəblilərin teatra olan məhəbbətini daha da artırmaq, onların bədii zövqünü inkişaf etdirmək üçün A.Şaiqin rəhbərliyi ilə maketçilər və ezkizçilər dərnəkləri təşkil olunur. A.Şaiq belə hesab edirdi ki, məktəblilərin tərbiyələnmələri və yaxşı oxumları üçün onları elmi cəhətdən öyrənmək lazımdır. Çünki onları tanıyıb bilmədən tərbiyələrinə istiqamət vermək mümkün deyil.

A.Şaiq Gənclər teatrına gəldiyi ilk illərdə bu teatrın repertuarında məktəblilərin həyatını, onların ailədə və məktəbdə nə cür tərbiyə edildiklərini göstərən heç bir əsər yox idi. Bütün teatr həvəskarları belə bir əsəri səbirsizliklə gözləyirdilər. Onların arzusuna cavab olaraq 1937-ci il sentyabrın 25-də A.Şaiqin "Xasay" pyesi tamaşaya qoyulur.

"Mənim arzum" adlı məqaləsində ədib özü bu barədə yazır ki, "1937-ci ildə Gənc Tamaşaçılar Teatrında bədii-pedaqoji hissədə işə başladım. Bu illər teatrın repertuarı kasıb idi. Əsasən tərcümə əsərləri göstərilirdi. Mən orijinal pyesə olan ehtiyacı görüb biri-birinin dalınca "Xasay", "Eloğlu", "Vətən", "Fitnə", "Qaraca qız" əsərlərini yazdım".

Gənc Tamaşaçılar Teatrında A.Şaiq böyük həvəs və məhəbbətlə pedaqoji işə rəhbərlik etdiyi kimi, həmçinin aktyorluq və rejissorluq sənəti ilə də tanış olmuşdur. O, "Gözəl bahar" pyesindən başqa heç vaxt nə rejissorluq etmiş, nə də səhnəyə çıxmışdır. Ancaq o, bütün məşqlərdə iştirak edir, bu məşqləri diqqətlə izləyir və yeri gəldikdə gənc aktyor və rejissorlara məsləhətlər verərdi.

A.Şaiqin Gənc Tamaşaçılar Teatrının inkişafındakı xidmətləri la-
yıqincə qiymətləndirilir. 1939-cu ilin fevralında Gənc Tamaşaçılar
Teatrının yubileyi münasibətilə A.Şaiqə gənclərin təlim-tərbiyəsi sa-
həsində göstərdiyi böyük xidmətlərinə görə Respublikanın Əməkdar
İncəsənət xadimi adı verilir.

Böyük yazıçı, təvazökar insan olan A.Şaiq ömrünün sonuna qədər
öz yaradıcılıq işini davam etdirmiş, gənclərin təlim-tərbiyəsində bö-
yük rol oynayan əsərlər yazmışdır.

ƏFSANƏ MƏMMƏDYAROVA
ADMİU-nun I kurs tələbəsi

UŞAQLARA BAĞLI YARADICILIQ ÖRNƏYİ

Abdulla Şaiq yaradıcılığında uşaq ədəbiyyatı ən mühüm yerlərdən
birini tutur. O, balaca oxucularını heç bir zaman unutmamışdır. Abdul-
la Şaiq yaradıcılığının bütün dövrlərində uşaqlar üçün anlaşılıq bir dil-
də hekayələr, şe'rlər, pyeslər yazmışdır.

Mə'lumdur ki, uşaq ədəbiyyatında balaca oxuculara həyatı öyrət-
mək, faydalı biliklər vermək, təbiəti sevdirmək, yüksək əxlaqi sifət-
lər tərbiyə etmək əsas şərtidir. Uşaqların təmizliyə, ümumiyyətlə, gö-
zəlliyə hörmət və məhəbbət bəsləmələri həmin prinsiplərin sırasına
daxildir. A.Şaiq əsərlərində bu sifətlər realist və romantik lövhələrlə,
uşaq psixikası və dilinə tam uyğun şəkildə öz əksini tapmışdır. Ədibin
uşaq zehninə uyğun əsərlərində ilıq yumor, təbii bir gülüş vardır. Ab-
dulla Şaiq əsərlərinin axırında, yaxud münasib yerlərində əxlaqi nəti-
cə verir, uşaqlara müraciətlə diqqəti bu nəticəyə cəlb edir. O, vətən
sevgisi, bəşəri məhəbbət, ailə sevgisi, inam, e'tibar, alicənablıq kimi
xüsusiyyətləri təbliğ edən əsərlərində hadisələri canlı insan və ya al-
leqorik surətlər, maraqlı sərgüzəştlər vasitəsilə verməyə çalışır.

A.Şaiqin "Tülkü həccə gedir", "Cəfər və Bəşir", "Tıq-tıq xanım",
"Gözəl bahar" kimi əxlaqi-tərbiyəvi məqsədlə və uşaq əhval-ruhiyyə-
sinə uyğun şəkildə yazılmış əsərləri azərbaycanlı uşaqlar tərəfindən

həmişə maraqla və həvəslə oxunmuşdur.

A.Şaiq şe'rlərinin bə'zisini rus müəlliflərinin əsərlərindən iqtibas
kimi təqdim etmişdir. Əslində isə bunlar orijinal əsərlərdir. Məsələn,
heç inandırıcı deyil ki, "Ay pipiyi qan xoruz" mısrası ilə başlanan gö-
zəl "Xoruz" şe'ri K.D.Uşinskinin "Rodnoe slovo" dərsliyindəki "Pe-
tuşok" şe'rindən iqtibasdır. Görünür şair bu tipli şe'rləri sadəcə tərcü-
mə etmir, onları azərbaycanlı balaların yaş səviyyəsinə və zövqünə
uyğun şəkildə salır, onu orijinallaşdırır. Çox vaxt belə şe'rlərin iqtı-
bas olduğu da bilinmir və göstərilirdi.

Ədibin uşaq şe'rləri hər şeydən əvvəl onun müəllimliyini büruzə
verir. A.Şaiq eyni zamanda bir sıra dərsliklər də nəşr etdirmişdir.
"Gülzar", "Uşaq gözlüyü", "Qıraət" kimi dərsliklərdə müəllif yeni
nəslin tərbiyəsini diqqət mərkəzində tutmuş, materilləri məqsədəuy-
ğun bir şəkildə seçib nəşr etdirmişdir. Ədibin uşaqlar üçün yazdığı
əsərlərinin çoxu ilk dəfə onun tətbiq etdiyi ədəbiyyat dərsliklərində
çap olunmuşdur. A.Şaiq yaradıcılığı bu gün də uşaq və gənclərə ör-
nək, müəllimlərə nümunə məktəbidir.

LEYLA QARAYEVA
ADMİU-nun I kurs tələbəsi

İNSANLIĞIN DƏYƏRLİ İRSİ

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında görkəmli yer tutan Abdulla Şa-
iq Talıbzadə şair, müəllim, nasir, dramaturq və tərcüməçi kimi yaşa-
yıb yaratmışdır. Abdulla Şaiq yaradıcılığı, onun gələcəyə inamla ad-
dımlayan romantikası özünə əbədi və daimi həyat qazanmışdır. Özü-
nü gözəl pedaqoq kimi təsdiqləyən ədib daha çox uşaq ədəbiyyatı ilə
maraqlanmış, özündən sonra uşaqlar üçün dəyərli irs qoymuşdur.
Uşaqların sevimlisi olan A.Şaiq onların təhsili barədə, keçirdikləri
ağır həyat haqqında hekayələr, şe'rlər və digər janrlarda əsərlər yaz-
mışdır. Bu əsərlərin hər birində o, uşaqlara öz tövsiyələrini vermiş, öz
üsulundan istifadə edərək onları tərbiyələndirməyə çalışmışdır.

Həyata açıq gözlə baxan ədib köhnəliyə, savadsızlığa, cəhalətə qarşı çıxmış, gələcəyə ümidlə baxaraq hamını yeniliyə səsləmişdir. Yeni həyat eşqi ilə yaşayıb-yaradan yazıçı özünü tək-cə real mövzular da deyil, nağıl, tarixi mövzuda da sınamışdır. Bu mövzular real həyatdan nə qədər uzaq olsa da, onların ideyaları bizə daha yaxındır. Çünki onun məqsədi keçmiş mövzuları yaymaq deyil, bu mövzulara yeni, müasir ideyalar verməkdir. Onun əsərlərində mövzu müxtəlifliyi ilə rastlaşsaq da, mövzularının ideyaları bir-biri ilə sıx bağlılıq təşkil edir.

Mövzularını daha çox real həyatdan, həyatımızın sahələrindən götürən ədib bu əsərlərdə nəcibliyi, düzgünlüyü, səmimiliyi, sədaqəti, bir sözlə əsl insani keyfiyyətləri təbliğ etmiş, təbiət gözəlliklərini, yaşadığımız mühiti, bu mühitin problemlərini verməyə çalışmışdır.

Yeniliyi öz əsərlərinin qayəsi kimi səciyyələndirərək bunun üçün yeni nəslin təhsilinə diqqət yetirməyi, onların tərbiyəsi ilə məşğul olmağı əsas hesab etmişdir. Yeni həyat və bu həyatın qurucusu olan insanın təsviri Abdulla Şaiq üslubu üçün səciyyəvi əlamətdir. Abdulla Şaiq humanist ideyaları insanlara aşılamaq, onları insan qırğınından yayındırmaq istəmişdir. O, simvolizm vasitəsilə bəşəriyyəti qaranlığa doğru aparən qüvvələri aramış və sağlam insan zəkasının bu qüvvələrlə mübarizəsini düşünmüşdür. Məhz bu fikirlərin məhsulu olaraq "İdeal və insanlıq", "İblisin hüzurunda" əsərlərini yazmışdır. A.Şaiqin fikrincə, bütün fəlakətlərin müqəssiri insanlardır. Əgər insanlar insanlığı dərk etsələr, bu hadisələr baş verməz.

Bu baxımdan A.Şaiq yaradıcılığı müasir dünyamız üçün də aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır.

MÜNDƏRİCAT

TÜRK BÖYÜKLƏRİNİN İSTİQLAL DÜŞÜNCƏLƏRİNDƏN ÖRNƏKLƏR

<i>Ziya Gökalp</i> . Məfkurə	3
<i>Ənvər Paşa</i>	4
<i>Mustafa Kamal Atatürkün gəncliyə xitabı</i>	7
<i>Məhəmməd Əmin Rəsulzadə</i> . İstiqlal məfkurəsi	8

MÜHACİRƏT ƏDƏBİYYATINDA A.ŞAIQLƏ BAĞLI DEYİMLƏRDƏN SEÇMƏLƏR

<i>Məhəmməd Əmin Rəsulzadə</i>	11
<i>Mirzə Bala Məhəmmədzadə</i>	11
<i>Əhməd Cəfəroğlu</i>	12
<i>Əbdül Vahab Yurdsevər</i>	13
<i>Zəki Vəlidi Toğan</i>	13
<i>Əbdül Vahab Yurdsevər</i> . Abdulla Şaiq vəfat etdi	14
<i>Əzizə Cəfərzadə</i> . Şaiq Əfəndi	15

ABDULLA ŞAIQ YARADICILIĞINDAN NÜMUNƏLƏR

Həpimiz bir günəşin zərresiyiz	18
İntizar qarşısında	19
Vətənin yanıq səsi	22

Türk ədəmi-mərkəziyyət firqəsi "Müsavat"a ithaf.	
Marş	28
Arazdan Turana	29
Milliləşdirmək məsələsinə aid	34
Xalq düşməninə	36
Gəmirik	39

**11 MAY 2001-Cİ İLDƏ AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT VƏ
İNCƏSƏNƏT UNİVERSİTETİNDƏ ABDULLA ŞAIQIN ANADAN
OLMASININ 120 İLLİYİ MÜNASİBƏTİLƏ KEÇİRİLƏN ELMİ-ƏDƏBİ
MƏCLİSDƏ SÖYLƏNİLƏN ÇIXIŞLARIN MƏTNLƏRİ**

<i>Kamal Talıbzadə.</i> Axund Yusif Talıbzadə	42
<i>Nizaməddin Şəmsizadə.</i> İstiqlalçı romantik	47
<i>Minaxanım Əsədli.</i> A.Şaiqin Azərbaycan mədəniyyət tarixində yeri	50
<i>Mübariz Süleymanlı.</i> Abdulla Şaiqin türkçülüüyü	53
<i>Böyükəğa Kazımov.</i> Azərbaycanın ilk bədii uşaq filmi	60
<i>Baba Babazadə.</i> Abdulla Şaiqin romantik qəhrəmanları	61
<i>Baba Babazadə.</i> Romantik ədəbiyyatda xarakter məsələsi ..	65
<i>İradə Məmmədbəyova.</i> Nəsillərin estafeti - A.Şaiq irsi	67
<i>İradə Rəhmanova.</i> M.Rzaquluzadə A.Şaiq haqqında	69
<i>Məsməxanım Qubadova.</i> Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi cərəyanlar	71
<i>Fərhad Nuriyev.</i> Pedaqoji fəaliyyətdə şəxsiyyət amili	76

<i>Vüsalə Eyvazova.</i> A.Şaiqin yaradıcılığında folklor motivləri	79
<i>Günay İsrailova.</i> Uşaqların yazıçısı	80
<i>Bikə Nəsirova.</i> A.Şaiq hekayələrində Azərbaycan qadını obrazı	85
<i>Kəmalə Ağayeva.</i> A.Şaiqin ilkin dövr yaradıcılığının tərbiyəvi mahiyyəti	86
<i>Mir Anar Ağalarov.</i> 120 yaşlı Şaiq babamız	89
<i>Xəyalə Əhmədova.</i> Uşaqların şairi - Abdulla Şaiq	91
<i>Emil Abdullayev.</i> Uşaq ədəbiyyatımızın inciləri	93
<i>Cahangir Muradov.</i> Folklor və ən'ənəyə bağlı yazıçı	95
<i>Aygün İsmaylova.</i> Yad et məni, şairənə yad et!	97
<i>Nigar Əliyeva.</i> "İki müztərib, yaxud əzab və vicdan" romanı haqqında	98
<i>Səbinə Əliyeva.</i> A.Şaiqin "Molla Nəsrəddin" və "Füyuzat"a münasibətinə dair	100
<i>Samirə Xudiyeva.</i> Abdulla Şaiq və teatr	102
<i>Fidan Əliyeva.</i> A.Şaiq və Gənc Tamaşaçılar Teatrı	104
<i>Əfsanə Məmmədyarova.</i> Uşaqlara bağlı yaradıcılıq örneyi	106
<i>Leyla Qarayeva.</i> İnsanlığın dəyərli irsi	107

A Ş M
Fənduna qəbul olundu

QK 1535

QYJK 898

«Mədəniyyət dünyası» elmi məqalələr toplusunun
birinci buraxılışı «Novruz: ənənə və müasirlik» adı ilə nəşr
edilmişdir

Yığılmağa verilmişdir: 10.05.2001

Çapa imzalanmışdır: 28.05.2001

Nəşr formatı: 60x84

F.ç.v. 6,9

Tiraj 500 nüsxə

Qiyməti müqavilə yolu ilə

898